

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Акбаш К.С., Пасічник Н.О., Ріжняк Р.Я.

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ОСНОВИ ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Навчальний посібник

The publication has been prepared in the framework of the Erasmus+ project “Gender Studies Curriculum: A Step for Democracy and Peace in EU-Neighbouring Countries with Different Traditions”, No. 561785-EPP-1-2015-1-LT-EPPKA2-CBHE-JP. This project has been funded with support from the European Commission.

Кропивницький
Видавець Лисенко В.Ф.
2019

УДК 305.02(075.8)

А 38

Акбаш К.С., Пасічник Н.О., Ріжняк Р.Я.

А 38 Теоретико-прикладні основи гендерних досліджень:
навчальний посібник. – Кропивницький: Видавець –
Лисенко В.Ф., 2019 – 340 с.
ISBN 978-617-7197-85-9

У запропонованому посібнику міститься широке коло відомостей про гендерні дослідження – від опису особливостей їх виникнення та становлення до загальної характеристики еволюції таких досліджень протягом різних історичних періодів. Особлива увага авторами приділена методологічним питанням гендерної теорії, а саме сучасним теоретико-прикладним основам гендерних досліджень – застосуванню як простих гендерних індексів у демографічній та соціальній статистиці, так і складних індексів, до яких належать індекси розвитку людського потенціалу та індекси гендерної рівності.

Зміст посібника відповідає навчальним курсам «Основи гендерних досліджень» та «Статистичні показники гендерної рівності», які є складовою частиною навчальних планів підготовки магістрів спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки (Освітні вимірювання. Гендерні студії: науковий аспект).

УДК 305.02(075.8)

Рецензенти:

Гоян Ігор Миколайович – доктор філософських наук, професор, декан філософського факультету ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Сергієнко Володимир Петрович – доктор педагогічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту неперервної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Корольський Володимир Вікторович – кандидат технічних наук, професор, завідувач кафедри математики та методики її навчання Криворізького державного педагогічного університету.

Рекомендовано Вченою радою Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (протокол №6 від 28 січня 2019 року).

© Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка., 2019

© Акбаш К.С., Пасічник Н.О., Ріжняк Р.Я., 2019

© Видавець Лисенко В.Ф., 2019

ISBN 978-617-7197-85-9

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1 ОСНОВИ ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	8
1.1. Становлення, розвиток та змістовна багатогранність гендерних досліджень	8
1.2. Основи гендерних теорій	34
1.3. Становлення гендерної освіти в Україні (1991–2016 рр.)	50
1.4. Дослідницькі проекти з жіночої та гендерної проблематики в Україні	80
2 ГЕНДЕРНІ ПОКАЗНИКИ У ДЕМОГРАФІЧНІЙ ТА СОЦІАЛЬНІЙ СТАТИСТИЦІ	107
2.1. Застосування простих гендерних індексів у демографічній та соціальній статистиці	107
2.2. Демографічні показники як основа гендерного аналізу	126
2.3. Гендер і економічна діяльність	143
2.4. Гендер і освіта	177
2.5. Гендер і прийняття рішень	207
2.6. Гендер і здоров'я	218
2.7. Розрахункові завдання до розділу 2	233

3	СТАТИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ	239
3.1.	Міжнародні індекси та індикатори, що вимірюють рівень гендерної рівності	239
3.2.	Індекси розвитку людського потенціалу з урахуванням гендерного фактору	242
3.2.1.	Індекс гендерного розвитку GDI	254
3.2.2.	Показник реалізації прав жінок GEM	259
3.2.3.	Індекс гендерної нерівності GII	262
3.3.	Індекс гендерної рівності GEI	270
3.4.	Індекс глобального гендерного розриву GGGI	292
3.5.	Розрахункові завдання до розділу 3	312
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	320

ВСТУП

Даний посібник призначений для допомоги студентам спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки освітньої програми: Освітні, педагогічні науки (Освітні вимірювання. Гендерні студії: науковий аспект) при вивченні двох курсів, які поєднують в собі теоретико-прикладні основи гендерних досліджень. Перший курс – це «Основи гендерних досліджень» метою якого є ознайомлення студентів із загальними закономірностями виникнення і розвитку міждисциплінарної галузі гендерних досліджень; з основними поняттями, напрямками сучасної гендерної теорії; можливостями застосування гендерної теорії та методології для аналізу інформації освітньої, соціально-економічної та політико-правової сфер. Другий курс – це «Статистичні показники гендерної рівності» основною метою якого є ознайомлення студентів з методами розрахунку та інтерпретації простих гендерних індексів у демографічній та соціальній статистиці, а також методами формування та розрахунку складних гендерних індексів для ранжування країн та регіонів Світу за рівнем гендерної нерівності. Тобто курс «Основи гендерних досліджень» містить в собі теоретичну базу основ гендерних досліджень, на основі якої будується наступний курс «Статистичні показники гендерної рівності», який є практичною складовою завоювання студентами теоретико-прикладного апарату гендерних досліджень, за допомогою якого студенти можуть проводити комплексний гендерний аналіз інформації освітньої, соціально-економічної та політико-правової сфер.

На основі принципу поєднання теоретичної основи першого курсу і практичної складової другого курсу і побудована структура посібника. У першому розділі розкриваються основи гендерних досліджень, зокрема розглядаються основи гендерних теорій, становлення гендерної освіти в Україні в роки її незалежності; розглядаються дослідницькі проекти з жіно-

чої та гендерної проблематики в Україні. Кожний підрозділ супроводжується питаннями для самоконтролю. Другий розділ є перехідною ланкою від першого до другого курсу. У ньому розглядаються гендерні показники у демографічній та соціальній статистиці. На початку цього розділу викладається новий методологічний апарат застосування простих гендерних індексів у демографічній та соціальній статистиці, якій був вперше запропонований авторами даного посібника. Наступні підрозділи у даному розділі пропонують основні правила проведення гендерного аналізу у різних сферах людської діяльності, а саме у економічній діяльності, освіті, прийнятті рішень та сфері охорони здоров'я. Всі підрозділи супроводжується прикладами розрахунку та інтерпретацією гендерних показників у відповідній сфері на реальних статистичних показниках на рівні країни чи регіону та контрольними питаннями. Також у кінці розділу є розрахунково-аналітичні завдання, які сприятимуть розвитку аналітичного мислення студентів для прийняття рішень щодо гендерної політики у конкретній сфері аналізу.

Третій розділ присвячений статистичним показникам гендерної рівності, які оцінюють рівень гендерної рівності на рівні країни чи регіону. Розглядаються методики формування, структура та математичний апарат обрахунку основних складних гендерних індексів, а також чітко вказуються джерела отримання статистичних даних, які потрібні для розрахунку показників (Світові банки даних, національні та регіональні джерела отримання статистичної гендерної інформації). Розглядаються початкові методики розрахунку складних гендерних індексів та їх еволюція з часом, аналізуються зміни та удосконалення, які були внесені на протязі всього часу існування індексів. Аналогічно у кінці розділу наводяться розрахунково-аналітичні завдання, які вимагають розрахунку і інтерпретації складних гендерних індексів на рівні країн Світу з метою застосування даного апарату на рівні регіонів країни.

Навчальний посібник розроблений в рамках проекту Еразмус+ (КА-2) 561785-ЕРР-1-2015-1-LT-ЕРРКА2-СВНЕ-JP “GeSt – Гендерні студії: Крок до демократії та миру у сусідніх до ЄС країнах з різними традиціями”. Автори висловлюють щире вдячність за плідну співпрацю європейським партнерам Dorottya Redai та Erzsebet Barat (Central European University, Hungary), Arturas Tereskinas та Natalija Mazeikiene (Vytautas Magnus University, Lithuania), Vasiliki Deliyanni-Kouimtzi та Maria Papathanasiou (Aristotle University of Thessaloniki, Greece), які систематично надавали консультації щодо структури та вмісту посібника.

ТЕМА 1: ОСНОВИ ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1. Становлення, розвиток та змістовна багатогранність гендерних досліджень

Гендер – це складний соціокультурний конструкт, який відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних і емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим. У рамках цього підходу гендер трактується як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка не тільки характеризує їх спілкування і взаємодію, а й визначає соціальні відносини в основних інституціях суспільства [146].

Маскулінний характер Homo Sapiens глибоко корениться в західній філософській традиції. З початку розвитку філософської думки жіночне/фемінне символічно асоціювалося з тим, що протилежне розуму - з темними силами богинь землі. Греки оцінювали жіночу здатність до дітородіння як зв'язок жінки з родючістю природи. Але саме в античності починається і завершується перехід від архаїчного культу родючості до культу раціональних богів. Грецька міфологія являє собою наочну картину заміни жіночих богинь, що символізують зв'язок з землею і природою, чоловічими богами, які стверджують владу законів, встановлених людиною. Символічна асоціація чоловічого з раціональним і жіночого з емоційним міцно утвердилася в грецькій філософії. Так, в піфагорейській таблиці основних протилежностей світу, сформованій в VI ст. до н.е., жіноче експліцитно пов'язувалося з безформенним, неврегульованим, необмеженим. Піфагорійці оцінювали світ як суміш принципів, асоційованих або з певною оформленістю і впорядкованістю, або з хаосом. Десять пар контрастів - оформлене і безформне, парне і

непарне, праве і ліве, чоловіче і жіноче, світло і темрява, добро і зло і так далі - складені піфагорійцями таким чином, що один з контрастів (або принципів) є кращим по відношенню до своєї парної опозиції. Чоловіче будувалося в ряд з активною формою, жіноче - з пасивною, хаотичною матерією. Матерія, що асоціюється з жіночим і природним, представляється у греків часто як щось, що перебуває в пошуках раціонального знання.

Дуалізм душі і тіла, інтелекту і матерії конструюється вже в ранніх роботах Платона. Для Платона знання - це споглядання зовнішніх форм в абстрагуванні від важкої для пізнання нерациональної матерії. Саме Платон значною мірою поставив цю парадигму душі і тіла, раціональності і емоційності, яка стала домінуючою в західній філософії та певним чином конституювала жіноче (хоча необхідно відзначити, що в своїх соціально-політичних роботах Платон визнавав рівні права жінок та чоловіків у самореалізації, за що деякі дослідники і вважають його першим в історії феміністом). Розрізнення активної творчої форми і пасивної інертної матерії характерне і для філософії Аристотеля. Він ототожнював пізнання і раціональність з активним чоловічим началом, а хаотичну матерію як нижчу субстанцію - з пасивним жіночим. У книзі "Про походження тварин" він стверджує, що істинним батьком завжди є чоловік. Саме в процесі запліднення пасивної матерії він визначає активну форму майбутнього людської істоти; чоловік дає "жар" і силу життя, а жінка-мати лише виконує роль пасивної судини. Жінки, вважав Аристотель, це нижчі істоти. Чоловіки, оскільки в них відсутній принцип "Душі", є тотожними у Аристотеля раціональності. Поділ статей, за Аристотелем, має аж ніяк не біологічні підстави, оскільки вони не потрібні для відтворення людського роду (при цьому він посилався на існування двостатевих тварин, що мають здатність самозапліднюватися).

У середньовічній християнській філософії Фома Аквінський, Святий Августин, Філон Олександрійський продовжу-

ють традицію визначення форми й матерії, душі й тіла, раціональності та емоційності, маскулинного та фемінного. Філон, олександрійський філософ I ст. н.е., з'єднує в своїх роботах біблійні ідеї та ідеї грецької філософії таким чином, що дуалізм маскулинного і фемінного посилюється. “Чоловіче”, на його думку, презентує свідоме, раціональне, божественне; жіноче і сама жінка - це образ брудного тілесного світу. «Жіноче» у нього символізує світ як такий і є протилежністю трансцендентній сфері Розуму. Тут доречно згадати і про дискусію на Македонському Соборі (585 р), на якому лише більшістю в один голос отримали позитивну відповідь на питання про те, чи можна вважати жінку людиною. У середні століття сумно знаменитий своїм мракобіссям “Молот відьом” (1487 г.) ченців Я.Шпренгера і Г.Инститориса представив розгорнуту систему доказів справедливості придушення і фізичного знищення жінок на основі їх початкової “тріховност”. Шпренгер і Инститорис стверджували, що жінки маловірні - і доводили це самою етимологією слова *femina*, що походить ніби-то від *fe* (*fides* - віра по-латині) і *mi-nus* (менш), а значить є виразниками підступності диявола і є носіями і причиною зла на землі. Середньовічне “полювання на відьом” коштувало життя тисячам жінок, причому співвідношення убитих жінок і чоловіків оцінюється дослідниками як 100:1. Таким чином, антична філософія заклала основи диференціації раціонального і природного, маскулинного і фемінного як культурних символів, а в середні віки філософія ці ідеї підтримала.

Протягом Нового часу розвиваються уявлення про полярну опозицію, різкі протилежності духовного і тілесного, раціонального і природного, суб'єктів та об'єктів пізнання. Саме тоді, вважають багато дослідників, придушення природного, тілесного і - за асоціацією - фемінного стає системоутворюючим принципом західноєвропейської думки. У XVII столітті починає формуватися інша, відмінна від античної і середньовічної концепція

пізнання. У найзагальнішому вигляді ця різниця зводиться до наступного: якщо в античній традиції завдання Розуму визначалося як роздум про світ, то для англійського філософа XVII століття Френсіса Бекона, родоначальника науки Нового часу, Розум - це інструмент вимірювання, вивчення і, в кінцевому рахунку, контролю над природою. При цьому сам матеріальний світ бачиться Беконом як набір моделей і зразків, в яких природа організована відповідно до законів механіки. Природа аналізується Беконом не аналогічно до організму, як у античних мислителів, а за аналогією з машиною. Саме таке розуміння природи робить можливим проголошення ідей про те, що завдання науки - це утвердження правильного типу домінування над природою, підкорення і оволодіння нею. При цьому Бекон активно використовує метафору статі для вираження своїх філософських ідей: природа у нього завжди ВОНА ("She"; англійською); Знання, Розум і Наука - тільки ВІН ("He" англійською). Бекон пропонував затвердити законний шлюб між пізнанням і природою, в якому саме чоловіку відаєдена роль суб'єкта пізнання, який стверджує свою владу і домінує над природою. Так античне уявлення про знання як про благо замінюється в філософії Френсіса Бекона твердженням про те, що "знання - це сила". Такий підхід філософ Каролін Мерчант назвала "смертю природи". Адже якщо у античних і навіть середньовічних релігійних філософів природа представлялася хоча і як нижча сфера по відношенню до Розуму і Духу, але тим не менше була чимось цілком живим, повним ірраціональних сил, то у Бекона природа - це щось механістичне, бездушне та мертво. Декарт продовжив розвиток ідей про необхідність "очищення" Знання і Розуму від будь-яких асоціацій з поняттями Матері-Землі, відділення Логосу від Софії, Чоловіка і його розуму від Природи. У картезіанстві затверджувалася нова маскулінна теорія пізнання, в якій відчуження від природи стає позитивною епістемологічною цінністю. Конструюється новий

світ, в якому все генеративне й креативне відноситься до Бога, маскулинного раціонального Духу, до НЕ жіночної плоті світу. Ця тенденція до придушення природного, матеріального і тілесного супроводжувалася й придушенням всього фемінного в культурі. Становлення і утвердження наукового погляду на світ у XVI-XVII століттях супроводжувалося небаченим раніше реальним масовим знищенням жінок: мова йде перш за все про так зване “полювання на відьом”. Як показали новітні дослідження архівних матеріалів та історичних свідоцтв, під виглядом “відьом” в основному йшло полювання на знахарок і повивальних бабок. Використовуючи народні методи, вони допомагали жінкам регулювати народжуваність, а також полегшували сам процес пологів. Викорінення народних методів контролю над народжуваністю та сексуальністю, якими до цього володіли жінки, і заміна їх “науковими методами”, носіями яких стали дипломовані чоловіки-фахівці, привела до того, що жіноча сексуальність була поставлена під жорсткий чоловічий контроль. Так раціонально-маскуліністські принципи нової науки вели до придушення жіночого / фемінного.

Історія західної філософії розрізняється за змістом основних ідей тієї чи іншої персони, того чи іншого періоду. Але кожна сторінка цієї історії має щось спільне з будь-якою іншою. Це, по-перше, постійне ототожнення земного, природного, тілесного, чуттєвого з жіночим началом. І, по-друге, знецінення цих понять і аспектів побуту і способів пізнання, які асоціюються з ними. Так, навіть для французького просвітителя і демократа Жана-Жака Руссо, для якого Природа являє собою справжню цінність, жінка, їй тотожна, все ж є нижчою моральною істотою в порівнянні з чоловіком. Бо тільки чоловік, який не має настільки тісний зв'язок з природою, за допомогою свого Розуму здійснює якийсь інтелектуальний шлях посилення в собі істинної людської природи, що тільки і робить його по-справжньому моральною істотою (див. “Еміль” Ж.Ж. Руссо). При цьому Рус-

со вважав, що пристрасті, що асоціюються з жінками, - це безумовна загроза громадянському суспільству.

Представник німецької класичної філософії - Іммануїл Кант - також підтримував ідею про більш низький рівень ментальних здібностей жінок, при цьому він вважав такий стан справ необхідною умовою існування суспільства. Недолік абстрактного мислення, стверджував Кант у своїй роботі "Есе про високе і прекрасне", розвиває в жінках смак, почуття прекрасного, чутливість, практичність. У сімейному житті, яке відіграє значну роль у функціонуванні суспільства, чоловік врівноважує жіночі недоліки і таким чином створюється гармонійна пара, в якій чоловіче і жіноче начала грають взаємодоповнюючу роль. Тут, як це часто ставалося в західній інтелектуальній традиції, жіноче / фемінне конституюється через статус нижчого, неповноцінного, вторинного по відношенню до маскулинного. Гегель також виводив жінок і пов'язані з ними форми буття й свідомості за сфери громадянського суспільства та моралі. Розглядаючи в "Феноменології духу" сім'ю, він визначив її як нижчу стадію громадянського суспільства, оскільки відносини в ній розгортаються між кровними родичами, а не між громадянами. Гегелівський підхід до фемінності, як і у Руссо, двоїстий. З одного боку, це - раціоналізація виключення жінок і жіночого з соціокультурної сфери. Жінки відрізняються від чоловіків як рослини від тварин, - писав Гегель в "Філософії права". Принцип, який керує їхнім розвитком, це почуття, а не розуміння універсальності. Тому фемінне, за Гегелем, є загрозою громадянському суспільству. З іншого боку, існування нижчого жіночого світу - необхідна складова частина громадянського суспільства, оскільки цей світ дозволяє чоловікам процвітати як самоусвідомленим етичним істотам. Результатом цієї подвійності є ідея про придушення фемінного і переведення його до приватної (нижчої) сфери.

Незважаючи на домінування зазначених вище принципів,

починаючи з XVIII століття в західній філософії формуються нові підходи до оцінки самого принципу гендерної диференціації. Виникають ідеї про те, що культурним ідеалом є возз'єднання обох онтологічних принципів маскулинного і фемінного, а соціальною нормою - рівноправність жінок і чоловіків у суспільстві. Ймовірно, виникнення такого підходу пов'язане з поширенням просвітницьких і соціалістичних ідей, розвитком ліберальної філософії та концепції цивільних прав, а також з хвилею буржуазно-демократичних революцій, яка прокотилася по Європі. У філософії уявлення про рівноправність жінок і чоловіків найбільше розвивалися у вченнях французьких утопічних соціалістів Сен-Симона і Фур'є. Філософські погляди марксизму щодо питань гендерної диференціації були досить суперечливими. Маркс багато в чому розділяв уявлення утопічного соціалізму і підтримував ідею емансипації жінок (хоча ніколи і не надавав цьому питанню надто великого значення). А вторинність фемінного і його наслідок - дискримінація жінок в суспільстві - розглядалася в класичному марксизмі як частковий вияв глобальної класової стратифікації. Ф.Енгельс у відомій праці "Походження сім'ї, приватної власності і держави" докладно розглянув історію та соціально-економічні основи дискримінації жінок з позицій класового аналізу. Він пояснив походження і існування дискримінації жінок тим, що в руках чоловіків сконцентрувалася власність. Однак власність, з точки зору Енгельса, виступає основою придушення НЕ тільки жінок, але й чоловіків, які її не мають (тобто пролетаріату). Іншими словами, дискримінація жінок представлялася Енгельсом як окремий випадок придушення людини в антагоністичному класовому суспільстві, а способом її подолання могла бути тільки революція і встановлення соціалізму. Таким чином, Маркс і Енгельс впритул підходять до проблеми гендерної ієрархії і стратифікації суспільства, одночасно відходячи від її розгляду. Пояснення дискримінації жінок з боку чоловіків тіль-

ки тим фактом, що в руках останніх знаходиться власність, надає, звичайно, деяку схоластичну цілісність і завершеність марксистської соціальної теорії: під масу соціальних феноменів і процесів підведено єдину основу, або першопричину (інститут приватної власності і поділ суспільства на класи), усунення якої нібито і дає прекрасний соціальний ефект. Однак незрозумілим залишається питання про вплив приватної власності на зміну типу відносин між чоловіками і жінками в первісному суспільстві - від рівності до придушення (до речі, різні етнографічні дослідження демонструють відсутність лінійної залежності між власністю і соціальним статусом жінок і чоловіків).

В ряду сучасних феміністських дослідників, що працюють в рамках марксистського спрямування, можна назвати такі імена як Хайді Хартманн, Айріс Янг, Крістін Дельфі, Елі Зарецькі, Ненсі Фолбр та багато інших. Фактично всі вони акцентують свою увагу на трьох ключових проблемах: (1) капіталізм і експлуатація жінок; (2) патріархат і експлуатація жінок; (3) взаємозв'язок патріархату і капіталізму в справі експлуатації жінок. Неомарксистський напрямок досліджує гендерну проблематику з точки зору факторів гендерної нерівності, причин і форм експлуатації жінок усередині родини і поза нею, сімейне виробництво, способи мінімізації витрат на відтворення робочої сили.

Неокласичний напрям бере свій початок в кінці XIX століття. Його основи були закладені в роботах таких економістів, як К. Менгер, У.Джевонс, Л.Вальрас, А. Маршалл та ін. Ці економісти ставили своїм завданням сформулювати загальні закономірності розвитку «чистої економіки» незалежно від суспільної форми її організації, виявити і описати в математичній формі умови економічної рівноваги економічної системи. Неокласичний напрям основну увагу приділяє процесам, що відбуваються на рівні домогосподарства, окремого ринку, фірми, галузі. Наприклад, всередині домогосподарства (шлюбна і ре-

продуктивна поведінка, гендерний поділ праці всередині сім'ї), дослідження становища жінок на ринку праці в цілому (аналіз причин і механізмів дискримінації і професійної сегрегації за ознакою статі, виявлення причин нерівної віддачі людського капіталу чоловіків і жінок) і в конкретній сфері діяльності (у сфері освіти, ІТ-сфері, в менеджменті і т.д.). Також можна відзначити інтерес дослідників неокласичного напрямку до аналізу різних аспектів гендерних проблем глобалізації. До середини 60-х років гендерна проблематика фактично ігнорувалася економістами-неокласиками. «Прорив» в цьому напрямку пов'язаний з роботами американського економіста Гері Беккера, який запропонував принципово нову теоретичну інтерпретацію гендерних проблем з позицій найбільш впливового на сьогодні напрямку економічної думки [6]. Йшлося про такі концептуальні розробки, як поділ праці всередині сім'ї та прийняття рішення про вихід на ринок праці, причини дискримінації на ринку праці, продуктивна функція домашнього господарства, розподіл доходу в родині, шлюбна і репродуктивна поведінка і ін.

В полі зору інституційного підходу знаходяться шлюбні контрактні відносини, аналіз внутрішньої структури сім'ї, роль держав в регулюванні гендерних стосунків, відтворення гендерної нерівності у виборчій системі. Як зазначав один з основоположників неінституціоналізму Р.Коуз, «сучасна інституційна економічна теорія повинна вивчати людину такою, якою вона є насправді, - що діє в рамках обмежень, що накладаються реальними інститутами» [10]. Економічні інститути розуміються представниками інституціоналізму як стійкі системи зв'язків і стосунків, закріплені в соціальних нормах, традиціях і культурі суспільства. Саме система економічних інститутів в цілому (і ринок на правах одного з них) визначають характер і спрямованість розвитку суспільства. Інституціоналісти істотно розширюють рамки «нової економіки домогосподарства», роблячи

акцент на значущості внутрішньої структури сім'ї. Сім'я розглядається ними в першу чергу як особливий інститут, що забезпечує індивідам можливість створити стабільне середовище для життя і виховання дітей. Сім'я виконує дві основні функції: по-перше, забезпечує необхідну гнучкість в прийнятті рішень (і тим сприяє адаптації її членів до зміни зовнішніх умов), і, по-друге, гарантує певну жорсткість, захищає кожного з подружжя від егоїстичної експлуатації з боку іншого [136]. Зазначимо, що найбільш розробленими методологічними підходами є положення неокласичного напряму, а найбільш перспективними - неоінституційного.

Дослідження соціальних аспектів статі, поділу праці і диференціації соціальних ролей за ознакою статі стали традиційною темою соціології. Перша власне соціологічна концепція структури жіночих і чоловічих ролей була висунута американським соціологом Талкоттом Парсонсом, хоча в його теорії ця концепція носить характер ілюстрації до загальнотеоретичних побудов структурного функціоналізму [44]. Парсонс робить абсолютно природний для традиційної біодетерміністської свідомості висновок: роль інструментального лідера в родині завжди належить чоловікові, а жінка - це експресивний (емоційний) лідер. Така сегрегація ролей інтерпретується ним як механізм придушення можливого руйнівного для шлюбу і сім'ї змагання між подружжям за владу, статус, престиж, і оголошується глибоко функціональною. Теорія структурно-функціонального аналізу Парсонса і концепція поділу інструментальних і експресивних функцій в сім'ї відігравали провідну роль в американській соціології аж до початку 70-х років ХХ ст.

Зростання феміністського руху і феміністської критики підлеглого становища жінки в суспільстві призвели до більшої уваги до проблем статі/сексуальності/біології з боку соціальних теоретиків. В кінці 70-х років в США стали дуже популярними роботи в галузі соціології статі, які писалися як реакція на

твердження деяких теоретиків фемінізму про те, що всі відмінності між статевими ролями жінок і чоловіків повинні бути усунені, що необхідне створення єдиної й універсальної ролі для обох статей. Думки соціологів розділилися. Представники так званого біологіцистського напрямку в соціології Лайонел Тайгер і Робін Фокс вважали, що домінування чоловічих особин біологічно детерміноване (закладене в спеціальних біологічних програмах - біограмах) і є характерним для всіх тварин, в тому числі й людини [47]. Тому той факт, що влада в будь-якому суспільстві належить чоловікам, обумовлений самою їх природою. Інший послідовник даного напрямку - соціобіолог Вілсон. "Розвиваючи" теорію Дарвіна, Вілсон стверджував, що предметом природного відбору є не лише фізичні, але й поведінкові характеристики.

До біодетерміністських концепцій відноситься досить популярна в 80-і роки "інформаційна" теорія Геодакяна [88]. Він вважає, що генетична структура жінок влаштована таким чином, щоб накопичувати, зберігати ("консервувати") і передавати інформацію майбутнім поколінням. На відміну від цього генетична і психічна структура чоловіків пристосовані для пошуку і збору нової інформації. А тому, за Геодакяном, чоловіки - це творці, а жінки-консерватори (в хорошому, як вважає Геодакян, сенсі слова). З цих інформаційно-біологічних міркувань автор робить і політичні висновки про те, що жінкам не слід прагнути змінювати своє "природне призначення".

Прихильники психологічного і психоаналітичного тлумачення диференціації чоловічих і жіночих ролей виходять з того, що психічні якості вроджені. Саме ці вроджені "чоловічі" і "жіночі" якості визначають специфіку і відмінності характерів, а тим самим і ролей, які жінки і чоловіки грають в суспільстві. Так, психологи Маккоубі і Жаклін [27] проаналізували понад 2000 психологічних обстежень, проведених різними дослідниками, і заявили, що можна вважати встановленими тільки чо-

тири відмінності: жінки перевершують чоловіків у тестах за вербальними здібностями, а чоловіки жінок - за математичними (відмінності відзначені тільки у підлітків і дорослих, що вже пройшли навчання; у дітей дошкільного віку ці здібності в принципі рівні). Також дорослі чоловіки перевершують жінок в зорово-просторовій орієнтації. Маккоубі і Жаклін вважають доведеною більшу агресивність чоловіків (і фізичну, і за вербальними тестами).

Спроби відійти від біодерміністського підходу і дати соціологічні пояснення диференціації статевих ролей робилися в 60-ті - 70-ті роки різними соціологами. Так, У.Гуд вважав причинами диференціації сукупну систему цінностей, Р.Тернер - систему культури, Г.Беррі, М.Бекон і І.Чайлд - моделі соціалізації, а М.Джоунг і П.Уілмот - ступінь науково-технічного розвитку суспільства. Але оскільки сама проблема диференціації ролей була для цих соціологів чимось вторинним, вона не стала предметом глибокого аналізу. Дискутувалося в ті роки і питання про те, якою має бути ідеальна модель статевих ролей. Дослідниками (соціологами, психологами) були запропоновані такі варіанти:

- неотрадиційна модель (Ф. Мерінг і Р.Тернер) - жінка працює поза домом для заробітку, але основною сферою діяльності для неї залишається сім'я;

- трифазна модель (А.Мюрдаль і В.Клейн) - жінка працює, потім народжує і виховує дітей, потім знову працює;

- модель симетричних ролей / двокар'єрна сім'я (Рона і Роберт Раппопорт, Б.Фрідан) - чоловік та дружина роблять кар'єру і порівну ділять сімейні обов'язки;

- ідентичні ролі (Дж.Трібілкот, Н.Вайсстайн); ідентичність ролей формулювалася ними в абстрактних термінах свободи, справедливості, рівності можливостей;

- андрогінна модель (С. Бем), універсальна або монополова

(Е.Россі, Б.Форіша), при якій кожна людина повинна володіти як чоловічими, так і жіночими якостями;

- радикально-феміністка модель (Дж.Бернард, К.Сафіліос-Ротшильд), яка передбачала відмову жінок від виконання традиційних сімейних ролей і передачу цих функцій суспільству;

- трансцендентна концепція статевої ролі (Р.Хефнеер, В.Нордін), тобто “індивідуальний поведінковий вибір, який заснований на повному наборі можливих людських характеристик. Цей вибір є індивідуальним і адаптованим для окремої людини в специфічній ситуації і не є детермінованим стереотипами статевих ролей”. Її автори вважали, що кожна людина може спробувати деякий час виконувати чоловічі ролі, потім - жіночі, потім спробувати з'єднати їх одночасно і стати андрогіном, потім спробувати щось ще.

Прийнято виділяти три хвилі фемінізму - етапи боротьби жінок за свої права.

У історичному аспекті фемінізм розглядають переважно з кінця 18 ст. Як організований рух він виник в 19 столітті в Європі та США. У 20 столітті активно поширився на усі континенти. Але так званий «протофемінізм» сягає корінням аж 15 століття. Так, у 1405 році з'явилася праця Кристини Пізанської «Книга про Град Жіночий», у якій описувалося так зване ідеальне місто — притулок жінок, які відчують гніт і несправедливість у суспільстві. За такі емансипативні погляди авторку вважають «протофеміністкою».

Більш критичні праці стосовно патріархатного суспільного устрою датуються кількома століттями пізніше. Часи французької революції надихнули Олімпію де Гуж написати знаковий твір – «Декларацію прав жінки і громадянки» (1791), яка містила аж 17 статей і мала форму суспільного договору між жінкою і чоловіком. У Британії паралельно висловлювалися подібні думки. Не менш критичною виявилася праця Мері

Уолстонкрафт «На захист прав жінки» (1792). Освіта і просвіта жінок змінить світ – стверджувала британська активістка, полемізуючи із відомими на той час думками Руссо з приводу сегрегованого виховання дівчаток і хлопчиків.

Відомі жінки не раз користалися із свого статусу, аби бути почутими. Дружину другого президента США Ебігейл Адамс вважають першою американською феміністкою. Активістка заявляла: «Ми не почнемо підкорятися законам, у прийнятті яких не брали участь, і владі, яка не представляє наших інтересів». Суфражистки цієї країни після довгих років боротьби нарешті 1921 року добилися поправки до Конституції із правом голосу для жінок.

Такі праці та сміливі думки не могли не спонукати до боротьби із несправедливим устроєм. Перша хвиля фемінізму бере свій початок від суфражизму (боротьбі за право голосу, 1830-ті роки), приблизно до другої світової війни, коли жінки так званого західного світу добилися свого. Нова Зеландія першою у світі надала жінкам право голосу в 1893 році. Через рік відзначилася Австралія. В Європі першою була Фінляндія – 1905 р. Далі пішли інші Скандинавські країни, решта Європи.

Право на власність, вищу освіту та професійну зайнятість – інші нагальні питання першої хвилі фемінізму. Уперше європейські університети відкрили двері для жінок лише в кінці 19 століття. У США навіть до середини минулого століття ситуація була не надто перспективною. Так, у медичних, економічних і юридичних вузах в кінці 1960-х років жінки становили лише від 5 до 8 % студентів. А у відомому Гарварді, який наразі очолює жінка, якихось 50 років тому викладачами були виключно чоловіки. Але як засвідчили результати першої хвилі фемінізму, вища освіта – важливий крок для жінок у доступі до публічного життя.

На інтелектуальному та ідеологічному рівнях відправний

пункт наступного етапу боротьби («другої хвилі») – відома праця французької філософині Сімони де Бовуар «Друга стаття» (1949). Представниця екзистенціалізму, соратниця Сартра переосмислює статус жінки у різних суспільствах як «іншої» по відношенню до чоловіка. У США подібний фурор зробила праця Бетті Фрідан «Загадка жіночності» (1963) [150], в основі якої лежать результати опитування її сокурсниць по коледжу після 15 років закінчення навчання. «Проблема без назви» бентежила освічених домогосподарок, представниць середнього класу Америки, які не мали можливості реалізувати свій потенціал у публічній сфері. Звісно ж, що афроамериканські дослідниці не змогли не розкритикувати нарікань авторки. «Нам немає за що прогнати дітей і себе, хоча ми працюємо цілий день» - ось тут вам і класові та расові особливості становища жінок. Активістки на зразок відомої в СРСР Анжели Девіс критикували «гонку озброєнь» США за брак уваги до соціальних проблем вразливих категорій населення, якими є і в тому числі чорні жінки.

Друга хвиля фемінізму буяє розмаїттям проблематики. Вихід жінок на ринок праці, гідна оплата праці, неоплачувана домашня праця, соціальна підтримка з боку держави – далеко не все. «Особисте є політичним» - відомий слоган активісток, які піднімали на політичний порядок денний питання насильства проти жінок, як у сім'ї, так і робочому середовищі. «Моє тіло – моє діло» - стверджували феміністичні організації, які боролися за право на безпечний і легальний аборт, контрацептивні засоби, тобто, контроль над власною репродуктивною поведінкою. Міжнародні жіночі організації поїхали у країни третього світу боротися із традиціями, які шкодили здоров'ю жінок та наражали їх на смерть – так зване «жіноче обрізання», «вбивство честі», закидання каміннями жінки у випадку зради тощо. Андреа Дворкін критикує традиції відтворення жіночої краси – починаючи від бинтування ніг у Китаї, закінчуючи сучасною

косметичною індустрією. Заради вписування у норму суперфемінності, сексуальності, бажаності для чоловіків жінки готові на все, адже «мода потребує жертв».

Другий етап розвитку фемінізму пов'язаний з фемінізмом першої хвилі та феміністською критикою Сімони де Бовуар традиційної науки й вищої освіти [142], [143]. Авторка констатує, що бути жінкою означає не лише причетність до біологічної категорії людей, а належність до певної соціопсихічної реальності – «жіночності». У контексті моделі світосприйняття чоловіка, жінка – істота, співвіднесена з ним. Така ситуація одночасно породжує як втрату нею волі, так і набуття поведінкових та культурних переваг. Сімона де Бовуар заперечує образ жінки як істоти, що не відповідає загальнокультурному зразку. Крім того, дослідниця задається питанням: чи є гендерні розходження соціально корисними, якщо ж так, то які соціальні наслідки матиме досягнення феміністської мети „гендерної справедливості”.

Третя хвиля фемінізму пов'язана із епохою постмодернізму і постструктуралізму – це 1990-ті роки. Оскільки активізм не забезпечив повністю очікуваних результатів, змінюється підхід до постановки проблеми. Теорія влади Мішеля Фуко застерігає: навіть якщо нас напряду не контролюють, навіть своїм активізмом ми вписуємося у владну систему, граємо за її правилами. Тому боротися не має великого сенсу. Натомість на рівні ідентичностей, програвання власних соціальних ролей ми можемо змінювати світ – самотужки вдаватися до альтернативних, менш «жорстких» і традиційних гендерних і сексуальних ролей. З'являється поняття «квір» (queer) активізму – критики нормативності.

Сьогодні гендерна теорія не намагається заперечити існування біологічних чи психічних відмінностей між жінками і чоловіками. Вона просто позиціонує, що існування відмінностей не так важливо, як важлива їх соціокультурна оцінка та інтерпре-

тація, а також побудова владної системи на основі цих відмінностей. Те, що сьогодні прийнято називати гендерним підходом в соціальних науках - це не просто заміна одного терміна на інший. За цим словом стоять зовсім інші методологічні підстави, і більш того - критичне переосмислення самих основ традиційної соціальної науки. Початок цьому процесу поклало формування і розвиток феміністської теорії.

Зміст поняття «гендер» за М. Робертсоном зводиться до ідеї соціального моделювання та репрезентації статі в різних ситуаціях взаємодії [35]. Еволюція поняття гендер пройшла три етапи і відбиває зміни й інтерпретації природи статі. До 60-х років ХХ століття всі дослідження гуманітарних наук були андроцентричними і здійснювали їх з позицій чоловічого домінування в суспільстві. Фемінізм першої хвилі увів жінку та жіночу проблематику у предметне поле цих дисциплін. Неофеміністський рух 60–70-х років запропонував новий дискурс. Почався активний пошук моделі рівних можливостей чоловіків і жінок. Рівень таких досліджень характеризувався передусім критикою сучасної суспільної науки, що заважає продуктивному виникненню нових відповідних дійсності знань про стан жінки та чоловіка в суспільстві. Уперше розмежування гендеру і статі здійснено американським антропологом Маргарет Мід, яка у своїх працях підкреслила існування способів чоловічого і жіночого поводження, їх залежність від культурних традицій. Стать розглядається як біологічна характеристика людини, тоді як гендер – соціокультурна характеристика [29].

Висновки фемінізму Другої хвилі торкалися пояснення подвійних стандартів у суспільстві. Попри суперечки щодо того, чи можна вважати жіночі дослідження прямим продовженням жіночого руху, а також теоретичну дискусію про характер зв'язку академічного фемінізму та практики жіночого руху, можна впевнено стверджувати, що перші курси з жіночих досліджень було запроваджено безпосередньо під впливом цього ру-

ху. Поступово центром розвитку феміністичних ідей стають так звані “гуртки з підвищення самосвідомості”, в яких на основі психоаналітичної традиції (на ґрунті case study) переосмислюються стереотипи сприйняття та оцінювання різних ситуацій. З практики таких гуртків виростають, зокрема, спеціальні освітні програми для жінок та, зрештою, women studies, а пізніше, починаючи від 90-х років, дещо опозиційна до неї дослідницька дисципліна – ґендерні дослідження (gender studies). В результаті було усвідомлено нагальну необхідність цілеспрямованішого розвитку самостійних програм жіночих досліджень, що принципово цілісно відбивали б та вивчали життя жінок на основі так званого “жіночого”, а не універсалізованого чоловічого досвіду.

На початку 80-х років відбувається інтеграція жіночих досліджень у вищу освіту в ряді країн, а також триває процес створення так званих “ґендерно збалансованих навчальних планів” за допомогою введення нового знання про жінок у традиційні соціальні та гуманітарні предмети. Основною метою цього періоду була загальна інституалізація жіночих досліджень у систему вищої освіти. Цей період дістав назву мейнстріму (gender mainstriaming) жіночих досліджень, а його основні зусилля були спрямовані на узагальнення всієї ідеології вищої освіти (зокрема, в США).

Другий період розвитку жіночих досліджень був пов’язаний з переосмисленням не лише ролі жінок у житті суспільства, а й самого принципу традиційної, дисциплінарної організації знання. Жіночі дослідження зосереджуються на жіночому досвіді та становищі, допомагаючи теоретично відтворити жіночий світ. Загалом жіночі дослідження стали не лише доповненням і виправленням предметного поля, методології, поняттєвого апарату традиційних наук; вони перетворилися на нову самостійну академічну дисципліну, що вимагає від інших наукових галузей суттєвого перегляду їх основ і пояснювальної логіки.

Вважають, що вперше термін гендер у науковий обіг був запроваджений американським психоаналітиком Робертом Столлером [41]. На думку Р. Столлера, гендер – це поняття, що базується на психологічних та культурних поясненнях, досить незалежних від тих, що тлумачать біологічну стать. Такий підхід у розгляді соціальної поведінки людей згодом підтримали багато вчених-соціологів. Він дістав назву гендерного та започаткував новий напрям соціальних досліджень – гендерні дослідження.

Розвиток теоретичних основ теорії гендеру продовжив Е. Гоффман у своїй теорії соціального конструювання гендеру [18], у якій він розглядає динамічний вимір гендерної культури – процес її створення і відтворення в процесі соціалізації. Визначаючи гендер як соціальний конструкт, автор має на увазі три групи характеристик: біологічна стать; статево-рольові стереотипи, розповсюджені в тому чи іншому суспільстві; і так званий «гендерний дисплей» – різноманіття проявів, пов'язаних з нав'язаними суспільством нормами чоловічої і жіночої дії та взаємодії [19].

І. Хірדман у праці [20] ввів до наукового обігу поняття гендерної системи «як сукупності відносин між чоловіками й жінками, включаючи ідеї, неформальні й формальні правила та норми, визначені у відповідності з місцем, цілями й положенням статей в суспільстві». Гендерна система в розумінні Хірдмана передбачала гендерний вимір публічної і приватної сфери, є відносно стійкою і відтворюється соціалізаційними механізмами.

Наприкінці 1960-х років соціологом П. Джексоном було введено до наукового обігу поняття «прихованого курикулуму». Цей термін має відношення до прихованих аспектів освіти, що відтворюють різноманітні інваріанти соціальної нерівності – расову, класову, етнічну, гендерну і т.п. Якщо ж говорити про його гендерний аспект, то це поняття враховує основні компоненти гендерного аналізу, які були нами зазначені вище: по-перше,

організація власне навчального закладу, включаючи гендерні відносини на роботі, гендерну стратифікацію вчительської (викладацької) професії, і навіть архітектурну своєрідність навчальних закладів, що відбивають дискурси контролю, влади; по-друге, сюди відноситься власне зміст навчальних предметів, а по-третє, стиль та методи викладання та виховання. Вказані три виміри прихованого курикулуму (наприклад, прихований навчальний план чи навчальна програма) не просто відображають гендерні стереотипи в процесі соціалізації, але й підтримують гендерну нерівність, віддаючи перевагу чоловічому й домінантному і недооцінюючи жіноче й нетипове [24].

Сучасний рівень розвитку гендерних досліджень у світі і в Україні дозволяє говорити про гендерний підхід як про особливий теоретичний напрям у соціальних науках, який орієнтований на формування і ствердження політики рівних, незалежних від статі можливостей самореалізації людини в різних сферах соціальної політики. У сучасних гендерних дослідженнях виділяють три основні напрями: а) гендер як засіб соціально-економічного аналізу; б) гендер в дослідженнях «жіночих» проблем; в) гендер як культурологічна інтерпретація соціального розвитку.

Починаючи з 1975 року під егідою ООН проведено чотири всесвітні конференції зі становища жінок, спеціальну сесію Генеральної Асамблеї ООН щодо гендерного розвитку в сучасних умовах, створені спеціальні органи в системі ООН з жіночих і гендерних питань, створені теоретичні розробки з питань гендеру та подолання дискримінації жінки в сучасних умовах тощо. Слід відзначити особливу роль у розв'язанні гендерних проблем однієї з структур ООН – Міжнародної організації праці, створеної ще 1919 року з метою сприяння соціальній справедливості (наприклад, дивіться [140]). Важливу роль у становленні гендеру відіграла прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 1979 року (набула чинності 3 вересня 1981 року) Кон-

венція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, або Жіноча конвенція). Україна ратифікувала цю Конвенцію 19 грудня 1980 року.

Станом на сьогодні гендерний підхід у теорії та практиці перебуває на стадії розвитку та інституалізації. Вчені сходяться на думці, що врахування гендерного фактору у різних сферах життєдіяльності суспільства є актуальною проблемою, яка вимагає розв'язання як в теорії, так і в навчально-виховній практиці. Коротко охарактеризуємо основні досягнення українських авторів, які розглядали різноманітні сторони гендерного аналізу.

Проблему гендерного аналізу в дисциплінах соціально-гуманітарного циклу досліджувала Л.В. Малес [107]. Дослідниця приходить до висновку, що приписування гендерних ролей відбувається на етапі професійної і освітньої орієнтації, а потім наукової сегрегації у спеціалізації. Авторка підсумовує той факт, що стереотипне зображення чоловіків як норми, активних і успішних, а жінок як невидимок, або пасивних і залежних, продовжує відтворюватися у навчальних матеріалах і спеціалізованих джерелах, які використовуються у навчанні на рівні середньої, спеціальної та вищої освіти. У цьому контексті дослідниця вважає за необхідне наголосити, що застосування принципів гендерного аналізу при розробці навчальних програм, підготовці та викладанні нормативних і спеціальних курсів із соціальних та гуманітарних дисциплін сприяє встановленню справедливості щодо більш ніж половини населення, приводячи у відповідність наукові конструкти, відображені в наукових текстах та навчальних матеріалах, із соціальною реальністю гендерних відмінностей.

С. Вихор розкрила зміст гендерного аналізу освітніх документів для середньої школи, який, на нашу думку, легко можна використати для аналізу документації і вищої школи. Дослідниця логічно виділила 8 критеріїв для гендерного аналізу

стандартів та програм, серед яких звернула увагу на наявність гендерної складової у змісті окремо взятого предмету, на андроцентризм мови, на адекватність представлення науковців різної статі відповідно до їх вкладу в науку, на можливість підсилення гендерного компонента, на аналіз проблеми «непомітності жінок» та інше [77]. Крім того, авторка пропонує оригінальну структуру гендерного аналізу підручника, який має включати: а) оцінку того, як кількісно та якісно представлені у підручниках обидві статі; б) аналіз текстів на предмет андроцентризму мови; в) аналіз змісту текстових (проблемних) задач (завдань) та зображень на наявність елементів сексизму та гендерних стереотипів.

О. Плахотнік обґрунтувала позицію, що гендерна стратифікація вчительської професії відноситься до однієї із сторін прихованого курикулуму. Проаналізувавши під кутом зору гендерного підходу та теорії соціального конструктивізму механізми гендерної стратифікації всередині вчительської професії (і в умовах сучасної України також), авторка дійшла висновку, що учительство є професією з яскраво вираженою гендерною нерівномірністю, а отже, гендерно стратифікованою, особливо на тих рівнях освіти, де вона відноситься до низькооплачуваних і малопrestiжних [134].

І. Кльоцина у контексті в'яснення суті проблеми застосування гендерного підходу пропонує розглядати стосунки між статтями на чотирьох основних рівнях: макросоціальному (групи чоловіків та жінок – суспільство), мезорівні (група чоловіків – група жінок), мікрорівні (особистість – особистість, між представниками різної статі), внутрішньоособистому рівні (як представник гендерної групи) [103].

Протягом останніх 10 років досить активно проводилися у нашій державі гендерні дослідження в області освіти, засобів масової інформації, серед виробничих колективів. Аналітичний центр CEDOS 2014 року опублікував результати дослідження

щодо контурів гендерного режиму вищої освіти в Україні та «вказав на основні точки нерівностей, які в ній присутні». У результаті авторка дослідження І. Когут висновує, що українська вища школа є так само далекою від гендерної рівності, як і все наше суспільство загалом – в Україні немає інституціо-лізованої політики гендерної рівності в освіті, і у вищій школі зокрема. Попри високу частку жінок, які працюють в університетах, ще вищу тих, які в них навчаються, попри рівність перед законом та в доступі до вищої освіти, в академічному середовищі існують і нерівність, і дискримінація [153].

Про наявність гендерної дискримінації в галузі освіти стверджують і автори дослідження шкільних підручників у контексті визначення рівності представлення чоловічої та жіночої статі у текстах та зображеннях [91].

Вплив на формування гендерних цінностей засобів масової комунікації досліджував портал «Освіта.іа» [86]. У результаті проведених досліджень організатори зробили висновки, що для сучасних ЗМІ характерним є підтримка стереотипу «невидимості» жінок внаслідок використання форм чоловічого роду – чоловіки частіше за жінок стають головними героями серйозних повідомлень, у яких переважно використовуються дієслова в активному стані та лексика, що має позитивне або нейтральне значення.

А.С. Олійник провела експертизу конституційного законодавства України [127]. Авторка стверджує, що конституційний принцип рівності прав і можливостей жінки та чоловіка де-юре визнане і закріплене, а де-факто проблема гендерної рівності не стала пріоритетним напрямком внутрішньої політики України.

А.А. Балицька та В.М. Покалюк провели аналіз гендерного аспекту проблеми адаптації курсантів першого курсу до навчання у вищому навчальному закладі пожежно-технічного профілю [73].

Таким чином, розглянуті нами в посібнику різноманітні підходи до визначення співвідношення жіночого / чоловічого (починаючи від античних часів і до наших днів), незважаючи на всі їхні дисциплінарні відмінності, схожі в одному - вони ґрунтувалися на біодетерміністських позиціях. Факт біологічних відмінностей між жінками і чоловіками приймався як природна даність і всі наступні психологічні, соціологічні та навіть філософські теорії просто описували і виправдовували ці відмінності.

Сьогодні гендерна теорія не намагається заперечити існування біологічних чи психічних відмінностей між жінками і чоловіками. Вона просто говорить, що існування відмінностей не таке важливе, як важлива їх соціокультурна оцінка та інтерпретація, а також побудова владної системи на основі цих відмінностей. Підсумовуючи огляд досліджень з гендерної проблематики, слід відзначити, що більшість дослідників сходяться на твердженні, що основна концептуальна ідея гендерного підходу полягає в тому, що гендер представляється соціальним конструктом, котрий виникає, існує та змінюється під впливом культури та традицій суспільства та адекватно відображає ідею соціального конструювання розходжень між жінками та чоловіками. На сьогоднішній день гендерний підхід всіляко розвивається у теорії та практиці. Крім того, врахування гендерного фактору стає актуальною проблемою, що вимагає і теоретичного, і практичного розв'язання. Це у свою чергу зумовило появу гендерних досліджень як порівняно нового розділу міждисциплінарних наукових пошуків.

Контрольні запитання до теми 1.1.

1. Чому маскулинний характер Homo Sapiens корениться саме в західній філософській традиції?
2. В чому полягала ідея дуалізму душі і тіла в роботах Платона?
3. Як продовжувалася традиція визначення душі і тіла у середньовічній християнській філософії?
4. Як змінилися уявлення про різкі протилежності духовного та тілесного у дослідників Нового часу?
5. Як співвідносяться Розум та Природа у вченні Френсіса Бекона?
6. Охарактеризуйте погляди на співвідношення Розуму та Природи Ж.Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля. Визначте спільність підходів та їх різницю.
7. Які зміни у підходах до оцінки самого принципу гендерної диференціації відбулися у західній філософії XVIII століття?
8. Охарактеризуйте філософські погляди марксизму щодо питань гендерної диференціації. Чи збігаються погляди неомарксистів, що займаються феміністичними дослідженнями, з поглядами щодо гендерної проблематики їх попередників?
9. Які основні особливості неокласичного напрямку гендерних досліджень?
10. Яке коло дослідницьких інтересів представників інституціонального підходу в гендерних дослідженнях?
11. В чому суть соціологічної концепції структури жіночих і чоловічих ролей Т. Парсонса?
12. Яку роль відіграли біодетерміністські концепції у запереченні розробок теоретиків фемінізму у 70–80 роки XX століття? Які саме ідеї були характерними для представників біодетермінізму?

13. В чому полягав зміст дискусій щодо визначення ідеальної моделі статевих ролей, які точилися протягом 60–70-х років ХХ століття?

15. Охарактеризувати зміст поняття «гендер». Чим це поняття відрізняється від поняття «стать»?

16. Охарактеризувати основні етапи розвитку гендерних досліджень.

17. Яке сучасне розуміння поняття «гендерний підхід»?

18. Яка увага гендерним проблемам приділяється міжнародними організаціями?

19. Охарактеризувати основні досягнення у проведенні гендерних досліджень українських науковців.

20. Які основні положення сучасної гендерної теорії?

1.2. Основи гендерних теорій

Перед тим, як досліджувати теорії нерівності, визначимося з самим поняттям “гендер”. У феміністській літературі існує кілька концепцій гендера. Це обумовлено як відносною “молодістю” гендерного підходу (перші роботи з’явилися близько двадцяти років тому), так і складністю самого феномена. Для всіх їх базовим положенням є розрізнення понять стать (sex) і гендер (gender). Стать - це термін, який позначає ті анатомо-біологічні особливості людей (в основному - в репродуктивній системі), на основі яких люди визначаються як чоловіки або жінки. Його слід вживати тільки стосовно характеристик і поведінки, яке впливає безпосередньо з біологічних відмінностей між чоловіками і жінками. Гендер - це складний соціокультурний конструкт: відмінності в ролях, поведінці, ментальних і емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим, що утворені (конструюються) суспільством.

В рамках цього підходу гендер розуміється як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка не лише характеризує їх міжособистісне спілкування і взаємодію в сім’ї, а й визначає їх соціальні відносини в основних інститутах суспільства (а також і визначається - чи конструюється ними). Гендер, таким чином, трактується як один з базових вимірів соціальної структури суспільства, який разом з іншими соціально-демографічними і культурними характеристиками (раса, клас, вік) організує соціальну систему. Соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує засновану на ознаці статі соціальну структуру. Втілюючи в своїх діях очікування, пов’язані з їх гендерним статусом, індивіди конституюють гендерні відмінності і, одночасно, обумовлені ними системи панування і володарювання. У багатьох суспільствах жінок і чоловіків не тільки сприймають, але і оцінюють по-різному, обгрунтовуючи гендерними особливостями і різни-

цею в їх здібностях відмінності в розподілі влади між ними. Усвідомлення гендерної належності - це конструктивний елемент соціальних відносин, заснований усвідомлених відмінностях між статями, а стать - це пріоритетний спосіб вираження владних відносин.

Гендер конструюється через певну систему соціалізації, розподілу праці і прийняті в суспільстві культурні норми, ролі і стереотипи. Прийняті в суспільстві гендерні норми і стереотипи певною мірою визначають психологічні якості (заохочуючи одні і негативно оцінюючи інші), здібності, види діяльності, професії людей в залежності від їх біологічної статі. При цьому гендерні ролі і норми не мають універсального змісту і значно розрізняються в різних суспільствах. У цьому сенсі бути чоловіком або жінкою означає зовсім не володіння певними природними якостями, а виконання тієї чи іншої ролі.

В сучасних соціальних і гуманітарних дослідженнях гендер використовується не як незмінна і універсальна конструкція. Поняття гендер означає не річ або предмет, не багато речей або предметів, а комплексне переплетіння відносин та процесів. Необхідно мислити відносинами, щоб з аналітичної категорії гендеру вивести культурну реальність - як в минулому, так і в сьогоденні.

Поняття фемінний і маскулинний стали активно використовуватися разом з розробкою концепції гендеру і вживаються в гендерних дослідженнях для позначення культурно-символічного сенсу “жіночого” і “чоловічого”.

Поняття гендер (gender) розуміють у двох основних значеннях: а) відмінність між чоловіками і жінками за анатомічною статтю (загальне значення); б) соціальний поділ, який часто ґрунтується на анатомічній статі, але не обов'язково збігається з нею (соціологічне значення). Таким чином, соціологічне використання терміна може відрізнитися від повсякденного.

Соціологи і соціальні психологи стверджують: стать відноситься до біологічних характеристик, відповідно до яких люди діляться на категорії «чоловік», «жінка» або в рідкісних випадках «гермафродит» (коли характеристики обох статей фактично або явно об'єднані), а гендер - до соціальних і соціально-психологічних атрибутів, який поділяє людей на категорії «чоловічий», «жіночий» або «гермафродитний» (коли характеристики обох гендерів навмисно або ненавмисно об'єднані). На думку багатьох соціологів в соціологічному дискурсі гендер повинен застосовуватися тоді, коли стосується соціально створеного поділу суспільства на тих, хто відноситься до чоловіків, і тих, хто до жінок. У той час як «чоловік» і «жінка» є термінами, зарезервованими за біологічними відмінностями між ними, а також хлопчиками і дівчатками, «чоловіче» та «жіноче» відноситься до сформованих культурою рис поведінки й видів темпераменту, які вважаються соціально відповідними статям. Ці риси вивчаються за допомогою складного і тривалого процесу соціалізації.

Антропологи, наприклад Маргарет Мід [112], психологи і соціологи підкреслювали, що гендер визначається не біологічно, а соціально й засобами культури, будучи культурно і історично відносним. Його значення, інтерпретація і вираження змінюються і всередині, і між культурами, виконуючи функцію об'єкта історичних змін. Соціальні чинники - клас, вік, раса і етнос - теж утворюють особливе значення, вираження та досвід гендеру, виділяючи той факт, що його не можна зрівнювати будь-яким спрощеним способом зі статтю або сексуальністю.

Отже, гендер (gender) - соціальна стать. В англійській мові розмежовуються поняття соціальної статі («gender») і біологічної («sex»). Термінологічно поняття гендеру оформилося в процесі теоретичного розвитку фемінізму, а потім і гендерних досліджень.

Сучасне суспільствознавство послідовно і досить продуктив-

но розробляє дане поняття як одне з найважливіших для аналізу основ соціальності і її форм. Сенс поняття «гендер» полягає, перш за все, в ідеї соціального моделювання чи конструювання статі. Соціальна стать конструюється соціальною практикою. У суспільстві виникає система норм поведінки, які диктують виконання певних статевих ролей; відповідно виникає жорсткий ряд уявлень про те, що є «чоловіче» та «жіноче» в даному суспільстві. Гендер - сукупність соціальних репрезентацій, а не природою закріплена даність. Гендер - культурна маска статі, те, що ми думаємо про стать у межах наших соціокультурних уявлень. Більше того, стать і є тільки гендер, тобто те, що стало статтю в процесі її соціалізації. Не стать належить людині, а людина статі, а вона визначається владою і мовою. У сучасному суспільстві все важче провести межу між біологічною зумовленістю статі і її соціальним моделюванням. «Сьогодні немає нічого менш надійного, ніж стать. Принцип невизначеності поширюється на статеві стосунки, як і на відносини, політичні та економічні» [96].

При всьому різноманітті підходів і позицій щодо визначення поняття гендер є сенс виділити чотири концепції: теорію соціальної конструкції гендеру, теорію гендера як стратифікаційної категорії, теорія гендера як культурної метафори і теорію гендерної системи.

У логіці першого підходу називають три групи характеристик: біологічна стать, статево-рольові стереотипи, поширені в тому чи іншому суспільстві, і так званий «гендерний дисплей» - різноманіття проявів, пов'язаних з запропонованими суспільством нормами чоловічих і жіночих дій і взаємодій. Поняття «гендерний дисплей» введено І. Гоффманом [151] і виражає безліч проявів культурних складових статі. Відповідно до даного підходу гендер постає як вимір соціальних відносин, що вкорінилися в даній культурі. Поняття «гендерна система» включає різноманітні компоненти і по-різному визначається різними

авторами. Гендерна система є сукупність відносин між статями (і всередині статей). Оскільки гендерна система передбачає гендерний вимір публічної та приватної сфери, співвідносить систему гендерної ієрархії з іншими соціальними ієрархіями і системами домінування, то в аналізі такого роду велика роль відводиться вивченню ролі соціальних інститутів, що реалізують гендерні технології. Владні сенси гендерних відносин багато в чому відкрилися в розвитку саме такого підходу. Статевогендерна система конструюється як набір угод, якими суспільство трансформує біологічну сексуальність в продукт людської активності. Іншими словами, гендерна система, яка конструює дві статі як різні, нерівні і навіть взаємодоповнюючі, є фактично системою влади і домінування, мета якої - концентрація матеріального і символічного капіталу в руках батьків. Гендер є своєрідною системою, яка продукує відмінності і вписує ці відмінності у відносини влади і підпорядкування. Влада базується на розгалуженій системі відмінностей, статеві відмінності виявляються в цій системі генетично первинними. Саме на цій лінії відмінностей добре видно, як влада і суспільство в цілому моделюють гендерне протистояння, перетворюючи так звані «несоціальні» відмінності в «соціальні», стать/секс в стать/гендер. Таким чином, конструкція гендеру є одночасно продуктом і процесом представлення, як про інших, так і про самого себе.

В рамках цього підходу гендер розуміється як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, що не тільки характеризує їх міжособистісне спілкування і взаємодію в сім'ї, а й визначає їх соціальні відносини в основних інститутах суспільства (а також і визначається або конструюється ними). Цей підхід заснований на двох постулатах: 1) гендер конструюється за допомогою соціалізації, розподілу праці, системою гендерних ролей, сім'єю, засобами масової інформації; 2) гендер конструюється (будується) і самими індивідами - на рівні їх свідомості (тобто гендерної ідентифікації), прийняття

заданих суспільством норм і ролей і підлаштування під них (в одязі, зовнішності, манері поведінки і т.д.). Поняття гендерної ідентичності означає, що людина усвідомлює зв'язок з культурними визначеннями мужності і жіночності. Гендерна ідентичність - це інтеріоризація (прийняття) чоловічих або жіночих рис, яка виникає в результаті процесу взаємодії «Я» та інших. Існування трансвеститської і транссексуальної ідентичності показує, що гендер не залежить тільки від статі, а є результатом побудови гендерної ідентичності.

Гендерна ідеологія - система ідей, за допомогою яких гендерні відмінності і гендерна стратифікація отримують соціальне виправдання, в тому числі з точки зору «природних» відмінностей або надприродних переконань. Гендерна диференціація - процес, в якому біологічним відмінностям між чоловіками і жінками надається соціальне значення і використовуються як способи соціальної класифікації. Гендерна роль - соціальні очікування, що впливають з понять, що оточують гендер, а також поведіння у мові, манерах, одязі і жестах.

Цей підхід значною мірою перетинається з ідеями теоретиків соціального конструювання реальності Гоффмана, Гарфінкеля й ін. Власне ідея гендеру як соціального конструкту відома по роботі К. Уест і Д. Зіммермана «Створення гендеру» [102]. Втілюючи в своїх діях очікування, пов'язані з їх гендерним статусом, індивіди конституують гендерні відмінності і, одночасно, обумовлені ними системи панування і володарювання. За словами Джоан Скотт, «усвідомлення гендерної належності - конститууючий елемент соціальних відносин, заснований на сприйманні відмінності між статями, а стать - це пріоритетний спосіб вираження владних відносин».

Грунтуючись на теорії Гарфінкеля, Маккена і Кесслер стверджують, що «чоловіче» та «жіноче» є культурними подіями, продуктами того, що вони називають «процесом прийняття гендеру». Робити гендер, таким чином, означає створювати від-

мінності між хлопчиками і дівчатками, чоловіками і жінками, відмінності, які не є природними, сутнісними або біологічними. Гендерна належність індивиду - це те, що людина робить і робить постійно в процесі взаємодії з іншими людьми. Коли соціальне виробництво гендеру стає предметом дослідження, зазвичай розглядають, як гендер конструюється через інститути соціалізації, розподілу праці, сім'ї, мас-медіа. Основними темами виявляються гендерні ролі і стереотипи, гендерна ідентичність, проблеми гендерної стратифікації і нерівності.

Розглядаючи ранню гендерну соціалізацію, тобто практику зарахування до певної статі і гендеру - і як її наслідок прийняття гендерної ідентичності (я - хлопчик, я - дівчинка), дослідники відзначають, що ця категоризація по гендеру не є добровільною і не залежить від внутрішнього вибору, а є примусовою. Ухвалення дітьми певної гендерної ідентичності «включає» процес саморегуляції (в тому числі, формування мотивації та психологічних рис) і моніторинг (відстеження і контроль) своєї поведінки і поведінки інших відповідно до матриці гендерної ідентичності. Аналізуючи розподіл праці, з'ясовують і показують, як він виробляє і закріплює гендерний поділ, гендер як такий. Гендер є потужним пристроєм, який виробляє, відтворює і легітимізує вибори і межі, визначені категорією належності за статтю. Розуміння того, як в соціальній ситуації створюється гендер, дозволить прояснити механізм підтримки соціальної структури на рівні взаємодії індивідів і виявити ті механізми соціального контролю, які забезпечують її існування.

В рамках теорії гендера як стратифікаційної категорії гендер є засобом ієрархічної побудови соціальних відносин і ролей між чоловіками і жінками. Гендерна стратифікація - це процес, за допомогою якого гендер стає основою соціальної стратифікації, а сприйняті відмінності між гендером - систематично оцінені. Але крім гендеру, такими категоріями виступають клас,

раса, вік. Джоан Скотт виступила ініціатором ідеї розглядати гендер в мережі інших стратифікаційних категорій.

Стать, клас, раса і вік є фундаментальними змінними, які визначають гендерну систему. Ці ідеї розвиває також і французька постмодерністська феміністка Тереза де Лауретіс, яка вважає гендер комплексним процесом, або технологією, яка визначає суб'єкт як чоловічий чи жіночий в процесі нормативного регулювання. З цього випливає і друге твердження: гендерний процес перетинається з іншими нормативними змінними - такими, як раса і клас, в ході чого проводиться владна система. Інакше кажучи, Лауретіс вважає гендер процесом, який конструює соціально-нормативний суб'єкт через побудову відмінностей за статтю, пов'язаних, в свою чергу, з расовими, етнічними, соціальними відмінностями.

В рамках теорії гендера як культурної метафори крім біологічного і соціального в аналізі проблеми статі феміністськи орієнтовані дослідники виявили і третій, символічний, чи власне культурний його аспект. Чоловіче і жіноче на онтологічному і гносеологічному рівнях існують як елементи культурно-символічних рядів: чоловіче - раціональне - духовне - божественне - ... - культурне; жіноче - чуттєве - тілесне - гріховне - ... - природне. На відміну від біологічного аспекту статі, в двох інших його пластах - соціальному і культурно-символічному - містяться неявні ціннісні орієнтації та установки, сформовані таким чином, що все, що визначається як «чоловіче» або ототожнюється з ним, вважається позитивним, значимим і домінуючим, а те, що визначається як «жіноче» - негативним, вторинним і субординованим. Це проявляється не тільки в тому, що власне чоловік і чоловічі предикати є домінуючими в суспільстві. Багато які не пов'язані зі статтю феномени і поняття (природа і культура, чуттєвість і раціональність, божественне і земне і багато іншого) через існуючий культурно-символічний ряд ототожнюються з «чоловічим» або «жіночим». Таким чи-

ном, створюється ієрархія, супідрядність всередині вже цих - позастатевих - пар понять. При цьому багато явищ і понять набувають «статеве» (або, правильніше сказати, гендерне) забарвлення. Для позначення культурно-символічного сенсу «жіночого» і «чоловічого» феміністські теоретики зазвичай використовують терміни «фемінний» і «маскулинний» відповідно.

Разом з тим, влаштованість чоловічого і жіночого як онтологічних начал (тобто первинних буттєвих принципів) в системі інших базових категорій трансформує і їх власний, спочатку природно-біологічний сенс. Стать стає культурною метафорою, яка, як відзначає Е. Фі, «... передає відношення між духом і природою. Дух - чоловік, природа - жінка, а пізнання виникло як якийсь агресивний акт володіння; пасивна природа піддається проникненню, розкриттю, людина проникає в її глибини і підпорядковує собі. Прирівнювання людини до духу пізнання в його чоловічому втіленні, а природи - жінці з її підлеглим становищем було і залишається безперервною темою ... культури». Отже, виявляється, що метафора статі виконує роль культурно-формуючого фактора. Іншими словами, гендерна асиметрія є одним з основних чинників формування традиційної західної культури, що розуміється як система виробництва знання про світ.

Поняття гендеру позначає по суті і складний соціокультурний процес конструювання суспільством відмінностей у чоловічих та жіночих ролях, поведінці, ментальних і емоційних характеристиках, і сам результат - соціальний конструкт гендеру. Важливим елементом конституювання гендерних відмінностей є їх поляризація і ієрархічне супідрядність, при якому маскулинне автоматично маркується як пріоритетне і домінуюче; а фемінне - як вторинне і підлегле.

Теорія гендерної системи вперше була предсталена в роботі Г.Рубін «Торгівля жінками» [79]. У ній Рубін вивчала символічне значення факту обміну жінок між чоловіками в так званих

примітивних суспільствах. В результаті вона зробила висновок, що обмін жінками між племенами відтворює чоловічу владу і в результаті жінки оцінюються як біологічні істоти і відносяться виключно до сімейної сфери. Г. Рубін розглядає гендерну систему як набір угод. На її думку, гендерна система, яка конструює дві статі як різні, нерівні і навіть взаємодоповнюючі, є фактично системою влади і домінування, мета якої - концентрація матеріального і символічного капіталу в руках чоловіків.

Р. Коннелл в роботі «Гендер і влада» [80] досліджує гендерну систему сучасного суспільства. Він розвиває ідеї про гендерну систему і вводить поняття «гендерний порядок», який, на його думку, закріплюється в історично заданих зразках владних відносин між чоловіками і жінками. Коли мова йде про суспільство в цілому, Коннелл пропонує використовувати термін «гендерний порядок». Коли ж мова заходить про окремі соціальні інститути, такі, як школа, сім'я, підліткове співтовариство і ін., то з його точки зору доцільніше використовувати поняття «гендерний режим». Гендерна система, по Коннеллу, має складну композицію, вона не є жорстко заданою. Гендерний порядок представлений як ієрархічно організоване життя. Гендерні відносини засновані на нерівності статей. Р. Коннелл виділяє наступні елементи композиції системи: а) структура професійних і трудових відносин; б) структура владних відносин; в) структура емоційних відносин; г) структура символічних репрезентацій.

Світоглядною концепцією постмодернізму стала самоцінність особи та аксіологічний плюралізм (на відміну від бінарності) кожної окремої людини, а не суспільства як цілого. Квіртеорія, яка з'явилась наприкінці 80-х років минулого століття як новий напрям наукового дискурсу і яка насичена семантикою виклику та «контркультури» стосовно нормативної культури взагалі і гетеронормативності зокрема, вимагала переглянути існуючі моделі гендерної та сексуальної ідентичності, які

базуються на статевих опозиціях “чоловічого” і “жіночого” і сексуальних опозиціях “гетеросексуального” і “гомосексуального” бажання. В контексті гендерної теорії квір - це люди, які не вважають для себе можливим відповідати ні стандартним зразком чоловіка, ні стандартним зразком жінки, і далі цей список стандартних гендерних ідентичностей можна продовжити. Квір - це люди, які придумали для себе свою власну ідентичність або принаймні заявили ось таку мету. Представники квір-теорії (М. Фуко, Т. де Лауретіс, Е. Гросс, Дж. Батлер, А. Епштейн, Д. Хелперін), слідуючи значенню цього культурософського терміна, запровадженого Терезою де Лауретіс, пропагуючи плюралізацію ідентичності, пропонують переглянути стереотипні моделі гендерної та сексуальної ідентичності. Такий підхід передбачає руйнацію традиційних бінарних опозицій чоловічого/жіночого й гетеросексуального/гомосексуального й вважається “іншим шляхом осмислення сексуальності” [26]. Альтернативні типи сексуальності підпадають під значення терміна “гетеронормативність”, уперше застосованого Мішелем Ворнером у 1991 р. [62], який охоплює “не тільки статеві стосунки між людьми, які мають/ідентифікують себе такими, що мають чоловіче чи жіноче тіло, але й практику та цінності, що репрезентують такі стосунки” [48]. Усвідомлення суспільством гетеронормативності гендерного самосприйняття дозволяє проводити спеціальні дослідження із проблематики, що стосується суспільного буття людей зі сформованою нетрадиційною гендерною ідентичністю, що можна спостерігати, зокрема, у такому фрагменті дискурсу: “Останні зміни у державній політиці дозволили багатьом особам сексуальних меншин надавати нові можливості у формуванні сім’ї, включаючи прийом на виховання, усиновлення, сурогатну допомогу, осіменіння донорів та / або запліднення” [7]. Досліджувані пацієнти описуються в тексті з позицій новітніх суспільно-гендерних стереотипів: “жінки сексуальної меншини”, “жінки-лесбійки”, “бісексуальні жінки”,

“біологічне батьківство”, “партнерський секс”.

Певною мірою розуміння гетеронормативності перегукується із запереченням поняття жінки у феміністичному ключі американською дослідницею Дж. Батлер. Фемінність, на її думку, не позначає якусь колективну ідентичність, тому ймовірним є формування множинних і більш різноманітних ідентичностей, що спричинює й деконструкцію сексуальної репрезентації – у тому числі, й у публіцистичних текстах. Перформативність гендеру, за Дж. Батлер, полягає в тому, що людина сама його створює, і в цьому процесі гендер створює людину [63]. Зокрема, чоловічий і жіночий гендерлект продукують особи чоловічої і жіночої статі, які водночас виступають впізнаваними за цими особливостями мовлення. Зміна способу висловлення думки спричинює відхилення від існуючого стереотипу й створення нової, зумовленої когнітивними, емоційними й фізіологічними параметрами статевої диференціації, що відображається в маскулінній і фемінній мовних картинах світу. Під впливом постмодерністського світобачення гендерна маркованість на дискурсивному рівні з негативностатусної трансформується в ідентифікаційно-розрізнявальну.

Якщо коротко сформулювати основну тезу, то Дж. Батлер сказала, що те, що ми вважаємо як нормальну гендерну поведінку чоловіків і жінок, є таким собі політично обумовленим конструктом, який задається суспільством за допомогою повторюваних практик в першу чергу мовної нормалізації. Чоловікам і жінкам пропонується вести себе певним чином. При цьому ще є таке поняття, як гетеронормативність, сенс якого полягає в тому, що є канон гендерних, сексуальних відносин. Канон полягає в тому, що є чоловік і є жінка, їх ролі строго визначені: чоловік повинен бути таким-то, таким-то і таким-то, у жінки є свої зафіксовані властивості, такі як жіночність і традиційні жіночі чесноти. Суспільство має складатися з цих гетеронормативних людей, і, зрозуміло, вони не можуть міня-

тися ролями, а головне, що ніхто з них не в змозі самотійно вибрати для себе цю ідентичність. Батлер побачила ситуацію, коли всім суб'єктам з народження, з дитинства, в ході виховання пропонується бути або ось такими-то і такими-то чоловіками, або такими-то і такими-то жінками, і це в більшості випадків визначається фактом народження. Батлер побачила в цьому політичну проблему. Її теза полягала в тому, що просто заявити про рівність чоловіків і жінок абсолютно недостатньо, для того щоб вирішити яку б то не було політичну проблему. Тобто, фемінізм до Дж. Батлер переслідував помилкову мету - він відстоював фактично ту саму ідентичність, яка була нав'язана всієї попередньою історією і суспільством. Жінки хотіли бути рівноправними і вільними, але як і раніше повинні були володіти стандартними жіночими чеснотами. Загалом, ідея Дж. Батлер полягає в тому (це називається перформативною теорією гендерної ідентичності), що гендерні ролі створюються так само, як, наприклад, судові вирокі або назви кораблів. Тобто суспільство, перебуваючи в постійному повторенні, пропонує нам якусь ідентичність - називає нас хлопчиком або дівчинкою, припускаючи, що ми повинні певним чином на це реагувати і вести себе відповідним чином. У цьому означуванні, яке повторюється, виникають гендерні ролі, і за ними більше нічого іншого не стоїть, немає ніяких реальних фізичних відмінностей, які спровокували б чоловіків і жінок на ту чи іншу поведінку. Взагалі не можна сказати, що є чоловіча поведінка і жіноча поведінка, тому що видів поведінки набагато більше в цьому сенсі слова [8].

Таким чином, розгляд підходів до вивчення понять «статі» і «гендеру» дозволяє визначити їх співвідношення в рамках гендерних досліджень. До категорії «стать» відносять сукупність генетичних, морфологічних і фізіологічних особливостей людини. Поняття «гендер» визначається як особливий вимір соціального світу, що визначає соціальний статус чоловіків і жінок, і

розкриває процеси взаємодії категорій «чоловічого» і «жіночого» на різних рівнях організації соціальної реальності. Терміни «стать» і «гендер» використовуються для поділу біологічних і системи соціальних, культурних, психологічних характеристик. При цьому категорія «гендер» покликана не тільки вносити відмінності між біологічними і соціально-культурними аспектами феномена статі, але нести на собі і політичний відтінок.

Контрольні запитання до теми 1.2.

1. Що таке гендер? Чим зумовлена поява різноманітних концепцій гендеру?
2. Чим відрізняється загальне значення поняття гендер від його соціологічного значення?
3. У зв'язку з появою якого руху термінологічно оформилося поняття гендер?
4. Охарактеризуйте основні положення теорії соціальної конструкції гендеру. Які характеристики лежать в основі логіки цієї теорії?
5. Що таке «гендерний дисплей»?
6. Пояснити зміст поняття гендерна система.
7. Що таке гендерна ідентичність? Як впливає поняття гендерної ідентичності на визначення поняття гендеру?
8. Розкрити зміст поняття гендерна ідеологія. Яке місце у визначенні цього поняття займають поняття «гендерна диференціація» та «гендерна роль»?
9. В чому полягають ідеї теоретиків соціального конструювання реальності Гоффмана та Гарфінкеля?
10. Охарактеризуйте основні положення теорії гендера як стратифікаційної категорії. Що таке гендерна стратифікація?
11. Дайте характеристику основних положень теорії гендера як культурної метафори. Чому гендерна асиметрія в рамках цієї теорії є одним з основних чинників традиційної західної культури?
12. Охарактеризуйте основні положення теорії гендерної системи. Які елементи композиції гендерної системи виділяє Р. Коннелл?
13. Що таке квір? Дайте характеристику основних положень квір-теорії як нового напрямку наукового дискурсу.

14. В чому полягає перформативність гендеру за Дж. Батлер?

15. Як співвідносяться «стать» та «гендер» в рамках гендерних досліджень?

1.3. Становлення гендерної освіти в Україні (1991–2016 рр.)

Втіленням державної політики щодо впровадження гендерного підходу у всі сфери життєдіяльності українського суспільства є, перш за все, основний закон – Конституція України, ст. 24 якої проголошує рівність прав жінки і чоловіка, а також прийнятий у 2005 р. Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків». Стаття 21 вказаного Закону «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у здобутті освіти та професійній підготовці» безпосередньо зобов'язує навчальні заклади: «створити рівні умови для жінок і чоловіків під час вступу до навчальних закладів, оцінки знань, надання грантів, позик студентам; підготовку та видавання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка; виховання культури гендерної рівності, рівного розподілу професійних і сімейних обов'язків». На виконання вищезазначеного Закону України Міністерством освіти і науки України було затверджено наказ № 839 від 10.09.2009 «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту», в якому передбачено низку заходів, що мають сприяти вирішенню даної проблеми, у тому числі й у сфері вищої освіти. З часу затвердження цей наказ залишається єдиним нормативним актом, що регламентує впровадження гендерної складової у систему освіти. Задля дієвого впровадження гендерного підходу в усі сфери життя українського суспільства, у т.ч. в систему освіти, у вересні 2013 р. було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року» [137], у розділі «Посилення інституційної спроможності механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері вищої освіти» якої утверджується важливість залучення жінок до вищих ща-

блів наукового світу України. В межах цієї Програми передбачені такі заходи як розробка та затвердження плану проведення гендерної експертизи підручників та навчальних планів; розробка плану підвищення кваліфікації педагогічних працівників із включенням до нього програми або компоненту з питань гендерної рівності; розробка навчальних планів для вищих навчальних закладів, інститутів післядипломної освіти із включенням до них навчальних курсів, тематичних занять з питань гендерної рівності; проведення навчання для педагогічних працівників та науковців вищих навчальних закладів; проведення заходів щодо розв'язання гендерних проблем в освіті.

Важливими компонентами гендерної соціалізації особистості є гендерна освіта та гендерне виховання. Гендерна освіта включає в себе: систематичне навчання, пропаганду й розповсюдження гендерних знань і гендерної культури, стимулювання гендерної самоосвіти. Гендерна освіта розв'язує такі завдання в загальному процесі соціалізації: а) ознайомлення молоді з інституційними цінностями, нормами і правилами міжстатевого спілкування (норми релігії, накази і розпорядження, літературні пасажі); б) формування адекватного розуміння дорослості: її змісту, істинних ознак, проявів і якостей; в) формування тілесної ідентичності, з якою тісно пов'язаний психосоматичний потенціал; г) розкриття особливостей жіночої і чоловічої психології, а також відмінностей поведінки представників різної статі; д) формування у підлітків і молоді правильного уявлення про взаємини статей, засновані на системі загальнолюдських і національних моральних цінностей.

Отримані гендерні знання мають бути реалізовані в адекватній поведінці, яка відноситься до сфери виховання. Гендерне виховання – це процес, спрямований на формування якостей, рис, властивостей, що визначають необхідне суспільству ставлення людини до представників іншої статі. Тому у сферу гендерного виховання входять не лише такі специфічні відноси-

ни між представниками чоловічої і жіночої статі, як подружні, але й будь-які інші: в суспільному житті, праці, відпочинку тощо. Мета гендерного виховання полягає не лише у формуванні правильного розуміння сутності моральних норм та установок у сфері взаємин статей, але й потреби керуватися ними в усіх сферах діяльності. У процесі гендерного виховання необхідно вирішити низку конкретних педагогічних завдань, до яких відноситься формування таких рис та способів життєдіяльності: а) соціальної відповідальності у взаєминах між статями, переконання, що і в сфері інтимних відносин людина не є незалежною від суспільства; б) прагнення мати міцну, дружну сім'ю, що відповідає сучасним вимогам суспільства: рівноправність батька й матері в сім'ї, народження кількох дітей; свідоме і відповідальне ставлення до їх виховання як до свого обов'язку перед суспільством загалом, своїми батьками і дітьми; в) здатності розуміння інших людей і почуття поваги до них не лише як до людей взагалі, але й як до представників чоловічої чи жіночої статі, здатності враховувати й поважати їх специфічні статеві особливості в процесі спільної діяльності; г) здатності й прагнення оцінювати свої вчинки стосовно інших людей з урахуванням статевої належності, виробляти поняття хорошого й поганого вчинку в сфері цих відносин; д) усвідомлення себе представником своєї статі, що підтримує самооцінку і почуття самоповаги, впевненість і потенціал самореалізації; е) необхідних навичок спілкування й взаєморозуміння, а також здатності приймати усвідомлені рішення в сфері міжстатевих стосунків; є) уміння дружити і любити, досвіду нестатевої любові.

Гендерне виховання слід здійснювати з використанням усіх традиційних засобів педагогічного впливу. До таких належать: а) своєчасна реакція дорослих на ті чи інші особливості поведінки дітей чи підлітків, їх взаємини з однолітками протилежної статі, емоційна оцінка цих особливостей; адекватна реакція на ті чи інші прояви сексуального розвитку дитини чи підлітка, що

ґрунтується на розумінні того, що в їх розвитку є нормальним, а що – відхиленням від норми; б) приклади правильного ставлення дорослих до представників іншої статі. Дорослі не повинні доводити до дітей свої конфлікти, не варто з'ясовувати в їх присутності свої стосунки і т. п. Відповідні приклади можуть бути взяті також з творів художньої літератури, кіно тощо.

Отже, однією із основних цілей гендерної освіти є сприяння розвитку освіти без гендерної упередженості та включення питань з гендерної обізнаності і чутливості до системи освіти. Загальним результатом реалізації цього напрямку діяльності повинно стати вилучення з системи освіти гендерних стереотипів та упереджень, подання гендернозбалансованої інформації в підручниках та освітніх програмах. Ця практика була і залишається досить новою на наших теренах, і володіння інформацією про успішні приклади гендерного мейнстрімінгу може стати відправною точкою для розробки відповідних освітніх проектів.

Розвиток освіти без гендерної упередженості та включення питань з гендерної обізнаності і чутливості до системи освіти впроваджується за трьома головними напрямками:

1) Запровадження гендерних стандартів викладання в системі середньої та вищої освіти шляхом:

- надання експертної підтримки Міністерству освіти і науки з боку зацікавлених державних та недержавних структур у розробці гендерних стандартів в освіті;

- розробки рекомендацій для вчителів із подолання гендерних стереотипів у процесі навчання;

- гендерної експертизи шкільних підручників, посібників та освітніх програм;

- підвищення здатності спеціалістів Міністерства освіти і науки, обласних та районних управлінь освіти і науки щодо впровадження гендерних стандартів освіти;

- проведення тематичних тренінгів для вчителів та учнів України тощо.

2) Підвищення здатності вчителів до подолання гендерних стереотипів та запровадження питань гендерної обізнаності та гендерної чутливості в освітні програми України через:

- підтримку розробки гендерночутливих програм для студентів педагогічних ВНЗ;

- розробку спеціальних тренінгів із запровадження гендерних знань та гендерної чутливості у систему педагогічної освіти та підготовку для їх проведення групи тренерів;

- організацію тренінгів із гендерних питань та підвищення гендерної чутливості для вчителів;

- підтримку запровадження гендерної спеціалізації та заснування кафедр з гендерних студій в українських ВНЗ.

3) Сприяння підвищенню гендерної чутливості в українському суспільстві через систему освіти, що включатиме:

- підтримку діяльності гендерних освітніх центрів в областях України;

- підготовку інформаційних матеріалів для підвищення обізнаності з гендерних питань.

У сфері освіти гендерний підхід включає не лише гендерні дослідження та включення гендерного компоненту у зміст та методи викладання інших дисциплін, але й комплекс позанавчальної роботи, підвищення кваліфікації викладацького складу через систему семінарів, тренінгів, а також створення гендерночутливого середовища. Гендерні дослідження – це напрямок наукової діяльності, спрямований на вивчення місця, ролі, можливостей для волевиявлення й самореалізації чоловіків і жінок у змінних суспільно-історичних умовах. Результатом гендерних досліджень як окремого наукового напрямку у діяльності широкого кола науковців з різних галузей знань

стало створення сучасної гендерної теорії як системи наукових поглядів на відносини й статус жінки і чоловіка, набуття ними соціально-рольових характеристик та відображення останніх на соціально-економічному розвитку країн.

Гендерні дослідження, розпочаті в Україні на початку 90-х рр. зусиллями ентузіастів - викладачок і викладачів українських вищих навчальних закладів, дослідників і дослідниць з науково-дослідних установ, які першими оцінили потенціал гендерної теорії, її актуальність та безумовну перспективність, – сьогодні активно розвиваються. Діяльність гендерних дослідницьких центрів – недержавних організацій, створених, як правило, при вищих навчальних закладах України, спрямовувалась на розроблення й упровадження гендерної проблематики в навчальний процес. За останні роки гендерний напрямок набув розвитку майже у всіх гуманітарних і соціальних галузях вітчизняної науки: від соціології, психології, педагогіки, історії, філософії, релігієзнавства, літературознавства, мово- та мистецтвознавства до політичних наук, права, наук про державне управління, економіки й статистики. Важливим аспектом є міждисциплінарний характер гендерних досліджень, що зумовлює їх залежність від теоретичних засад та методологічних стандартів, прийнятих у тій чи іншій науковій дисципліні.

Значно вплинули на становлення жіночих досліджень перші 1993 – 1995 рр. Всеукраїнські конференції найбільших жіночих організацій – Союзу українок, Жіночої Громади, Співки жінок України. Конференції стали місцем обміну інформацією, презентації перших наукових досліджень, пошуку наукового середовища і формування тісних контактів науковців та активістів. Ці акції жіночих організацій мали велику притягальну силу та своїми працями [147] закладали підвалини жіночих досліджень. Найвідоміші сьогодні фахівці жіночої та гендерної проблематики заявляли про свої наукові бачення саме на цих конференціях. Крім того, жінки-науковці відчували відповідальність за пер-

спективи жіночого руху та тих жінок, які пов'язували з ним своє майбутнє.

Перша стадія розвитку жіночих досліджень припала на початок 90-х років ХХ століття (поч. 90-х рр. – 1995 рр.) та мала на меті нагромаджувати знання про жінок. В результаті виникли жіночі студії, дослідницький та освітній напрямки. Теза “додати жінку” в традиційні соціальні й гуманітарні дисципліни виникла з усвідомлення того факту, що, по-перше, жінок протягом тривалого розвитку культури не розглядали в публічному дискурсі й асоціювали з традиційно недосліджуваною приватною сферою. По-друге, жінки мало писали про себе, а отже, залишилося мало документальних джерел про їхнє життя. В результаті історія культури складається переважно з чоловічих імен, що їх вивчають традиційні гуманітарні та соціальні науки.

Спочатку вивчали жінок у межах традиційних соціогуманітарних дисципліни, переважно історії, літератури, філософії. Водночас дуже скоро стало зрозуміло, що підхід “долучити” жінку до наявних традиційних наук є недостатнім, оскільки в жодній з них не було достатніх знань для розуміння життя жінок. Постає необхідність цілеспрямованіше розвивати самостійні програми жіночих досліджень, що мали всебічно вивчати життя жінок з урахуванням такого складника, як “жіночий досвід”. Такий перегляд привів до оформлення жіночих досліджень як самостійних дослідницьких програм.

Друга стадія розвитку жіночих досліджень – стадія інституалізації жіночих і гендерних досліджень (1995 – 2002 рр.) – була пов'язана з розвитком глобалізаційного процесу, посиленням уваги міжнародних структур до жіночих проблеми. Пекінська Всесвітня конференція зі становища жінок підтвердила, що в загальну систему функціонування суспільства слід внести критерії рівності чоловіків і жінок або питання про перспективи жінок. Поширення освітніх програм і дослідницьких

проектів з проблем жінок та гендеру в країнах Західної Європи, США привело до інтенсивного обміну інформацією, досвідом і ресурсами між науковцями й викладачами. Засновано літні школи, конференції, конгреси. Освітні програми набували міжнародної, глобальної орієнтації і проявилися в зростанні публікацій, монографій. Ці програми наголошували на питаннях політики, соціально-економічного розвитку. В результаті жіночі дослідження стали розглядати не тільки як освітній капітал, а як джерело додаткової експертизи в діяльності жіночих організацій і діях уряду. В таких умовах зросло соціальне замовлення не тільки на такі дослідження, а й на фахівців, які здатні професійно проводити такі дослідження.

В Україні цей період позначився інтеграцією жіночих досліджень у систему вищої освіти, розвитком “гендерно-збалансованих навчальних планів” через введення знань про жінок у традиційні науки. На цьому етапі ставиться під сумнів вся ідеологія вищої освіти, а процес інституалізації нового наукового напрямку викликає дискусію. Дискусію спричинив міждисциплінарний характер жіночих досліджень, який ставив під сумнів самостійний статус цієї дисципліни і вказував на очевидну інтеграцію з традиційними сферами знань у вигляді таких спеціальностей, як “психологія жінок”, “історія жінок” та “історія літератури”. Аргументували прихильники самостійного напрямку жіночих досліджень тим, що жіночі дослідження створюють основу для формування нових теорій і понять та вивчають жінок з несексистської перспективи, а тому можуть претендувати на статус самостійної дисципліни.

Поряд з дискусією про статус жіночих досліджень і реконструкцією наявних програм у середині 90-х рр. відбувається процес дуже стрімкого переростання ще “не відпрацьованих” жіночих досліджень у гендерні. Причинами, які зумовили цей процес, були: а) глобалізаційні процеси з їх приверненням уваги до становища жінок; б) складність соціально-економічних про-

цесів в Україні, які зумовили не тільки погіршення становища жінки, а й чоловіка; в) суспільні стереотипи та суспільна свідомість, яка визначала жіночі дослідження як феміністичні, а отже, “чужі”, “західні” тощо.

Жіночі дослідження все частіше критикували. Було очевидно, що необхідні нові способи осмислення таких проблем, як дискримінація жінок на робочих місцях, проблеми насилля, форми політичного залучення. Реальна ситуація пострадянського простору не давала часу на розгортання жіночих досліджень. Життя вимагало пояснення нових реалій – перерозподілу влади, економіки, сімейних відносин через використання гендерного підходу. Зростало усвідомлення, що дослідження жінок потребує розгляду не тільки конструкції фемінності, а й маскулинності, зосередження уваги на дослідженні особливостей конструювання гендерних відмінностей.

Гендерні дослідження постали як опозиція до гендерно нечутливого соціального знання, і їх принципова, кардинальна відмінність полягала в тому, що вони не лише вивчають взаємодію статей, а й прагнуть деконструювати їх ієрархію. Отже, гендерні дослідження постали не як просте вивчення взаємовідносин статей, а як аналіз відносин панування, системи домінування одних над іншими в економічній, соціальній, політичній, культурній сферах. Термін “гендерні дослідження” значно легше входив в українське суспільство, аніж “жіночі дослідження”. Цими дослідженнями зацікавились і чоловіки, які в попередні роки не знаходили в собі мужності називатися фахівцями з жіночих досліджень.

Між використанням “гендеру” в західному дискурсі та в Україні була суттєва відмінність. Зокрема, по-перше, в західному дискурсі “гендер” з’явився, щоб відійти від традиційної статеві дихотомії “чоловік/жінка” з метою позначення феномена статевої множинності в сучасній структурі гендерного визначення ідентичності (фіксується щонайменше п’ять гендерів). У

країнах колишнього СРСР, особливо після Пекінської конференції (1995 р.), контекст використання цього поняття веде до старої дихотомії “чоловік/жінка”, а гендерний розвиток передбачається через взаємодію чоловіка й жінки в сучасному світі. Крім того, поняття “гендер” ототожнюється не з двома статями, а з однією – жінка.

Тому дослідження статей і жінок в Україні на стадії інституалізації здебільшого перебували під впливом статево-рольового підходу, а в центрі його уваги – становище жінки (економічне, політичне, сімейне тощо), соціальний захист жінок. Такі дослідження тяжіють до ліберальної нейтральності. І в таких умовах жіночі та гендерні дослідження мусять ґрунтуватися на вітчизняній традиції соціального знання, яка в сучасних умовах сама істотно трансформується.

Третя стадія – поява різних досліджень, що вивчали різноманітні напрямки гендерних знань та теоретичних положень (з 2002 року до сьогоднішнього дня). Процес становлення гендерних досліджень стоїть перед дилемою: з одного боку, є соціальне замовлення на оцінку життєвих реалій та трансформаційних процесів з урахуванням гендерного аналізу, з іншого – гендерні дослідження сприймаються як загроза базовим, непорушним цінностям і нормам, оскільки дихотомія статей лежить в основі суспільства.

Необхідно зазначити, що у деяких науках утвердилися окремі галузі щодо вивчення питань гендеру (гендерна психологія, гендерна соціологія), або окремі субдисципліни (гендерна історія), а в інших – визначається окремий гендерний підхід чи гендерна проблематика у дослідженнях (літературознавство, мовознавство, філософія, мистецтвознавство). Справді, у дослідженнях гендерної психології вивчають такі феномени, як соціалізація, упередження, дискримінація, соціальне сприйняття та самосприйняття, виникнення соціальних норм та ролей. Гендерний підхід в історії передбачає експертизу соціально-історичних

явищ з урахуванням фактору статі та вивчення опосередкованої відношеннями статей соціальної дійсності, її виміру у просторі та часі. У літературознавстві завданням гендерних досліджень науковці вбачають виявлення гендерної природи літературної творчості, її образної системи, що дозволяє точніше зрозуміти ідейний зміст та ментальну природу літератури. Окремо у цьому ряду стоять правові науки та наука про державне управління, в яких теоретично розглядається принцип гендерної рівності та інші поняття, пов'язані з ним. У статистиці та економічній науці також розробляється методологічна база щодо гендерного підходу та вивчається вплив очікувань та соціальних ролей чоловіків і жінок на економічний розвиток країни. В цілому, виокремлення гендерних досліджень в окрему галузь дисципліни чи курсу залежить від особливостей предмету вивчення та розробленості гендерної складової в її межах.

Сьогоднішній рівень розвитку гендерних досліджень дозволяє окреслити їх і як окремий науковий напрям, і як складову – гендерний компонент – у структурі та методах досліджень інших дисциплін. Саме такому становленню гендеру як наукового напрямку сприяє його інституціоналізація в системі освіти й науки. Зокрема, гендерні дослідження набули статусу академічної дисципліни в американських та європейських університетах. Наукові дослідження й вивчення гендерної проблематики все більше поширюється в академічних та університетських центрах України й розвивається надалі. Нині можна відзначити зростання кількості українських гендерних освітніх та наукових осередків, формування експертного кола з питань гендеру, зростання кількості захищених наукових робіт з гендерної тематики та кількості годин для викладання курсів гендерної направленості у ВНЗ різних профілів. В результаті цього гендерний підхід має можливість реалізуватись як особливий напрямок у дослідженнях та практиках, орієнтований на фор-

мування та утвердження політики рівних можливостей в усіх сферах життя університету. Так, саме на рівні конкретного університету базові положення гендерної педагогіки втілюються у конкретні методики підготовки майбутніх вчителів, здатних донести основи гендерних знань до кожного учня, а теоретичні розробки з гендерного бюджетування перетворюються у базові знання і навички майбутніх економістів та спеціалістів з державного управління. Це ж стосується і підготовки журналістів, екологів, рекламистів, менеджерів, юристів, інженерів тощо. Важливими є і глибокі гендерні знання самих викладачів, і відсутність трансляції стереотипів в їх поведінці, що дозволяє передати ці знання студентству, і атмосфера повсякденного спілкування, вільна від гендерних упереджень та стереотипів, і високий рівень вимогливості по відношенню до студентів як майбутніх фахівців.

За роки розвитку центри жіночих і гендерних досліджень підготували літературу з жіночої та гендерної проблематики. Практично у всіх сферах соціогуманітарних досліджень вийшли перші монографічні дослідження з урахуванням гендерного підходу. Зокрема, гендерному аналізу політико-правової сфери сучасного українського суспільства присвячена монографія Т.Мельник «Гендерна політика в Україні» [109]. Ця проблема розглядається в діапазоні від культурноісторичних і теоретичних узагальнень гендерного стану в політиці до способів його впливу на складники гендерного процесу в Україні. Кому питань, пов'язаних з аналізом паритетної демократії, що недостатньо досліджені на вітчизняному терені, та можливим шляхам її втілення в політико-правову практику українського суспільства присвячена збірка «Перспективи паритетної демократії в політико-правовому полі України» [132]. Автори статей, вчені-правознавці, політологи, соціологи, розглядають паритетну демократію в різних аспектах: як ідею, принцип, соціальну та політичну технологію, як напрямок демократизації суспіль-

них відносин в Україні тощо. Аналізові міжнародного досвіду реалізації принципу рівних прав і рівних можливостей та сутності концепції гендерної рівності присвячена монографія Смоляр Л.О. “Гендерна демократія – стратегія ХХІ століття” [81].

Трансформації сфери соціального відтворення в пострадянській Україні, процеси реорганізації відносин в умовах економічних реформ і національного будівництва досліджені в монографії Т. Журженко “Социальное воспроизводство и гендерная политика в Украине” [100]. Робота з феміністичних позицій подає аналіз сучасних ідеологій сім’ї та формування гендерної політики в сучасному українському суспільстві. Коли йдеться про гуманітаристику, то найпомітнішими тут були літературознавчі дослідження. Можна говорити про формування гендерної школи в українській літературній критиці дев’яностих років. Особливо резонансними були монографії Соломії Павличко “Дискурс модернізму в українській літературі” [130], Тамари Гундорової “Femina Melancholica: стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської” [92], Віри Агеевої “Жіночий простір (феміністичний дискурс українського модернізму)” [66], ряд колективних монографій і збірників. Дуже важливими для структурування гендерного дискурсу вітчизняної гуманітаристики були статті та есе Оксани Забужко.

Вагомі успіхи досягнуті у вивченні жіночого руху як соціального. Слід відзначити монографію Л. Смоляр “Минуле заради майбутнього” [144], що стала першим комплексним дослідженням жіночого руху Наддніпрянської України, охарактеризувавши, на основні широкого архівного матеріалу сутність українського фемінізму, його спільність з західноєвропейським. Водночас вищезазначені дослідження можна віднести до вивчення “жінки в історії”, але реальної, альтернативної “історії жінок” в Україні ще немає. Рідкісною працею в галузі історії жінок залишається монографія “Жіночі студії в Україні: жінка в історії та сьогодні” [99], яка подала історію жінок від періоду

Київської Русі до сьогодні. Праця стала реальним кроком науковців Одеси, Львова, Сум, Києва, Запоріжжя на шляху утвердження гендерного підходу в історичній науці й засвідчила актуальність та нагальність таких досліджень.

Важливим досягненням наукових центрів жіночих і гендерних досліджень стали відпрацьовані реальні механізми розвитку нового наукового напрямку та поширення знань у традиційному науковому середовищі. До таких механізмів слід віднести: організацію та проведення літніх шкіл і наукових читань; започаткування наукових періодичних видань; бібліотеки і бази даних; створення Всеукраїнської асоціації дослідників гендерної проблематики; започаткування Всеукраїнського конкурсу студентських і аспірантських робіт з гендерної проблематики, тощо.

Саме завдяки літнім школам творилася і постійно покращувала свій рівень спільнота гендерних дослідниць і дослідників. Внесок цих проектів у розвиток українського фемінізму важко переоцінити [83].

Перша школа з гендерних досліджень відбулася 1997 року у Форосі, а потім було проведено ще дванадцять щорічних шкіл. Вони стали найважливішим мережевим ресурсом для інституалізації гендерних досліджень у країнах колишнього СРСР. На їх базі Харківський центр гендерних досліджень за підтримки Фонду Макартурів створив Інститут міжнародних літніх шкіл із гендерних досліджень у Форосі на чолі з директоркою Іриною Жеребкіною.

Основна мета Інституту міжнародних літніх шкіл із гендерних досліджень у Форосі — підвищувати кваліфікацію в галузі гендерних досліджень молодих науковців і викладачів з різних регіонів і гендерних інституцій країн колишнього СРСР. За перші дев'ять років роботи Інституту більше як 200 молодих викладачів та науковців із 16 країн колишнього СРСР та Східної Єв-

ропи (Вірменії, Азербайджану, Білорусі, Болгарії, Угорщини, Грузії, Казахстану, Киргизстану, Литви, Молдови, Росії, Румунії, Чехії, Таджикистану, України, Югославії) пройшли триденні навчальні курси Інституту літніх шкіл, долучилися до Університетської мережі з гендерних досліджень для країн колишнього СРСР, встановили професійні контакти з колегами з різних країн. За сприяння Інституту літніх шкіл було засновано близько 20 нових гендерних центрів і університетських програм у країнах колишнього СРСР.

Трирічний семінар «Гендер, сексуальність і влада» (HESP Gender, Sexuality and Power) стартував 2011 року за сприяння Програми розвитку вищої освіти Інституту відкритого суспільства. Академічними директорами проекту були Марія Маєрчик і Ольга Плахотнік, адміністративним директором – Олена Боряк. Проект мав на меті запропонувати викладацькій спільноті в пострадянських університетах майданчик для фахового обговорення конструкціоністських підходів в аналізі переплетень гендеру, сексуальності і влади. Шість сесій проекту тривалистю від тижня до трьох тижнів відбувалися з 2011 по 2014 рік в Ужгороді, Києві і Будапешті. Лектори семінарів були класики квір-теорії і провідні науковиці в цій галузі Джудіт/Джек Галберстам (США), Стіві Джексон (Велика Британія), Йоанна Мізелінська (Польща), Сара Кроулі (США), Сюзан Талбурт (США), Маргріт Шилдрік (Велика Британія — Швеція) та багато інших.

Дві літні школи «Гендерний університет» (2014 і 2015 роки) від Ольги Плахотнік і Марії Маєрчик проходили в рамках серії академічних ініціатив – міжнародних і українських проектів, об'єднаних спільною командою навколо ГО «Центр культурно-антропологічних студій», а також методологічною базою – соціально-конструкціоністськими підходами до гендеру й сексуальності. Ці школи стали продовженням іншого проекту Марії Маєрчик і Ольги Плахотнік – видання університетсько-

го підручника «Гендер для медій: підручник з гендерної теорії для соціогуманітарних спеціальностей», основний фокус якого скеровано на інституційний аналіз гендерних влад та феміністичну інтерсекційність.

Школа «Гендерний університет 2014» проходила в Ужгороді 10–15 липня 2014 року. Програма школи охоплювала такі теми: 1. Гендерна теорія: етапи розвитку. Конструкціонізм і есенціалізм. Влада. Інтерпретативні рамки. 2. Фемінізми, гендерні політики й феміністична педагогіка / гендерно чутливе викладання. 3. Сексуальність. Гендерні шухлядки. Сексуальність як влада. Гетеросексизм. Гетеронормативність. 4. Гендероване насильство. 5. Гендерний аналіз питання репродуктивних прав жінок.

Друга літня школа «Гендерний університет 2015» відбулася в Ужгороді 14–22 серпня 2015 року. Під час школи було опрацьовано такі теми: 1. Гендерна теорія, етапи її розвитку. 2. Конструкціонізм і есенціалізм. 3. Влада та інтерпретативні рамки гендерної теорії. 4. Дискримінація і пригнічення. 5. Гендерована сексуальність. 6. Сексуальність як влада. 7. Фемінізми та гендерні політики. 8. Феміністичні педагогіки, квір-педагогіки, норм-критичні педагогіки, антиопресивні педагогіки, гендерно чутливе викладання. 9. Гендер і війна. 10. Гендерна теорія і ЛГБТ.

Суттєву допомогу формуванню інформаційного простору з гендерної проблематики надає проект Національного університету України «Київський Політехнічний Інститут» «Інформаційна підтримка впровадження гендерної освіти в Україні», який був реалізований в 2001-2003 р.р. за підтримки Канадського агентства міжнародного розвитку, Посольства Канади в Україні та Канадсько-українського гендерного фонду. Протягом цього часу створені та розповсюджені на електронних носіях матеріали науково-практичних семінарів, що відбувались по всіх регіонах України, та випуски річних дайджестів «Інфор-

маційна підтримка впровадження гендерної освіти в Україні”. Ці випуски здобули високу оцінку фахівців з гендерної проблематики і користуються постійним попитом. В межах проекту створено: віртуальну бібліотеку з гендерних питань, яка акумулює в електронному вигляді (онлайн та на електронних носіях) законодавчі акти Уряду України, міжнародні законодавчі норми; офіційні документи міжнародних організацій, статті, монографії, огляди наявних інтернет-ресурсів тощо; банк даних про фахівців та організації, діяльність яких пов’язана із гендерними проблемами; електронний список розсилки “Newsletters”, який формується з різноманітних джерел, як-от інтернет-мережа, інформація партнерських організацій, листи від реципієнтів, ЗМІ тощо; установчі та подальші практичні семінари-класи. Кожен семінар складався з розгляду практичних питань впровадження гендерної освіти й методик викладання гендерних дисциплін. Подальші семінари проводилися в інтерактивному режимі з використанням навчальних прикладів та практичної частини [148].

Центр гендерної освіти створено 17 квітня 2007 року при Студентській соціальній службі для молоді Житомирського державного університету імені Івана Франка. Метою діяльності Центру є популяризація та розповсюдження гендерних знань, підвищення рівня гендерної культури молоді, стимулювання гендерної самоосвіти, а також упровадження гендерного підходу у навчально-виховний процес. Основними напрямками діяльності Центру є: створення інформаційних ресурсів із гендерної проблематики для учасників освітнього процесу; розробка і сприяння впровадженню навчальних курсів із гендерної тематики у вищій та загальноосвітній школі; здійснення просвітницької діяльності з метою популяризації егалітарних цінностей та ідеї розвитку суспільства на паритетних засадах; сприяння формуванню коаліції навчальних закладів, зацікавлених у поширенні гендерної освіти; проведення гендерних досліджень;

організація науково-методичних семінарів, конференцій для викладачів, студентів, учителів загальноосвітніх навчальних закладів; залучення молоді до участі в акціях, які відповідають меті діяльності Центру. Для оптимізації діяльності Центру видано методичні рекомендації „Підготовка волонтерів до реалізації ідеї гендерної рівності” та „Методичні рекомендації з організації та проведення гендерних відеоклубів”.

У вересні 2011 р. у Харкові за ініціативи харківського обласного гендерного ресурсного центру у партнерстві з Представництвом Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні було ініційовано створення Всеукраїнської мережі осередків гендерної освіти з метою інтенсифікації впровадження гендерного підходу у систему вищої освіти. Протягом року було створено осередки гендерної освіти у 7 закладах вищої освіти Харкова, які за підтримки Департаменту у справах сім'ї, молоді та спорту Харківської обласної державної адміністрації розпочали активну діяльність. Розвитку та становленню мережі сприяли міжнародний жіночий правозахисний центр Ла Страда-Україна та Інформаційно-консультаційний жіночий центр (м. Київ), які долучилися до забезпечення центрів літературою та інформаційно-методичними матеріалами, організували навчання представників та волонтерів осередків. Від січня 2012 р. до регіональної мережі долучилися 12 гендерних центрів, створених в рамках Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні ПРООН, та продовжили створюватися нові осередки. Мережа стала Всеукраїнською та впродовж 2012–2014 рр. об'єднала центри та кафедри 30 закладів вищої освіти різних міст України: Дніпропетровська, Житомира, Запоріжжя, Києва, Луцька, Кривого Рогу, Маріуполя, Ніжина, Сум, Слов'янська, Тернополя, Ужгорода, Черкас, Харкова, Севастополя. Всі ці осередки представлені лабораторіями, кафедрами, гендерними центрами (освітніми, науковими, ресурсними), відділами, студіями тощо. Кожен з таких осередків концентрує-

ться навколо вирішення тих завдань, які вважає актуальними, які відповідають інтересам університету, для вирішення яких осередок має необхідні ресурси або може їх знайти. Кожен з осередків самостійно обирає форми і методи роботи. Діяльність мережі поширилась на заклади післядипломної педагогічної освіти, заклади вищої освіти I-II рівня акредитації та загальноосвітні навчальні заклади, забезпечуючи різноманітні за своїм характером комунікації з врахуванням потреб і особливостей кожного закладу освіти, що приєднується до мережі. Членами мережі було підписано меморандум про створення та діяльність Всеукраїнської мережі Осередків гендерної освіти закладів вищої освіти України (ВМ ОГО ЗВО). Метою діяльності мережі є об'єднання зусиль науковців і практиків з гендерної проблематики задля забезпечення сталого впровадження принципів гендерної рівності в систему вищої освіти, подолання явної та прихованої дискримінації в сфері освіти, а також попередження тиражування стереотипів, що обмежують розвиток особистості та призводять до порушення прав людини. Основні завдання мережі: а) об'єднання зусиль гендерних науковців і практиків щодо впровадження гендерної складової в державну освітню політику та її інтегрування у навчально-виховний процес вищої школи; б) узагальнення кращих практик та впровадження їх у діяльність закладів вищої освіти України, обмін досвідом, напрацюваннями, методиками; в) організаційна та експертна підтримка у становленні існуючих та сприяння у створенні нових ОГО ЗВО всіх профілів та рівнів акредитації; г) створення експертного кола для уніфікації критеріїв гендерного аудиту ЗВО та гендерної експертизи навчальних планів і робочих програм курсів, розробки рекомендацій щодо здійснення такої експертизи у ЗВО; д) організація та проведення курсів підвищення кваліфікації з гендерної проблематики для науково-педагогічного складу ЗВО; е) організація та проведення в університетах різноманітних заходів для співробі-

тників та студентів, орієнтованих на звільнення від гендерних стереотипів та формування гендерночутливого освітнього середовища. В комплексі зазначені завдання охоплюють всі складові діяльності ЗВО й орієнтовані на досягнення основної мети – формування гендерночутливого національного освітнього простору. Напрямами діяльності мережі є: а) узагальнення досвіду та формування науково-теоретичних засад впровадження гендерної складової у систему вищої освіти; б) формування спільних підходів до розроблення науково-методичного забезпечення дисциплін з гендерної проблематики; в) формування концепції інформаційно-просвітницької діяльності вищого навчального закладу у сфері поширення гендерних знань; г) запобігання тиражуванню гендерних стереотипів у процесі освітньої та наукової діяльності; д) експрес-оцінка та аналіз ситуації в окремих університетах і у системі вищої освіти в цілому щодо впровадження гендерної складової; е) розробка пропозицій до відповідних нормативно-правових актів, документів з питань гендерного розвитку, проектів державних та регіональних програм з утвердження гендерної рівності, соціально-економічного розвитку тощо. Окремим інноваційним напрямом діяльності мережі є розробка та апробація методики проведення гендерного аудиту ЗВО.

Можна сказати, що системна діяльність ОГО відображає нинішній рівень інституціоналізації гендерної складової і одночасно забезпечує комфортні умови для її розвитку і вдосконалення. Водночас, відсутність жорстких структурних утворень та ієрархії забезпечує ОГО достатній рівень свободи та мобільності для практичної роботи в університетському середовищі, яке завжди було досить чутливим до різких утручань і регламентування. 2014 р. відзначився визначною подією: партнером мережі стало Міністерство освіти і науки України. Представники мережі входять до складу Громадської Ради при МОНУ та отримали пропозицію від МОНУ щодо створення Робочої гру-

пи з питань упровадження гендерної складової в систему вищої освіти, у яку делеговано 17 представниць ОГО ЗВО різних регіонів України [78].

З 1 липня 2015 року Всеукраїнською мережею ОГО ЗВО розпочато реалізацію проекту «Гендерний мейнстрімінг у вищих навчальних закладах України». Проект з проведення гендерного аудиту у 15-и ЗВО з 10-и регіонів України був підтриманий на цьогорічному конкурсі Фонду локальних ініціатив посольства Фінляндії в Україні. Актуальність проекту визначена тим, що, незважаючи на державні програми щодо забезпечення гендерної рівності, в Україні спостерігається дефіцит ініціатив, які реально тому сприяють. Має місце нестача практичних інструментів, які б допомагали виявити слабкі сторони у досягненні рівності жінок і чоловіків безпосередньо в навчальному чи робочому колективі, та, відповідно, ускладнюється перспектива виправлення ситуації на краще. А потребі окреслення власної гендерної політики кожним окремим ЗВО поки що не надається належної уваги. Водночас, демократичне середовище університетів апоріорі передбачає більшу відкритість до впровадження будь-яких прогресивних підходів, у тому числі – у сфері рівності жінок і чоловіків. Більше того, сьогоднішні студенти, які вчаться у гендерночутливому закладі, завтра зможуть імплементувати підходи гендерної рівності на своїх робочих місцях. Головна мета проекту – сприяти досягненню гендерної рівності та реалізації гендерночутливих підходів в українських вишах. Очікується, що поширення практики проведення гендерного аудиту приверне увагу до питання гендерної рівності в університетах та буде мотивувати адміністрацію до реалізації політики рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, яка дозволяє повноцінно самореалізуватись кожній особистості у ЗВО, незалежно від статі.

Зусилля членів мережі концентруються навколо тих питань, які сьогодні є актуальними для багатьох ЗВО, а продукти коле-

ктивної роботи поповнюють спільну скарбничку Особливістю таких розробок є їх чітка орієнтація на практику повсякденної освітньої, наукової, виховної діяльності ЗВО. Серед теоретичних розробок мережі можна виокремити декілька, які відображають різноплановість її діяльності.

1) Теоретичні розробки у напрямі стандартизації впровадження гендерних підходів у систему вищої освіти.

Керуючись Законом України «Про вищу освіту», Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Постановою Кабінету міністрів України від 23 листопада 2011 р № 1341 «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій», представники мережі, гендерні експерти розробили пропозиції щодо змісту гендерної компетентності для урахування при створенні освітньо-кваліфікаційних характеристик та освітніх програм магістрів. При створенні гендерної складової освітньо-кваліфікаційних характеристик був використаний досвід та доробки харківської академії неперервної освіти. Гендерна компетентність побудована на основі Національної рамки кваліфікації 7 рівня (рівень магістра).

2) Теоретичні розробки у напрямі гендерночутливого ЗВО.

2012 року учасниками однієї зі Шкіл з обміну досвідом діяльності осередків гендерної освіти ЗВО було розроблено Концепцію гендерночутливого ЗВО. Дана Концепція призначена для реалізації принципів гендерної рівності в системі вищої освіти та ґрунтується на тому, що забезпечення принципу рівності за ознакою статі має стати важливою складовою системи вищої освіти України. Гендерночутливий ЗВО, згідно Концепції, – це ЗВО, що забезпечує не тільки навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до нормативних вимог у галузі вищої освіти, але й реалізацію практик попередження проявів явної чи прихованої дискримінації щодо студентства чи працівників, а також створює загальну атмосферу поваги

до людини та сприяє розповсюдженню гендерних знань.

3) Теоретичні розробки моделі ініціативи «Університет, дружній до сім'ї».

2012 року члени мережі ознайомилися з проектом «Рівні можливості для здобуття професії молодими матерями-студентками у вищих навчальних закладах», що реалізувався Гендерним ресурсним центром Сумського державного університету за підтримки Європейського союзу. ЗВО – члени мережі – долучились до ініціативи створення у ЗВО середовища, дружнього до сім'ї, в якості партнерів. Результатом спільної роботи став випуск навчального посібника «Формування у молоді гендерно-відповідальної поведінки», що зібрав кращі навчальні та виховні практики членів мережі, та проведення на базі українських ЗВО навчальних семінарів щодо впровадження досвіду СумДУ у діяльність ЗВО-партнерів. Розроблена модель ініціативи «Університет, дружній до сім'ї» викладена у посібнику «Баланс між навчанням і сім'єю: можливості забезпечення у вищих навчальних закладах» і схвалена Міністерством освіти і науки України.

4) Теоретичні розробки методики гендерного аудиту.

У червні 2014 р. було представлено перший варіант адаптованої методики проведення гендерного аудиту діяльності вищого навчального закладу. В основу розробок покладено методологію, яка передбачає принцип участі та залучення, і орієнтована на виявлення та ліквідацію явної та прихованої дискримінації така методологія є прийнятною та бажаною для ЗВО, оскільки залучення членів колективу до проведення аудиту є додатковим позитивним чинником, що дозволить активно впроваджувати гендерний підхід, а також розширити і урізноманітнити діяльність ОГО. В той же час актуальним є забезпечення організаторів проведення гендерного аудиту набором інструментів та практичних рекомендацій, які враховували б

особливості різних сфер діяльності сучасного університету – навчальну, науково-дослідну, позанавчальну та виховну роботу, матеріально-технічне забезпечення, інформаційну складову тощо. Участь у проведенні аудиту представників університетського колективу також допомагає мотивувати і навчити їх ефективним методам оцінки власної роботи і організації в цілому, створювати умови для формування відповідних поглядів та навичок у студентів, а також отримати навички інтеграції гендерних принципів у політику, стратегії, програмні документи та документи з поточної діяльності ЗВО.

5) Діяльність зі створення фахового видання.

За ініціативи Центру гендерної освіти Криворізького педагогічного інституту ДЗВО «Криворізький національний університет» у партнерстві із мережею розпочато створення фахового наукового педагогічного журналу «Гендерна парадигма освітнього простору», в якому планується публікація матеріалів теоретичного та експериментального характеру з актуальних проблем теорії та історії педагогіки (гендерний аспект), методологічних основ гендерної освіти та практики гендерного виховання учнів і студентів у закладах освіти та позашкільних установах. Таким чином, теоретичні розробки мережі отримають більш широку читацьку аудиторію, а фаховий журнал дозволить об'єднати навколо актуальних питань як досвідчених науковців і практиків, так і молодих дослідників [78].

З 2015 року на базі фізико-математичного факультету Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка виконувався проект у рамках програми Erasmus+ «Гендерні студії: крок до демократії та миру у сусідніх до ЄС країнах з різними традиціями» (GEST, 2015–2018 рр., № 561785-EPP-1-2015-1-LT-EPPKA2-SVNE-JP), основним завданням якого була підготовка та відкриття спеціалізації «Гендерні студії: науковий аспект» на різних магістерських спеціальностях у семи університетах країн-сусідів ЄС. У

ЦДПУ ім. В. Винниченка за проектом було заплановано відкриття такої спеціалізації на магістерській спеціальності 011 Науки про освіту (Освітні вимірювання). Зокрема, це реалізувалося шляхом введення до навчальних планів цієї спеціальності нових навчальних курсів – «Основи гендерних досліджень» та «Статистичні показники гендерної рівності». З поміж різних завдань навчального характеру, які планувалися до виконання студентами, під час вивчення кожного з курсів передбачалося виконання різних аспектів індивідуальної практичної роботи, суть якої зводилася до проведення гендерного аналізу колективу. Проведення гендерного аналізу передбачало дослідження та оцінювання ділової документації, політики управління, стандартів та програм у контексті врахування принципів гендерної рівності. Виходячи з цього, організаторами були визначені тактичні закономірності проведення гендерного аналізу навчально-виховного процесу вищого навчального закладу (або його підрозділу): а) визначення проблеми, мети та основних задач проведення гендерного аналізу; б) збір та обробка якісних та кількісних даних, побудова порівняльних схем, графіків та діаграм, створення анкет та проведення опитувань, спостереження та обговорення, контент-аналіз стандартів, навчальних планів, робочих програм, підручників, посібників та ділової документації, проведення індивідуальних та групових бесід; в) виявлення загальних закономірностей та тенденцій, формулювання основних проблем, підбиття підсумків. Практика проведення гендерного аналізу стала складовою частиною нових навчальних курсів – «Основи гендерних досліджень» та «Статистичні показники гендерної рівності» – у системі підготовки магістрів спеціальності 011 Науки про освіту (Освітні вимірювання) за спеціалізацією Гендерні студії: науковий аспект. Зміст практичної роботи студентів щодо збору кількісних даних про гендерний склад контингенту студентів, науково-педагогічних працівників та технічного персоналу факультету, гендерний склад окремих

характерних груп учасників навчально-виховного процесу, а також щодо виявлення специфіки гендерної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, розробки навчальних матеріалів з проведення контент-аналізу освітніх стандартів, навчальних планів спеціальностей факультету, робочих програм навчальних дисциплін, підручників, посібників, ділової документації деканату та кафедр факультету, тем науково-дослідної діяльності учасників навчально-виховного процесу на предмет врахування гендеру вагомо сприяв формуванню у студентів відповідних умінь та компетентностей.

За змістом підготовки фахівців за спеціалізацією «Гендерні студії: науковий аспект» та за відповідними освітньо-кваліфікаційними вимогами у якості складової практичної частини навчального плану передбачалося формування в студентів умінь оперувати статистичними показниками гендерної рівності. Сюди входили оцінка абсолютних значень статистичних даних, визначення показників абсолютного гендерного розриву та гендерного паритету, обчислення коефіцієнтів гендерної асиметрії, а також графічне представлення гендерних відмінностей, використання кореляційних діаграм і т. п. При цьому зміст навчальної діяльності суб'єктів навчання полягав у використанні довідкового статистичного матеріалу та визначенні співвідношення чисельності осіб жіночої статі та осіб чоловічої статі (індексу гендерного паритету), які були суб'єктами навчального процесу у загальноосвітніх навчальних закладах області, у професійно-технічних навчальних закладах та у закладах вищої освіти I-II та III-IV рівнів акредитації протягом останніх років та інших демографічних та недемографічних сукупностей. У процесі організації практичної діяльності студентів зверталася увага на рівень володіння студентами базовими категоріями – «гендерна рівність», «статистичні дані», «гендерний паритет», «гендерна асиметрія», «фемінізація», «маскуліність». В результаті проведення навчальної роботи стало зро-

зумілим, що формування умінь оперувати статистичними показниками гендерної рівності у процесі практичної підготовки магістрів за спеціалізацією «Гендерні студії: науковий аспект» характеризується такими особливостями: по-перше, практика використання змодельованих навчальних ситуацій на основі статистичного та якісного аналізу освітньої сфери Кіровоградської області сприяла тому, що студенти отримали можливість системно реалізувати теоретичну й практичну складову підготовки, цим самим ґрунтовніше засвоїти базові категорії основ гендерних досліджень; по-друге, необхідність проведення якісного аналізу отриманих розрахункових даних стимулювала пізнавальну активність й самоосвітню діяльність студентів; по-третє, важливим компонентом практичної підготовки за запропонованою методикою стало формування в студентів умінь проводити узагальнення та формулювати системні висновки з проведеної серії гендерних статистичних та якісних досліджень [67], [69], [68], [70].

Таким чином, поряд з модернізацією технологій навчання, активізацією самостійної роботи студентів важливим стає впровадження гендерного компоненту в освіту. Система виховання й навчання, базована на домінуванні чоловічих цінностей і через яку здійснюється соціальний контроль, дістала в літературі назву “прихованого навчального плану”. У традиційній освітній концепції навчання стоїть окремо від виховання, що забезпечується межею навчального плану й аудиторії. В сучасному навчанні сам процес полягає не тільки в трансляції формального знання, але і в формуванні соціально-психологічного добробуту, успішності тих, хто навчається. Жіночі дослідження як освітній проект виникли завдяки критичному ставленню студентів і викладачів до знань, здобутих у межах традиційних університетів і в ході розвитку активної громадської діяльності у позанавчальний час. Актуальність цього напрямку діяльності зумовлена необхідністю наповнити українську осві-

ту, передусім вищу й середню, змістом, що відповідає рівню сучасних цивілізаційних процесів. Гендерна освіта передбачає вивчення сукупності відносин жінок і чоловіків у суспільстві. Це стосується традицій, формальних і неформальних правил та норм, які визначаються місцем і становищем чоловіків та жінок в українському суспільстві. Інтеграція гендерних підходів в освіті вимагає: а) введення спеціальних предметів і спецкурсів з гендерної проблематики; б) експертизи наявних програм і підручників; в) розроблення відповідних навчальних програм, методичних посібників, підручників для різних типів навчальних закладів. Навчальні програми з жіночих і гендерних досліджень орієнтовані на аналіз та пошук реальних соціальних проблем жінок. Тому інтеграція цих програм у систему вищої освіти України та підготовка спеціалістів цієї галузі має змінити сам тип науки й науковця, зробивши їх соціально відповідальними, що, в свою чергу, є серйозною гарантією позитивних змін у майбутньому. Отже, розгляд розвитку жіночих і гендерних досліджень та гендерної освіти протягом 1991–2016 років в Україні показує, що і на рівні дослідницького, й освітнього проєктів досягнуто вагомого прогресу. Водночас, слід визнати певну проблемність цієї дослідницької та освітньої ситуації. Вона зумовлена, по-перше, домінуванням патріархальної свідомості; по-друге, новизною цієї галузі для пострадянського наукового знання; по-третє, потребою концептуального та практичного самовизначення в конкретних умовах.

Контрольні запитання до теми 1.3.

1. Назвіть державні документи, які стали втіленням державної політики щодо впровадження гендерного підходу у всі сфери життєдіяльності українського суспільства.

2. Розкрийте суть понять «гендерна освіта» та «гендерне виховання».

3. Які завдання в загальному процесі соціалізації розв'язує гендерна освіта?

4. Які педагогічні завдання розв'язуються у процесі гендерного виховання?

5. Які засоби педагогічного впливу можуть використовуватися при реалізації гендерного виховання?

6. За якими напрямками впроваджується розвиток освіти без гендерної упередженості в Україні?

7. Коли розпочалися гендерні дослідження в Україні? Хто входив до складу перших гендерних дослідницьких центрів?

8. Як вплинули на розвиток гендерних досліджень конференції та зібрання громадських об'єднань жінок?

9. Дайте характеристику трьох основних стадій розвитку жіночих досліджень в Україні.

10. Чим відрізнялася стадія інституалізації жіночих досліджень у світі та в Україні?

11. З чим пов'язане переростання в середині 90-х років «жіночих» досліджень у «гендерні»?

12. В чому полягала відмінність у використанні поняття «гендеру» у західному дискурсі та в Україні?

13. У яких науках у 2000-х роках в Україні утвердилися окремі галузі щодо вивчення гендеру?

14. Як позиціонується у сучасному науковому дискурсі роз-

виток гендерних досліджень?

15. Охарактеризуйте основні літературні наукові здобутки з жіночої та гендерної проблематики протягом розвитку центрів жіночих та гендерних досліджень в Україні.

16. Яке значення для українського фемінізму мали літні школи з гендерних досліджень?

17. Назвіть приклади участі міжнародної спільноти в організації майданчиків обговорення гендерних проблем в Україні.

18. Охарактеризуйте діяльність відомих вам центрів гендерної освіти в Україні.

19. Дайте характеристику діяльності Всеукраїнської мережі осередків гендерної освіти ЗВО.

20. Які були основні цілі проекту «Гендерні студії: крок до демократії та миру у сусідніх до ЄС країнах з різними традиціями»?

21. Назвіть відомі вам гендерні освітні проекти, які виконувалися українськими вишами самостійно, або за підтримки європейських інституцій.

22. Які завдання слід розв'язувати для інтеграції гендерних підходів в освіті?

1.4. Дослідницькі проекти з жіночої та гендерної проблематики в Україні

Протягом останніх 10-ти років в Україні відбувається об'єднання зусиль державних органів, науки і громадських організацій щодо подолання гендерної дискримінації, накопичені знання; досвід та потенціал наукової спільноти та активістів починають втілюватися у масштабних системних проектах та програмах; відбулося законодавче закріплення та здобута державна підтримка впровадження принципів гендерної рівності (Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в Україні», набув чинності з 1.01.2006; Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р., ухвалена 27.12.2006). Фактично, з 2006 року починає свій відлік українська державна гендерна політика. Не дивлячись на її виражений політично-адміністративний характер, українська державна гендерна політика стала вагомим чинником трансформації гендерних досліджень в Україні. Тепер держава прямо декларує свою зацікавленість у гендерних студіях і всіляко стимулює їх приріст і розвиток (кількість навчальних курсів, публікацій, кафедр тощо). За останні кілька років українські гендерні студії, орієнтуючись на співпрацю з державними інституціями, почали суттєво змінювати своє обличчя і свій статус. Перевагу та підтримку щораз більше отримують ті дослідження, що послідовно відтворюють ідеї гендерного мейнстрімінгу.

Нинішній етап розвитку гендерної ситуації в Україні вирізняється зростаючими масштабами гендерної освіченості різних категорій населення, ширшим урахування фактору гендеру в соціально-економічних розрахунках та політичній боротьбі, стрімким підвищенням інтересу до гендерних досліджень серед інтелігенції, студентства та широкого загалу, популяризацією гендерних аспектів у міжнародних відносинах. У тако-

му контексті неможливо ігнорувати суспільний запит на висококваліфіковану фахову підготовку з гендерної проблематики в різноманітних галузях. Дякуючи допомозі міжнародних агенцій розвитку та європейських некомерційних програм, а також завдяки діяльності ініціативних груп дослідників гендерної проблематики в Україні вже сформувався певний рівень гендерної освіти та організації гендерних досліджень. Як наслідок, в Україні з'явилася певна кількість спеціалістів, які мають глибокі теоретичні знання та чималий практичний досвід у гендерних дослідженнях, викладанні гендерних студій та реалізації практичних проектів з упровадження гендерної рівності, які здатні дати професійну оцінку, здійснити експертизу, надати спеціалізовані консультації, виконати дослідження, розробити рекомендації чи запропонувати освітні програми різного рівня та спрямування з питань, що стосуються гендерних відносин у будь-якій сфері суспільно-політичного, соціально-економічного чи культурно-освітнього життя українців. Але найчастіше вони розпорошені по різних містах та інституціях, не маючи повноцінного середовища для фахового спілкування та обміну інформацією. Діючи поодиноко, вони часто витрачають багато часу та зусиль на подолання різноманітних бюрократичних перешкод, інформаційних блокад, стереотипів та упереджень, що суттєво знижує ефективність такої діяльності. Одним із ефективних варіантів розв'язання цієї проблеми стала організація виконання спільних дослідницьких проектів з гендерної та жіночої проблематики в Україні. У проведенні міждержавних, національних і регіональних досліджень з гендерної проблематики знаходять широке практичне використання різноманітних теоретичних та практичних розробок, напрацьований набір засобів для розуміння й використання гендерної термінології.

Одним з перших таких дослідницьких проектів стали розвідки, які виконувалися у межах Проекту розробки та впровадження публічної політики (Проект PRISM), який був розра-

хований на п'ять років (2007 – 2012 рр) та фінансувався Канадською агенцією міжнародного розвитку (CIDA); керівництво проектом здійснювало Канадське бюро міжнародної освіти (CBIE). Проект надавав цільову підтримку у розбудові спроможності українських урядових інституцій України щодо розробки, впровадження та координації публічної політики. Проект PRISM був складовою програми канадського уряду щодо технічного співробітництва з Україною, у рамках якої робився наголос на розбудові спроможності на індивідуальному та інституційному рівнях, а також на створенні сприятливого середовища для реформ, передачі знань, партнерстві та налагодженні прямих зв'язків між канадськими та українськими партнерами. Зв'язки, встановлені завдяки Проекту PRISM, створювали можливості для обміну досвідом, методологіями та знаннями, пов'язаними з процесами розробки і впровадження публічної політики. Основною метою Проекту PRISM було сприяння розвитку відповідального врядування, демократії та верховенства права шляхом розбудови інституційної спроможності з розробки та впровадження політики шляхом надання оперативної кваліфікованої технічної підтримки з боку Канади та міжнародної спільноти. Складовою частиною Проекту PRISM було проведення відповідних аналітичних досліджень, впровадження гендерного аналізу в практику оцінювання всіх соціальних процесів та ефективності управління соціально-економічним та культурним розвитком. Дослідницький проект передбачав створення гендерного портрету області, який надавав можливість максимально конкретизувати поняття «населення», збагативши його зміст надійною інформацією щодо демографічних показників, громадсько-політичної активності, участі в політиці та прийнятті рішень, стану здоров'я, освіти та економічної діяльності, асоціальної поведінки жінок і чоловіків області. Саме завдяки гендерному портрету органи влади всіх рівнів дізнавалися про реальне становище

жінок і чоловіків у суспільстві, отримували можливість приймати рішення та виробляти політику з урахуванням гендерної складової, могли оцінити результати своєї роботи в коротко-строковій, середньостроковій та довгостроковій перспективах, порівняти ці показники з показниками інших регіонів і країн. Створення гендерних портретів областей, організацій, установ та підприємств надавало можливість шляхом накопичення статистичних даних у сфері гендерної рівності виявляти проблемні галузі, оцінювати динаміку гендерних перетворень, отримувати гендерний вимір суспільного життя і потім впливати на поліпшення становища як жінок, так і чоловіків. Щорічні проведення гендерних досліджень областей надавало можливість періодично оновлювати зміст гендерного портрету області, зробити його актуальним джерелом інформації для вироблення місцевої політики розвитку з урахуванням питань гендерної рівності.

В результаті виконання цього проекту, вже починаючи з 2008 року, були створені гендерні портрети всіх областей України, причому головну роль в цій роботі виконували Головні управління статистики в обласних центрах. Як правило, дані про гендерні особливості населення кожної області містили такі основні розділи статистичної інформації: демографічні показники, освіта, зайнятість та безробіття, представництво в органах влади та місцевого самоврядування, громадська активність, злочинність, охорона здоров'я.

Структура гендерного портрету складалася із статистичної та аналітичної частин, що дозволяло створити якомога повнішу картину стану гендерної рівності в обраній області шляхом поєднання кількісних та якісних показників. Статистична частина містила гендерну статистику, надану Головним управлінням статистики в області, поділену за тематичними розділами, до кожного з яких дослідницькою групою ініціативи надано аналітичний коментар. Аналітична частина містила результати гендерного дослідження області, у межах якого було здійснено

експертне опитування та дослідження методом фокус-груп щодо стану гендерної рівності в області, а також контент-аналіз стану висвітлення питання гендерної рівності в обласних друкованих ЗМІ (дивіться, наприклад, [85]).

Вартим уваги є дослідження Центра Разумкова [84], яке передбачає аналіз соціально-демографічної ситуації в Україні, стану гендерної рівності в країнах ЄС та Україні, законодавчих та інституційних механізмів забезпечення гендерної рівності, а також гендерних викликів, що стоять перед європейськими країнами та Україною. Так як Європейська інтеграція України передбачає гармонізацію вітчизняного законодавства з метою досягнення на практиці високих європейських стандартів регулювання гендерних відносин, то сучасна державна політика України має спрямовуватися на подолання усіх форм і проявів дискримінації за ознакою статі, на створення політичного підґрунтя та необхідних соціальних умов для найбільш повної реалізації природної здібності жінок і чоловіків у всіх сферах трудового, суспільного та особистого життя.

У матеріалах гендерного дослідження з проекту Центра Разумкова «Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України» проаналізовано широкий спектр фактів, що стосуються впливу інституційних реформ, економічних стратегій, спрямованих на досягнення більшої рівності між чоловіками та жінками, а також різні аспекти гендерної дискримінації. Загальне дослідження Центру Разумкова складається з кількох часткових, у яких аналізується гендерний вимір сімейної політики, дотримання принципу гендерної рівності в економічній сфері, питання гендерної рівності у стратегіях міжнародних інституцій, особливості правового регулювання рівних прав та можливостей жінок та чоловіків в Україні та проблеми його застосування, моніторинг досягнення гендерної рівності у контексті порівняння України та ЄС у глобальних рейтингах ефективності гендерної політики. Особливе місце за-

ймає дослідження громадської думки щодо гендерної нерівності в Україні.

У результаті проведення дослідження зроблено висновок, що ігнорування гендерних проблем призводить до значних суспільних витрат, завдає збитків добробуту людей, впливає на можливість сталого зростання та ефективності управління. Водночас, у політичному арсеналі достатньо інструментів, щоб сприяти досягненню гендерної рівності та ефективності розвитку. Проте, щоб відповідні заходи стали по-справжньому дієвими, надаються рекомендації політикам щодо врахування місцевих реалій, щодо необхідності проведення консультацій з ключових питань з усіма зацікавленими сторонами. Організатори дослідження висновують, що усунення гендерної дискримінації у багатьох випадках буде залежати від розуміння проблеми, відповідної гендерної просвіти, знання міжнародних стандартів і успішних прикладів з досягнення гендерної рівності. Лише послідовні терплячі кроки в цьому напрямі зроблять спільні зусилля держави та громадськості помітними і такими, що призведуть до стабільності, рівності і справедливості.

Протягом 2013–2015 років на виконання у статті 14 Конвенції ООН із ліквідації усіх форм дискримінації щодо жінок ПРООН в Україні спільно з Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини виконали проект «Комплексне дослідження становища жінок, які проживають у сільській місцевості України» [104]. Це було пов'язано з тим, що становище різних груп жінок, особливо тих, які проживають у сільській місцевості, є вагомим індикатором людського розвитку. Приймаючи до уваги специфіку проблем, з якими мають справу сільські жінки, в тому числі, й обмежений доступ до медичного обслуговування, освіти, працевлаштування та неспроможність повноцінно користуватися благами програм соціального забезпечення, ця верства населення потребує особливої уваги та підтримки. У цьому контексті метою даного дослідження був ана-

ліз становища жінок, що проживають у сільській місцевості, у розрізі дотримання їх прав, закріплених у статті 14 Конвенції:

1. Участь сільських жінок в опрацюванні та здійсненні планів розвитку на всіх рівнях;

2. Доступ сільських жінок до відповідного медичного обслуговування, включаючи інформацію, консультації й обслуговування з питань планування розміру родини;

3. Користування сільськими жінками благами програм соціального страхування;

4. Одержання сільськими жінками формальної та неформальної освіти, включаючи функціональну грамотність, а також користування послугами всіх засобів громадського обслуговування, консультативних служб із сільськогосподарських питань;

5. Організація сільськими жінками кооперативів для забезпечення рівного доступу до економічних можливостей;

6. Участь сільських жінок у всіх видах колективної діяльності;

7. Доступ сільських жінок до сільськогосподарських кредитів і позик, систем збуту;

8. Користування належними умовами життя, особливо житловими умовами, санітарними послугами, електро- і водозабезпеченням, а також транспортом і засобами зв'язку.

Додатковими цілями дослідження були: проведення оцінки поширеності насильства над сільськими жінками у сім'ях; оцінка обізнаності сільських жінок про свої права та механізми їх захисту.

Результати дослідження, презентовані у публікації, стосуються широкого кола питань, таких як внесок жінок у розвиток сільських територій та численні складнощі, з якими вони зіштовхуються. Зокрема, аналіз охоплює такі права жінок, як

участь у процесі розробки планів розвитку громади; доступ до закладів медичного обслуговування та користування програмами соціального забезпечення; одержання формальної та неформальної освіти; доступ до громадських послуг і консультативних служб; створення кооперативів; участь в усіх формах колективної діяльності; користування сільськогосподарськими кредитами та позиками, системами збуту; право на належні умови життя, зокрема, на належні житлові умови, санітарні послуги, забезпечення електроенергією та водопостачанням.

Результати дослідження доводять, що становище жінок, які проживають у сільській місцевості, значно гірше, ніж становище сільських чоловіків та жителів міст у багатьох із зазначених сфер. Ці обмеження не лише позбавлять сільських жінок можливості повноцінно користуватися своїми правами, а й не дають їм можливості покращувати своє життя, а відтак, і добробут своїх родин та громад. Зрештою, у межах проекту вироблені рекомендації відповідальним за забезпечення рівних прав і можливостей структурам і партнерським організаціям, включаючи органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, парламентаріїв, Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, засоби масової інформації, навчальні заклади, громадські організації та правозахисників з метою посилення їх ролі у створенні сприятливого середовища для рівних можливостей усіх членів суспільства.

Гендерний проект «Аналітичне дослідження участі жінок в складі робочої сили в Україні» (виконаний 2012 року за фінансової та технічної підтримки Фонду Організації Об'єднаних Націй в галузі Народонаселення (ЮНФПА) в рамках реалізації проекту UKR2U706 «Підвищення доступності дезаггегованих даних про народонаселення для розробки державної та галузевої політики, програм та публічного використання», що є частиною програми співробітництва між Урядом України та ЮНФПА на 2012-2016 роки) мав за мету здійснити поглиблений

аналіз сучасних проблем гендерної нерівності на вітчизняному ринку праці та охарактеризувати її основні складові; дослідити можливості гармонійного поєднання працівниками зайнятості та сімейних обов'язків; проаналізувати особливості формування доходів українських жінок і чоловіків, зокрема оцінити обсяги неврахованої праці та внеску жінок, окреслити ставлення населення до явища дискримінації у сфері зайнятості та дослідити частоту його проявів [71].

Результати аналітичного дослідження особливостей участі жінок на ринку праці України не лише підтвердили існування проявів гендерної нерівності у сфері зайнятості, а й забезпечили більш глибоке розуміння причинно-наслідкових зв'язків, що формують передумови нерівних можливостей жінок і чоловіків у сфері праці. Комплексне бачення проблеми за рахунок використання різних інформаційних джерел та оцінки особливостей суспільної думки щодо різних проявів гендерної нерівності за результатами спеціального соціологічного опитування дали змогу сформулювати загальні рекомендації щодо пріоритетів гендерної політики, окреслити можливі напрями та шляхи їх досягнення. Завдання дослідження підпорядковувались пошуку та аналізу певних гендерних невідповідностей щодо якісних характеристик зайнятості населення – форм, статусів, галузевої та професійної структури, рівня оплати праці тощо. Відповідно, основні проблемні питання у сфері праці, на яких було сфокусоване дослідження, включали:

- структурні зрушення в характеристиках зайнятості жінок і чоловіків;
- явище гендерної сегрегації на ринку праці;
- відмінності в рівні заробітної плати жінок і чоловіків та особливості формування їх особистих доходів;
- прояви гендерної дискримінації на ринку праці та існування гендерних стереотипів у суспільстві;

- вплив сімейних зобов'язань на становище працівників;
- оцінка рівня «фемінізації» бідності та ризиків підвищеної вразливості жінок;
- аналіз ролі «неврахованого» трудового внеску жінок та особливостей розподілу робочого часу й обов'язків у родині.

Результати проведеного дослідження дозволили визначити найбільш проблемні аспекти, які характеризують особливості доступу жінок і чоловіків до ринку праці, отримання доходу, можливості поєднання професійних та сімейних пріоритетів. Хоча більшість окреслених проблем взаємопов'язані та взаємообумовлені, очевидно, що універсального інструменту швидкого їх вирішення не існує, оскільки підґрунтя гендерної нерівності закладається на рівні суспільних стереотипів, трансформація яких є складним та поступовим процесом, що потребує системної та цілеспрямованої роботи. Відповідно, політика забезпечення гендерної рівності у сфері праці має ґрунтуватися на комплексному підході, що поєднував би одночасно різноспрямовані дії: остаточне формування інституційного середовища, в рамках якого реалізується гендерна політика держави, вдосконалення антидискримінаційного механізму та забезпечення його широкої доступності, підвищення поінформованості працюючого населення щодо форм та проявів гендерної дискримінації, впровадження гендерних підходів до активної політики зайнятості та соціальної політики держави, реалізацію інформаційних кампаній, спрямованих на трансформацію сталих гендерних стереотипів щодо розподілу соціальних ролей жінок і чоловіків у суспільстві. Результати дослідження дозволили сформулювати ряд політичних рекомендацій та пропозицій щодо просування гендерної рівності на ринку праці, визначити основні бар'єри, що стримують прогрес на шляху досягнення гендерного паритету в суспільстві.

Проект «Місцеві гендерні ініціативи 2017–2018: досвід ре-

алізації» (виконаний в рамках проекту міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» (Проект ПРОМІС), який впроваджує Федерація канадських муніципалітетів за фінансової підтримки Міністерства міжнародних справ Канади) був спрямований на посилення ролі жінок в органах місцевого самоврядування, активне залучення жіноцтва до процесів економічного розвитку та зменшення гендерної нерівності в доступі до економічних ресурсів і суспільних благ. У ході його виконання були реалізовані численні проекти щодо підтримки місцевих ініціатив, а саме: «Підвищення активності жінок в економічному житті чернівецької громади через самозайнятність», «Жіноче підприємництво – альтернатива розвитку монопрофільних міст» (м. Першотравенськ), «Гендерна мапа м. Северодонецька», «Розроблення Програмного документа з метою сприяння реалізації зобов'язань згідно з Європейською Хартією рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад, підписантом якої є Вінницька міська рада, на період 2018–2023 рр», «Кращі ініціативи жінок України для економічного розвитку місцевих громад» (м. Київ, м. Ірпінь), «Гендерний аналіз у м. Івано-Франківську», «Розвиток жіночого підприємництва. Жіноче лідерство. Подолання гендерної нерівності серед керівників підприємств та фізичних осіб–підприємців м. Рівне шляхом залучення жінок у місцевий економічний розвиток», «Жіночий вимір успішної Таращі» [115].

У результаті здійснення проекту ПРООН «Гендерна експертиза українського законодавства» Програми ПРООН «Сприяння гендерній рівності» (за сприяння фонду Відродження) були проведені дослідження та зроблені висновки щодо гендерної експертизи конституційного та галузевого законодавства, здійсненого українськими дослідниками А. Олійник [128], Т. Мельник [82], В. Буроменським [76], Н. Болотіною [75], І. Лаврінчук [105], З. Ромовською [139]. Відповідальним за проведення такої експертизи визначено Кабінет Міністрів Украї-

ни. Тому такою експертизою займається Міністерство юстиції України, про що є окрема постанова КМУ (від 12.04.2006 р.), якою затверджується, що гендерно-правову експертизу чинного законодавства та проектів нормативно-правових актів в усіх сферах законодавства, що стосуються прав і свобод людини, проводить Міністерство юстиції; гендерно-правова експертиза проектів нормативно-правових актів проводиться як складова частина гендерної експертизи. Гендерно-правова експертиза передбачала вивчення, перевірку, дослідження, кількісний та якісний аналіз й оцінку чинного законодавства з позиції свободи, справедливості, рівності та розвитку статей, відповідності його міжнародно-правовим підходам і рівню юридичного забезпечення рівних прав та можливостей. Питання проведення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів в Україні регламентується ст. 4 ЗУ «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків», відповідно до якої чинне законодавство та проекти нормативно-правових актів підлягають гендерно-правовій експертизі, основною метою проведення якої є встановлення відповідності нормативно-правового акту чи проекту нормативно-правового акту принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

В результаті проведення проекту організатори прийшли до висновку, що законодавство та механізми в Україні не є досконалими, проте дозволяють стати на курс забезпечення гендерної рівності в Україні. Необхідними є напрацювання чітких механізмів співпраці відповідальних інституцій з населенням та їх поступова реалізація. У аспекті діяльності органів влади ключовим питанням залишається підвищення рівня саморегуляції та спонукання до співпраці у питаннях забезпечення рівності та протидії будь-яким видам дискримінацій. Як наслідок, пропонується боротися з дискримінацією, сексизмом та гендерною нерівністю у більшій мірі /шляхом просвітництва, а не шляхом імперативних методів. Тобто боротьба з проблемою ведеться

не шляхом знищення проблеми імперативно «зверху-вниз», а навпаки «з низів». Організаторами проекту були надані такі рекомендації.

1) Необхідною є організація спільних заходів за участю представників державних інституцій і громадянського суспільства з метою вироблення спільного бачення подальших дій щодо ефективної реалізації принципу гендерної рівності в публічній і приватній сфері відносин. Один із напрямів – проведення широких інформаційних кампаній, спрямованих на подолання вкорінених стереотипів щодо соціальних ролей жінок і чоловіків, підвищення рівня обізнаності жінок, особливо в сільській місцевості, юридичної спільноти і в цілому широкої громадськості щодо їх прав і механізмів їх реалізації. Окремий напрям – формування вміння представників юридичної професії, в першу чергу суддів, ідентифікувати ті випадки, коли порушення прав та законних інтересів жінки стає наслідком дії дискримінаційних положень законодавства або гендерно нейтральних законодавчих актів, які на практиці призводять до дискримінаційних наслідків, або ж гендерних стереотипів, які існують в суспільстві. Крім того, відповідні інформаційні кампанії мають подолати сприйняття громадськістю, у тому числі юристами, уповноваженими державними органами, текстів міжнародних документів з питань забезпечення гендерної рівності як певних абстрактних конструкцій, які не пропонують конкретних моделей вирішення реальних життєвих спорів.

2) Державі необхідно звернути особливу увагу на проблему домашнього насильства і насильства щодо жінок.

3) Україна має докласти зусиль щодо приведення національного законодавства у відповідність із вимогами Стамбульської конвенції та створити усі необхідні передумови її ратифікації в 2016 р.

4) В якості окремого завдання вбачається створення юриди-

чних механізмів реалізації прав жінок, які потенційно можуть стати жертвами подвійної дискримінації (жінки-ВПО; жінки передпенсійного віку; жінки, які проживають у сільській місцевості тощо).

5) Парламентським комітетам спільно з громадськістю необхідно забезпечити, яби проект Трудового кодексу України був позбавлений суто патерналістських положень (заборона для жінок працювати у нічний час, заборона направляти жінок, в яких є діти до трьох років, у відрядження, тощо), які не захищають жінок, а знижують їх конкурентоздатність на ринку праці та формують в суспільстві уявлення про жінок як про об'єкт для зовнішньої опіки.

6) Необхідним є перегляд процедури проведення гендерної експертизи законодавства, яка на сьогодні представляє собою суто формальний механізм. Існує потреба у виробленні належної методології її проведення і доступу громадськості до визначення пріоритетних актів, які підлягають такій експертизі та результатів відповідного аналізу.

7) Україна має продовжити вироблення належних практик, які дозволять підвищити політичне представництво жінок.

В рамках реалізації проекту «Гендерно-орієнтоване бюджетування (ГОБ) на місцевому рівні» (Фонд Ф. Еберта) та програми «Підвищення відповідальності щодо фінансування гендерної рівності» (ООН Жінки) були розроблені й апробовані на місцевому рівні вітчизняні методологічні підходи до впровадження ГОБ [87]. Починаючи з 1995 року ряд міжнародних організацій та інституцій, зокрема Фонд розвитку для жінок ООН (ЮНІФЕМ, зараз ООН Жінки), Програма розвитку ООН (ПРООН), Європейська економічна комісія ООН (ЄЕК ООН) та інші, виступили ініціаторами інтегрування гендерного підходу до бюджетів і таким чином сприяли розвитку концепції і стратегії гендерно-орієнтованого бюджетування. Концепція

ГОВ була задумана як гнучкий механізм вироблення цільових стратегій для забезпечення справедливого розподілу ресурсів в інтересах різних соціальних груп населення, і це дає дослідникам і практикам змогу постійно розширювати її контекст, забезпечуючи її функціонування в якості ефективного інструменту забезпечення соціальної інтеграції та гендерної рівності.

Поняття «гендерно-орієнтований бюджет» і «гендерно-орієнтоване бюджетування» були запропоновані у Платформі дій, ухваленій на Пекінській конференції (1995). Термін «гендерно-орієнтоване бюджетування» означає сукупність різних інструментів, механізмів та інститутів, об'єднаних загальною метою, – зробити гендерний підхід до управління одним із обов'язкових принципів національної політики та економіки. Це поняття широко використовується рядом міжнародних організацій і є підходом, орієнтованим на інтереси людей у процесі формулювання і виконання державного бюджету. Цей підхід доповнює інші процеси з реформування та вдосконалення бюджетної сфери, здійснювані урядами багатьох країн світу. У ширшому розумінні ГОВ – це інструмент, який дає можливість реалізовувати державну політику гарантування рівних прав і можливостей жінок і чоловіків за рахунок бюджетних коштів. Кінцева мета ГОВ полягає в тому, щоб у країні були прийняті й виконувалися бюджети і програми, в яких враховуються конкретні потреби чоловіків і жінок [39].

Таким чином, гендерно-орієнтоване бюджетування – технологія, яка може застосовуватися як на державному, регіональному, місцевому рівнях, так і в окремих сферах: зайнятість, освіта, наука, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення, соціальний захист, менеджмент, екологія тощо. При цьому основна частина роботи з ГОВ здійснюється переважно на програмному рівні або на рівні регіональних органів влади і часто в рамках установ, підпорядкованих державним департаментам.

Враховуючи те, що методологія гендерного бюджетування

завжди буде залежати від передумов, наявних у конкретній країні, українська практика впровадження ГОБ – це спроба адаптувати методики, які довели свою ефективність, до українських реалій. В основі української практики лежить вивчення досвіду різних країн із впровадження гендерно-орієнтованого бюджетування та практична робота в Україні на рівні окремих секторів. Ці зусилля дали можливість узагальнити підходи до ГОБ.

Загальна схема роботи включала такі етапи:

1. Оцінка вихідної ситуації і можливостей для роботи в конкретній сфері.
2. Проведення гендерного аналізу бюджету (галузі/програми, заходів).
3. Ідентифікація гендерно-специфічних проблем, мети та завдань ГОБ.
4. Формування гендерно-чутливих пропозицій і розрахунок витрат на їх впровадження.
5. Оцінка гендерного впливу планованих бюджетних заходів.

Особливість вітчизняного підходу полягала в тому, що в процесі роботи з ГОБ дослідники намагалися виявити й показати можливі «гендерні ефекти» від пропонованих утручань у рамках політик і програм. Зокрема, йдеться про:

- соціальні ефекти, які визначаються як соціальні вигоди, отримані різними цільовими групами як безпосередньо, так і опосередковано. При цьому досліджується ефект для одержувачів благ не тільки у короткостроковому аспекті, а й у довгостроковій перспективі;

- перерозподільні ефекти, які дають змогу показати, що перерозподіл благ, доходів здійснюється в інтересах саме тих гендерних груп, для поліпшення становища яких реалізується про-

грама;

- інституціональну життєздатність – гендерний аналіз сталості й ефективності органів і структур, що керують програмою, а також аналіз стабільності середовища, в якому програма повинна здійснюватися;

- економічний ефект програми – оцінюється обґрунтованість обсягів витрат на реалізацію програми та фінансування пріоритетів гендерної рівності, виходячи з обмежених бюджетних ресурсів.

Найбільшого поширення серед різноманітних інструментів гендерного аналізу набув спеціальний інструмент – гендерний бюджетний аналіз. Метою гендерного бюджетного аналізу є:

- оцінка кінцевих результатів виконання бюджету і створення інформаційної бази для обґрунтування планових показників, які враховуються під час формування бюджету, а також у процесі здійснення бюджетної політики в наступний бюджетний період;

- виявлення факторів і причин, що негативно впливають на виконання планових показників бюджету;

- виявлення резервів збільшення доходів бюджету;

- визначення економічної і соціальної ефективності здійснення бюджетних видатків;

- удосконалення бюджетного процесу та міжбюджетних відносин.

У ході гендерного аналізу становище чоловіків і жінок необхідно класифікувати:

- як одержувачів соціальних послуг;

- як провайдерів, що надають соціальні послуги;

- як осіб, що приймають рішення щодо розвитку соціальної сфери на рівні законодавчої і виконавчої влади;

В 2012-2014 роках в Україні за підтримки ООН Жінки та Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні було здійснено ряд ініціатив із гендерно-орієнтованого бюджетування на місцевому рівні.

1) Втілюючи навесні та влітку 2013 року гендерну бюджетну ініціативу, представники влади і громадських об'єднань м. Бахчисарай довели зв'язок між гендерною проблематикою та економічними питаннями. Увага експертів була зосереджена на бюджеті м. Бахчисарай на 2013 рік у частині доступу жінок і чоловіків до ринку праці, зайнятості та розвитку підприємництва, професійної освіти та перекваліфікації.

2) В 2013 році в м. Житомир було розроблено проект програми розвитку позашкільної освіти за місцем проживання з урахуванням гендерної складової, до якого внесені пункти з вивчення потреб дівчат і хлопців різного віку. У проекті програми передбачено також проведення інформаційних кампаній із залучення дітей до позашкільної освіти, відкриття й стабільне фінансування нових підліткових клубів за місцем проживання.

3) У м. Горішні Плавні (бувший Комсомольськ) Полтавської області у процесі дослідження виявлено потребу у впровадженні чіткого диференційованого підходу до бюджетування дільниць з урахуванням гендерної та вікової структури населення, закріпленого за дільницями. На основі дослідження було сформовано відносно рівні за чисельністю та статеві-віковим складом територіальні лікарські дільниці; підготовлено матеріали для запровадження змін до процедури укладення договорів, розроблено ефективніший механізм фінансового стимулювання роботи лікарів і молодшого медичного та допоміжного персоналу відповідно до гендерно-вікової структури окремої дільниці.

4) У межах гендерної бюджетної ініціативи експерти проаналізували бюджет м. Луцьк та наявні місцеві програми і дійшли висновку, що фінансування на подолання та зменшення ризи-

ків йододефіциту – відсутнє. За результатами аналізу громадськість запропонувала заходи щодо вирішення цієї проблеми. Незважаючи на те, що міська влада не прийняла запропоновану програму із фінансовим забезпеченням, гендерна бюджетна ініціатива має позитивні наслідки, оскільки всі етапи її впровадження передбачали широке інформування населення. У 2013-2014 роках управління охорони здоров'я Луцької міської ради, залучивши лікарів, науковців, представників приватного бізнесу, організувало та провело низку круглих столів для просування продуктів харчування, збагачених йодом.

5) Громадські активісти спільно з представниками органів влади та науковцями здійснили гендерний аналіз обласної програми «Репродуктивне здоров'я нації до 2015 року» і з'ясували, наскільки програма враховує потреби жінок і чоловіків, та як фінансово забезпечуються ці потреби. На тлі зменшення населення області програма практично не враховує потреби чоловіків у збереженні репродуктивного здоров'я. Тому з метою досягнення справедливого розподілу бюджету у сфері покращення репродуктивного здоров'я експертна група запропонувала низку рекомендацій. Зокрема, до розробки обласного бюджету необхідно залучати жіночі організації та гендерних експертів. Запропоновано провести спеціальні дослідження стосовно репродуктивного здоров'я чоловіків Херсонської області, започаткувати інформаційно-просвітницьку роботу з юнаками та чоловіками із використанням технологій змін ризикованої поведінки щодо власного здоров'я та життя, розвивати у Херсонській області андрологічну службу. Окреме дослідження витратів районного бюджету на сферу охорони здоров'я на основі гендерно-орієнтованого бюджетування було проведено у Голопристанському районі Херсонської області (Благодійним фондом «Свята Ольга»). Фокусом аналізу стала проблемна ситуація в районі, пов'язана із наявністю груп вагітних жінок із високим ризиком патології. Група експертів рекомендувала

Голопристанській центральній районній лікарні, як головному суб'єкту сфери охорони здоров'я району, покращити якість надання послуг вагітним жінкам шляхом модернізації діяльності жіночої консультації та введення електронної системи моніторингу стану їхнього здоров'я, підвищити рівень організаційної роботи у сфері репродуктивного здоров'я. Сучасні методики розрахунків дали можливість навіть порахувати необхідні витрати і показали переваги втілення пропозиції громадськості.

6) Гендерний аналіз Програми соціально-економічного та культурного розвитку м. Городок Хмельницької області на 2012 рік (Розділ «Фізкультура і спорт») засвідчив, що 56% від загальної суми видатків на реалізацію заходів цього розділу – це видатки на проведення заходів, в яких беруть участь чоловіки. Решта 44% – сума, розрахована на проведення таких заходів, як «Тато, мама і я – спортивна сім'я», «Веселі старты», «Олімпійський день бігу» та інші, у яких передбачається участь і жінок, і чоловіків. Заходи, спрямовані на задоволення потреб жінок і молодих дівчат, відсутні. Було вирішено об'єднати зусилля громадськості, представників влади, депутатського корпусу, щоб залучити до роботи у спортивних секціях жінок-тренерок, а під час підготовки проекту міської програми розвитку фізичної культури та спорту, формування бюджетних запитів врахувати інтереси та потреби всіх мешканців міста. Експерти також запропонували врахувати гендерний компонент і результати опитування в процесі розробки проекту спортивного комплексу, будівництво якого заплановано в перспективі у м. Городок.

7) Гендерна бюджетна ініціатива у м. Чугуїв Харківської області була спрямована на встановлення рівних можливостей для гармонійного розвитку дітей шкільного віку, забезпечення гендерної справедливості у розподілі відповідних бюджетних коштів у сфері естетичного виховання дітей. Експерти встановили, що освітніми послугами закладів естетичного виховання здебільшого користуються дівчата. У 2011-2012 навчальному

році в Чугуївській дитячій музичній школі навчалось 68% дівчат, у дитячій художній школі ім. І.Є. Рєпіна – 73% дівчат. Постало питання більш збалансованого розподілу бюджетних коштів.

З 01 вересня 2014 року розпочалася реалізація проекту «Сприяння поширенню гендерної рівності у системі освіти в 3 областях України: Київська, Запорізька, Тернопільська» (виконавець – Громадська організація «Фундація «Гармонізоване суспільство» за фінансової підтримки Фонду сприяння демократії Посольства США в Україні), загальна мета якого – надати освітянам знання та навички, які дозволять їм розробляти та проводити практичні навчальні курси з впровадження гендерних підходів у повсякденну роботу [124]. Тренінги з гендерних питань в освітньому середовищі є ключовою стратегією, що забезпечує краще врахування гендерної проблематики викладачів та передачу їм навичок практичної реалізації різних зобов'язань у сфері гендерної рівності, взятих Урядом України, зокрема, щодо досягнення Цілей розвитку тисячоліття, впровадження гендерного законодавства, Планів дій з утвердження гендерної рівності та інших нормативно-правових документів.

В Тернопільській області поширились міграційні процеси серед молодих жінок, що призводить до загрози національній безпеці та генофонду нації (0,084% ідуть з країни в середньому за рік, репродуктивного віку з них 62%). Причини – недотримання прав обох статей на вільне працевлаштування, можливість вибору професії чи місця роботи. Запорізьку та Київську області істотно зачепила соціально-економічна і політична ситуація в країні. Потік внутрішніх переселенців, несприятливо позначився на основних правах: на життя і житло, на працю та зайнятість, освіту, медичне обслуговування. Існують форми гендерної нерівності в результаті традиційних уявлень про роль чоловіків і жінок у суспільстві. Розуміючи ситуацію, організатори проекту спрямували зусилля на забезпечення додаткового

захисту жінок і дітей через поширення знань та формування навичок.

Тому основні завдання проекту визначилися так: а) сприяння становленню активної позиції дівчат у суспільстві; б) підвищення обізнаності молодих жінок та дівчат щодо проблематики торгівлі людьми, гендерного насильства та сексуальної експлуатації; в) розвиток ініціатив, які сприяють молодим жінкам навчатися далі після здобуття обов'язкової освіти, що сприятиме більш високим заробіткам у майбутньому; г) виокремити проблему рівної оплати праці і рівного представництва чоловіків та жінок на всіх рівнях посад у школі.

З 1 липня 2015 року Всеукраїнською мережею осередків гендерної освіти ВНЗ розпочато реалізацію проекту «Гендерний мейнстрімінг у вищих навчальних закладах України» [78]. Головна ціль проекту – сприяти досягненню гендерної рівності та реалізації гендерночутливих підходів в українських вузах. Очікується, що поширення практики проведення гендерного аудиту приверне увагу до питання гендерної рівності в університетах та буде мотивувати адміністрацію до реалізації політики рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, яка дозволяє повноцінно самореалізуватись кожній особистості у ВНЗ, незалежно від статі. Актуальність проекту визначена тим, що, незважаючи на державні програми щодо забезпечення гендерної рівності, в Україні спостерігається дефіцит ініціатив, які реально тому сприяють. Має місце нестача практичних інструментів, які б допомагали виявити слабкі сторони у досягненні рівності жінок і чоловіків безпосередньо в навчальному чи робочому колективі, та, відповідно ускладнюється перспектива виправлення ситуації на краще. А потребі окреслення власної гендерної політики кожним окремим ВНЗ поки що не надається належної уваги. Водночас, демократичне середовище університетів апріорі передбачає більшу відкритість до впровадженню будь-яких прогресивних підходів, у тому числі – у сфері рів-

ності жінок і чоловіків. Більше того, сьогоднішні студенти, які вчаться у гендерночутливому закладі, завтра зможуть імплементувати підходи гендерної рівності на своїх робочих місцях.

Від реалізації проекту в цілому та проведення процедури гендерного аудиту зокрема в кінцевому результаті матимуть переваги не лише співробітники та студенти вузу, а й адміністрація. Бо якість роботи та навчання у гендерночутливому університеті, як доводить практика, значно покращуються. У свою чергу суспільство, у якому чоловіки і жінки мають рівні шанси у навчанні, науковій діяльності та у сфері прийняття рішень, успішно розвивається та процвітає.

Для мережі осередків гендерної освіти робота з проведення гендерного аудиту – це справа, яка розпочалась вже більше року тому. Впродовж цього часу у партнерстві з представництвом фонду імені Фрідріха Еберта в Україні було розроблено та апробовано методичку гендерного аудиту у ВНЗ. Наразі ж мова йде про системну та масштабну діяльність, результати якої буде представлено на всеукраїнському рівні за участі широкого кола зацікавлених осіб.

ВНЗ-учасники проекту: Запорізький національний університет, Луцький педагогічний коледж, Луцький національний технічний університет, Харківський національний університет радіоелектроніки, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. Сковороди, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Національний університет “Острозька академія”, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, Національний гірничий університет, Національний університет “Львівська політехніка”, Вінницький національний технічний університет, Сумський державний університет.

Основні ідеї проекту [141] були апробовані в рамках гендерного аудиту у Сумському державному університеті, а також обговорені й доповнені під час спільних семінарів Всеукраїнської мережі осередків гендерної освіти ВНЗ. Навчання експертів щодо підходів до проведення гендерного аудиту та зустрічі, присвячені адаптації методології до умов українських ВНЗ і розробці інструментарію, були проведені в партнерстві із Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні. Після цього майже весь представлений інструментарій був застосований під час проведення гендерних аудитів 15 ВНЗ України у 2015 році. Проведення аудитів у межах проекту «Гендерний мейнстрімінг у вищих навчальних закладах України» було підтримано Фондом локальних ініціатив Посольства Фінляндії в Україні. Гендерний аудит відбувався за широкої участі трудових колективів та студентства залучених навчальних закладів. Упродовж майже півроку проводились дослідження уявлень щодо гендерних питань, низка просвітницьких заходів, вивчення нормативно-правової бази закладів. За результатами цієї діяльності укладено рекомендації для адміністрації закладів щодо інтеграції гендерного підходу у навчально-виховний та робочий процес. Таким чином, за допомогою поширення практики гендерного аудиту в 10 регіонах України вдалось привернути увагу до питання гендерної рівності в університетах та сприяти підвищенню мотивації адміністрації ВНЗ до реалізації політики рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Контрольні запитання до теми 1.4.

1. З якого часу та у зв'язку з якими подіями можна стверджувати, що в Україні почала свій відлік українська державна гендерна політика?

2. Чим вирізняється сучасний етап розвитку гендерної ситуації в Україні?

3. Охарактеризуйте основні особливості реалізації Проекту розробки та впровадження публічної політики (PRISM). Які були його складові частини?

4. Яке значення мало виконання проекту PRISM для регіонів нашої держави?

5. Охарактеризуйте основні особливості та результати гендерного дослідження Центру Разумкова «Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України».

6. Якими були цілі проекту «Комплексне дослідження становища жінок, які проживають у сільській місцевості України»?

7. Які основні результати проекту «Комплексне дослідження становища жінок, які проживають у сільській місцевості України»?

8. Охарактеризуйте основні особливості та результати гендерного проекту «Аналітичне дослідження участі жінок в складі робочої сили в Україні».

9. На яких основних проблемних питаннях у сфері праці була сфокусована гендерна розвідка «Аналітичне дослідження участі жінок в складі робочої сили в Україні»?

10. На чому має ґрунтуватися політика забезпечення гендерної рівності у сфері праці (за результатами гендерного проекту «Аналітичне дослідження участі жінок в складі робочої сили в Україні»)?

11. Відшукайте інформацію про реалізацію проектів підтримки місцевих ініціатив, які виконувалися в межах проекту «Місцеві гендерні ініціативи 2017–2018: досвід реалізації».

12. Які основні висновки сформульовані за результатами гендерної експертизи конституційного та галузевого законодавства, яка була проведена в межах проекту «Гендерна експертиза українського законодавства»?

13. Висвітліть зміст рекомендацій, що були надані організаторами в результаті виконання проекту «Гендерна експертиза українського законодавства».

14. Охарактеризуйте основні особливості та результати гендерного проекту «Гендерно-орієнтоване бюджетування».

15. Що таке гендерно-орієнтоване бюджетування? Наведіть приклади з власного досвіду ситуацій, коли ви були свідком, або коли було б доцільно говорити про необхідність гендерно-орієнтованого бюджетування.

16. Що таке гендерний бюджетний аналіз? Чим він відрізняється від гендерного аналізу?

17. Висвітліть зміст регіональних українських ініціатив з гендерно-орієнтованого бюджетування, що були здійснені за підтримки ООН жінки та Фонду імені Фрідріха Еберта протягом 2012–2014 років.

18. Які конкретні проблеми викликали необхідність реалізації проекту «Сприяння поширенню гендерної рівності у системі освіти в трьох областях України: Київська, Запорізька, Тернопільська»?

19. Якою була мета проведення проекту Всеукраїнською мережею осередків гендерної освіти ЗВО «Гендерний мейнстрімінг у вищих навчальних закладах України»?

20. Яке значення для закладів вищої освіти України мав проект «Гендерний мейнстрімінг у вищих навчальних закладах

України»?

21. Як відбувалася апробація основних ідей проекту «Гендерний мейнстрімінг у вищих навчальних закладах України»?

ТЕМА 2: ГЕНДЕРНІ ПОКАЗНИКИ У ДЕМОГРАФІЧНІЙ ТА СОЦІАЛЬНІЙ СТАТИСТИЦІ

2.1. Застосування простих гендерних індексів у демографічній та соціальній статистиці

На сучасному етапі гендерний підхід у теорії та практиці перебуває на стадії розвитку. Основна його концептуальна ідея полягає в тому, що гендер представляється соціальним конструктом, котрий виникає, існує та змінюється під впливом культури та традицій суспільства та адекватно відображає ідею соціального конструювання розходжень між жінками та чоловіками. Саме реалізація гендерного підходу зумовила перегляд існуючої методології в соціальних та соціогуманітарних науках та, відповідно, застосування нових методів. В результаті цього в останні роки набула поширення тенденція формування гендерних сучасних знань з використанням комплексного підходу (**гендерний мейнстрімінг**) до проблеми рівності жінок та чоловіків. Концепція гендерного мейнстрімінгу стала міжнародно визнаною (Пекінська платформа 1995 року, концепція гендерного мейнстрімінгу Економічної та соціальної ради Генеральної асамблеї ООН 1997 року, концептуальні основи гендерного мейнстрімінгу Ради Європи 1998 року) та покладеною в основу української гендерної політики (Державна програма з утвердження гендерної рівності 2006 року). При цьому деякі дослідники відмічають існування значних протиріч між сучасною гендерною теорією та концептом гендерного мейнстрімінгу, що може негативно вплинути на вироблення механізмів практичної реалізації гендерної рівності в суспільстві [89]. Крім комплексного підходу в гендерних дослідженнях використовуються

інші методи, вибір яких залежить від заданої мети та предмету дослідження.

Одним з таких методів є **теоретичний метод**, який передбачає впорядкування знань про гендер на принципах логічної побудови цілісної концепції та визначення місця цих знань як в системі суспільствознавчих наук, так і в рамках окремих соціальних або гуманітарних наук. Теоретичний метод у гендерних дослідженнях дає змогу означити коло наявних проблем та уточнити предмет вивчення, визначити належне місце гендерних знань у сучасних гуманітарних науках у цілому. **Історико-генетичний метод** щодо гендеру характеризується як гендерний вимір історичного процесу, двоєдиний підхід до оцінювання історичних подій, ситуацій та діяльності в певний період життєдіяльності соціумів та її результатів. Цей метод спрямований на розкриття подій і проблем з позиції реалізації інтересів та потреб обох статей – і жінок, і чоловіків. **Соціально-психологічні методи** вивчення гендеру передбачають вивчення соціально конструйованих жіночих і чоловічих ролей та відносин, ідентичності та статевої особливостей, психологічних характеристик, тощо. **Емпіричний метод** дослідження гендеру засвідчує існування й значення факту, реальних подій, конкретних дій, наявність прояву кількісних і якісних параметрів при аналізі гендерних ситуацій. **Прогностичний метод** при дослідженні гендеру зумовлений необхідністю давати відповіді на питання, що визначило б перспективу гендерного розвитку з огляду на гендерну ситуацію в світі (чи окремому його регіоні) в цілому.

Перелічені методи гендерних досліджень тісно пов'язані з **статистичними методами**, які передбачають уведення й застосування чисельних показників, що відбивають ступінь справедливості розподілу та користування національними благами й послугами між соціальними групами в системі загальних досягнень світу або окремого його регіону з урахуванням гендер-

ного чинника.

Гендерна статистика вказує на соціально-демографічні особливості таких специфічних груп, як жінки та чоловіки. **Показники гендерної статистики** є інформаційним джерелом для забезпечення моніторингу становища жінок і чоловіків в світі (чи окремому його регіоні); вони допомагають забезпечити вироблення стратегічних рішень соціально-економічної політики для реалізації принципу рівноправності в суспільстві. Найпростішими показниками гендерної статистики є показники гендерного паритету/асиметрії, які досить широко використовуються в обчисленні більш складних індикаторів. У зв'язку з тим, що показники гендерного паритету/асиметрії дають різні результати при застосуванні їх до генеральних сукупностей та вибірок, виникає потреба вироблення окремих методологічних підходів використання таких показників у демографічній та соціальній статистиці.

Основні прості індекси оцінювання гендерної нерівності у освіті наведені у роботі [17]: індекс гендерного паритету, гендерного розриву, гендерної сегрегації, аналіз гендерних даних на основі кореляційних полів та ін. У роботі [52] наводиться методика обрахунку індексу гендерного паритету до конкретних освітніх показників, зокрема аналізується співвідношення частки дівчаток від їх загального числа у відповідній віковій групі до частки хлопчиків на різних рівнях освіти. Методика застосування індексу гендерного паритету до освітніх показників наведена у роботах ([36],[13], [31]). Деякі узагальнення цих індексів викладені у роботах ([68],[67],[69]), а саме звертається більша увага на якісний зміст та аналіз гендерних індексів. У роботі [67] був введений коефіцієнт гендерної асиметрії, який, на нашу думку, є зручнішим у інтерпретації гендерного паритету. Ідея методики обрахунку коефіцієнту гендерної асиметрії була запозичена у біології, а саме із роботи [72], де розглядаються прояви функціональної асиметрії на основі структурних

і функціональних відмінностей між лівою і правою півкулями головного мозку людини.

Для гендерного аналізу, який охоплює одночасно декілька сфер діяльності людей, застосовують складні індекси. В основному ці індекси розраховують на рівні країни і використовують їх для ранжування країн за рівнем людського розвитку. Основними складними індексами, за якими оцінюється гендерна рівність у країні в цілому, є такі: індекс гендерного розвитку (Gender Development Index), індекс реалізації прав жінок (Gender Empowerment Measure), індекс гендерної нерівності (Gender Inequality Index), індекс гендерної рівності (Gender Equality Index), індекс глобального гендерного розриву (Global Gender Gap Index), індекс соціальних інститутів та гендеру (Social Institutions and Gender Index). Методики обрахунку цих індексів математично складні і часто містять у своїх проміжних розрахункових формулах індекс гендерного паритету. Наприклад, для розрахунку індексу глобального гендерного розриву [45], спочатку розраховується індекс гендерного паритету за 14-ма базовими показниками країни, а потім на їх основі розраховується складний індекс.

У більшості міжнародних звітів, які аналізують гендерні відмінності у країнах та регіонах світу, виділяють ряд основних сфер, у яких проводять гендерний аналіз. Наприклад, для розрахунку індексу гендерної рівності виділяють 6 основних сфер (робота, гроші, знання, час, влада і здоров'я) та 2 допоміжні сфери (перехресні нерівності та насилля) [16]. Індекс глобального гендерного розриву аналізують і розраховують за 14-ма індикаторами у 4-х сферах: економічна участь і кар'єрні можливості; освіта; здоров'я; політичні права та можливості [45]. Цей перелік індексів і сфер, які вони охоплюють, можна продовжити. Тобто гендерний статистичний аналіз охоплює практично всі сфери людської діяльності і потребує чіткої методики оцінки гендерного паритету/асиметрії у кожній із цих сфер.

Відповідно аналіз гендерного паритету/асиметрії потребує різних методологічних підходів у демографічній статистиці та соціальній статистиці.

У процесі дослідження важливо використовувати різноманітні методи, які будуть забезпечувати об'єктивність та однозначність отриманих результатів. **Наукові методи** – аналіз та синтез – використовувати на етапах відповідно вивчення змісту предмету дослідження та формулювання кінцевих висновків. **Математичні методи** використовувати для отримання повних і точних кількісних характеристик простих гендерних показників. Методи статистичного спостереження, статистичних групувань, оцінки похибок обчислень, що входять до **методів теорії статистики**, використовувати в процесі збирання, систематизації та обробки даних. Для ілюстрації простих гендерних показників застосовувати графічний метод.

З'ясуємо основну термінологію. **Демографічна статистика** (використовується й інша назва – статистика населення) – галузь демографії, предметом якої є вивчення статистичних закономірностей відтворення населення. Предметом демографічної статистики є розробка методів статистичного спостереження та вимірювання демографічних явищ і процесів, збирання та обробка статистичної інформації про відтворення населення. **Соціальна статистика** – це галузь статистичної науки, яка вивчає кількісну сторону масових соціальних явищ і процесів у нерозривному зв'язку з їхньою якісною визначеністю з метою виявлення характерних закономірностей, взаємозв'язків і тенденцій. Соціальна статистика вивчає державний устрій, політичну та економічну системи країни, соціальну структуру суспільства, рівень життя населення, споживання матеріальних благ і послуг, умови і характер праці, соціальне забезпечення, торгове, побутове, житлово-комунальне і транспортне обслуговування населення, охорону здоров'я, освіту, культуру і мистецтво, фізичну культуру і спорт [133].

Оцінка гендерного паритету у демографічній статистиці

У демографічній статистиці для аналізу складу населення світу, регіонів світу, країн світу чи менших територіальних одиниць застосовується **гендерне співвідношення (Gender Ratio - GR)**:

$$GR = \frac{population_m}{population_f} \cdot 100,$$

яке показує, скільки чоловіків на кожні 100 жінок є у даному регіоні ($population_m$ - кількість представників чоловічої статі у відповідному регіоні, а $population_f$ – відповідна кількість представників жіночої статі).

Гендерні співвідношення можуть відрізнятися у різних підгрупах населення. Гендерні співвідношення новонароджених – це зовсім інший показник і відрізняється від гендерного співвідношення для всього населення і від гендерного співвідношення для старшого віку. Біологічно хлопчиків народжується більше ніж дівчат (від 104 до 107 хлопчиків на кожні 100 дівчат). У середньому, жінки більш стійкі до захворювань і живуть довше, ніж чоловіки. Також схильність чоловіків до більш ризикових занять і агресивної поведінки підвищують їх шанси на передчасну смерть. Тому гендерне співвідношення новонароджених показує перевищення кількості чоловіків, а гендерне співвідношення для літніх людей свідчить про перевищення кількості жінок (співвідношення становить менше 100).

У гендерно-нейтральних суспільствах, де чоловіки і жінки живуть в однакових умовах, гендерне співвідношення складає від 98 до 100. У 2015 році, гендерне співвідношення для всього світу складало 102, але по країнах було розсіювання від 274 у Арабських Еміратах до 85 у Латвії та Литві (86 в Україні).

Для аналізу гендерного паритету застосовують наступні показники і методи: індекс гендерного паритету, індекс гендер-

ного розриву, індекс гендерної асиметрії та кореляційні поля. Наведемо методику розрахунку цих індексів та проілюструємо особливості їх використання.

Індекс гендерного паритету (Gender Parity Index – GPI) визначається як співвідношення кількості представників жінок у певному територіальному регіоні до кількості чоловіків:

$$GPI = \frac{population_f}{population_m}. \quad (2.1)$$

Цей коефіцієнт використовується як загальноприйнятий коефіцієнт аналізу гендерного паритету, який був введений організацією ЮНЕСКО [17]. Теоретично це співвідношення може змінюватися від 0 (в разі відсутності жінок у групі) до нескінченності (в разі відсутності у групі чоловіків). У разі повної рівності жінок та чоловіків співвідношення рівне 1.

Абсолютний гендерний розрив (Absolute Gender Gap – AGG) вимірюється як різниця між кількістю чоловіків та жінок певному територіальному регіоні:

$$AGG = population_m - population_f. \quad (2.2)$$

Диспропорції на користь жінок позначаються від'ємним значенням гендерного розриву. Гендерний розрив фіксує кількість осіб жінок/чоловіків, якої не вистачає до абсолютного паритету у відповідному регіоні.

Коефіцієнт гендерної асиметрії (Gender Asymmetry - GA) визначається наступним співвідношенням

$$GA = \frac{population_f - population_m}{population_f + population_m}, \quad (2.3)$$

і змінюється у проміжку $[-1; 1]$ та вказує на симетрію між чисельністю осіб у чоловічих та жіночих групах у випадку $GA = 0$, на асиметрію в бік жіночої групи у випадку $GA > 0$ (чим ближче значення GA до 1, тим більший дисбаланс у бік представників жіночої статі) та на асиметрію в бік чоловічої

групи при $GA < 0$ (при значеннях GA близьких до -1 наявний дисбаланс у бік осіб чоловічої статі).

Приклад 1. Розглянемо демографічну ситуацію у ряді країн світу та проаналізуємо прості гендерні показники, а саме: GR , GPI , AGG та GA . Демографічні показники для країн отримано з [114].

Табл. 2.1: Застосування гендерних показників при аналізі демографічної ситуації в окремих країнах

	Country Name	Female	Male	GR	GPI	AGG	GA
1	2	3	4	5	6	7	8
1	United Arab Emirates	2524948	6744664	267	0,37	4219716	-0,46
2	India	637879447	686291907	108	0,93	48412460	-0,04
3	China	668291578	710373422	106	0,94	42081844	-0,03
4	Canada	18285148	18001277	98	1,02	-283871	0,01
5	United States	163233094	159894419	98	1,02	-3338675	0,01
6	Tunisia	5769883	5633365	98	1,02	-136518	0,01
7	Greece	5456150	5290590	97	1,03	-165560	0,02
8	Japan	64962126	62032385	95	1,05	-2929741	0,02
9	Moldova	1846518	1705482	92	1,08	-141036	0,04
10	Russian Federation	77268128	67074268	87	1,15	-10193860	0,07
11	Ukraine	24201697	20802948	86	1,16	-3398749	0,08

У таблиці країни відсортовані за значенням показника гендерного співвідношення. Всі чотири показники (стовпчики 5-8), які наведені у таблиці, ілюструють різними способами одну й ту ж демографічну ситуацію.

Найбільш зручним показником для візуальної ілюстрації є GA , так як він фіксує симетричні відхилення від нуля в бік 1 у випадку домінування жінок, і в бік -1 у випадку домінування чоловіків.

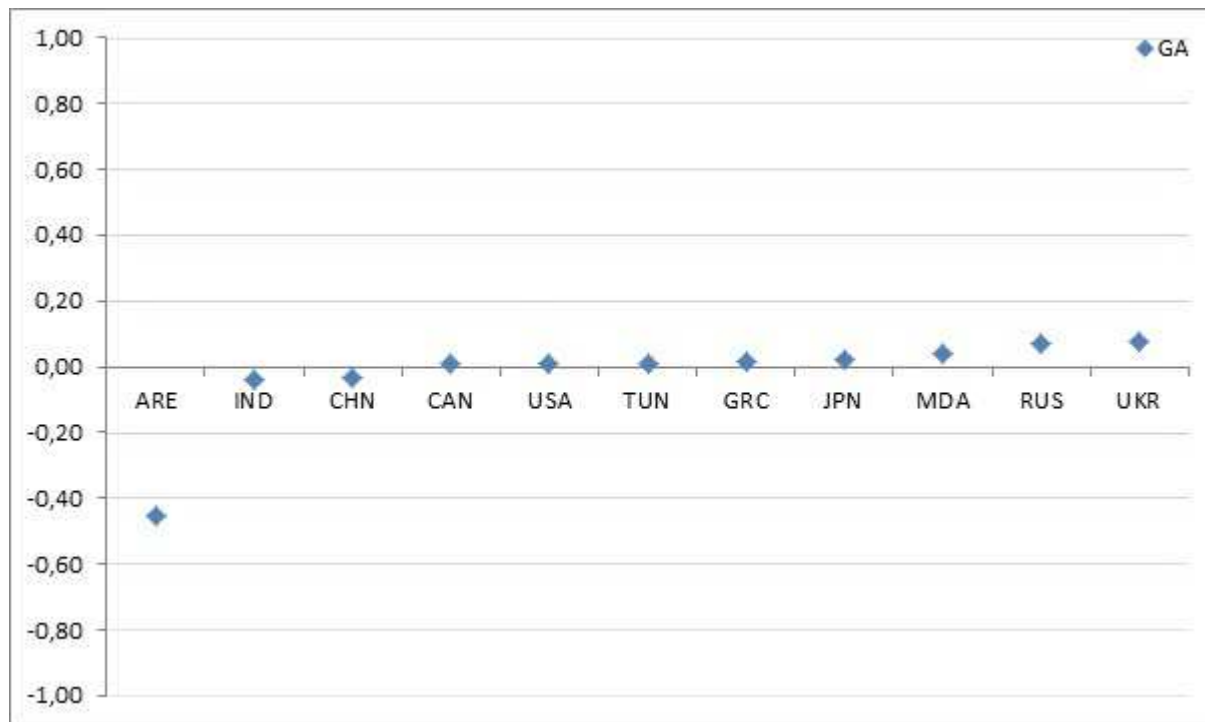

Рис. 2.1: Візуалізація коефіцієнта гендерної асиметрії

У перших трьох країнах, бачимо домінування чоловіків у складі населення. Індекс GPI ілюструє те саме, так як він менший одиниці. AGG показує, на скільки чоловіків у країні більше. Від'ємний коефіцієнт асиметрії також говорить про домінування чоловіків.

Середній блок країн (Canada, United States, Tunisia, Greece, Japan) найбільш близький до паритету у демографічних показниках країни, але є невелике домінування представників жіночої статі.

І останній блок пострадянських країн (Moldova, Russian Federation, Ukraine) характеризується високою гендерною асиметрією у бік представників жіночої статі.

Оцінка гендерного паритету в соціальній статистиці

Розглянемо ряд індексів за допомогою яких можна оцінювати гендерний паритет у показниках соціальної статистики. Введемо наступні позначення:

$$ratio_f = \frac{number\_sph_f}{population_f}; \quad ratio_m = \frac{number\_sph_m}{population_m};$$

де $number\_sph$ – кількість представників жіночої (чоловічої) статі, які володіють певною ознакою у обраній для аналізу соціальній сфері у певному регіоні, $population$ – кількість населення жінок (чоловіків) у даному регіоні.

Індекс питомого гендерного паритету (GPI_{sph}). У статтях ([68],[67],[69]) було введено індекс питомого гендерного паритету, який визначається наступним чином:

$$GPI_{sph} = \frac{ratio_f}{ratio_m}. \quad (2.4)$$

Цей індекс характеризує, у скільки разів частка жінок, що володіє певною ознакою у обраній для аналізу соціальній сфері, більша/менша від відповідної частки чоловіків. Таким чином, GPI_{sph} змінюється у межах $[0; +\infty]$ та є якісною мірою відношення розподілу характерних ознак у гендерних групах. Випадки, коли $GPI_{sph} = 1$, будемо називати паритетом, а коли GPI_{sph} відмінний від 1 – відсутністю паритету (причому, якщо $GPI_{sph} > 1$, то з переважанням частки жінок, в іншому випадку – з переважанням частки чоловіків).

Абсолютний питомий гендерний розрив (AGG_{sph}) вимірюється як різниця частки чоловіків від їх загального числа у відповідній демографічній групі та частки жінок (у %):

$$AGG_{sph} = (ratio_m - ratio_f) \cdot 100\% \quad (2.5)$$

Цей індекс має зміст, якщо кількість чоловіків та жінок у відповідних демографічних групах приблизно однакова ($population_m \approx population_f$). Індекс характеризує, на скільки відсотків час-

тка чоловіків, що володіє певною характерною ознакою, більша/менша від відповідної частки жінок.

Коефіцієнт питомої гендерної асиметрії (GA_{sph}) визначається за часткою жінок від їх числа у відповідній демографічній групі $ratio_f$ та часткою чоловіків $ratio_m$ за заданим полем аналізу, причому:

$$GA_{sph} = \frac{ratio_f - ratio_m}{ratio_f + ratio_m}. \quad (2.6)$$

Таким чином, GA_{sph} змінюється у межах $[-1; 1]$ та також є якісною мірою відношення розподілу характерних ознак у гендерних групах. Випадки, коли $GA_{sph} = 0$, будемо називати симетрією між частками чоловіків та жінок, а коли він відмінний від 0 – асиметрією (причому, якщо $GA_{sph} > 0$, то з переважанням частки жінок, в протилежному випадку – з переважанням частки чоловіків).

Примітка. Здійснивши елементарні перетворення, встановимо зв'язок між індексом питомого гендерного паритету GPI_{sph} та індексом питомої гендерної асиметрії GA_{sph}

$$GA_{sph} = 1 - \frac{2}{GPI_{sph} + 1}, \quad \text{або} \quad GPI_{sph} = \frac{2}{GA_{sph}} - 1.$$

З'ясуємо, 1) наскільки універсальним є застосування індексів GPI_{sph} , AGG_{sph} та GA_{sph} , а також індексів GPI , AGG або GA ; 2) наскільки широкою чи специфічною є сфера їх застосувань; 3) наскільки коректні ми отримуємо при цьому результати.

Продемонструємо використання показників GPI_{sph} , AGG_{sph} , GA_{sph} та показників GPI , AGG , GA масивах даних різної чисельності при аналізі показників довільної сфери.

Приклад 2. Цей приклад буде пов'язаний з визначенням співвідношень між жіночими та чоловічими групами, що є учнями початкової школи (Enrolment in primary education) в

різних регіонах нашої планети. Обсяги масивів даних будуть обмежуватися такими територіями: Кіровоградська область України, вся Україна, Європа та Північна Америка (UNESCO Region [61], с.269), увесь світ. Чисельні значення кількості осіб, що були 2012 року учнями початкової школи у кожному з вказаних регіонів, розбивка вказаних осіб за гендерним принципом, загальні демографічні показники та розподіли населення за статтю Кіровоградської області України, всієї України, Європи з Північною Америкою та всього світу станом на 2012 рік представлені у таблиці 2.2 (дані за показниками освіти взяті з [95], демографічні показники отримано з [114], всі дані для Кіровоградської області отримано з [98]).

Табл. 2.2: Застосування гендерних показників на вибірках різної величини (на прикладі масиву даних учнів початкової школи)

Дані за 2012 рік	Кіровоградська область	Україна	Європа + Північна Америка	Увесь світ
Дітей у початковій освіті				
$number\_sph_f$	16 932	775 316	35 793 423	339 733 393
$number\_sph_m$	17 456	809 066	40 400 077	371 557 319
Загальна демографія				
$population_f$	539 900	24 549 634	620 365 541	3 516 939 678
$population_m$	456 100	21 043 666	588 555 526	3 580 460 987
Прості гендерні показники				
GPI	0,97	0,96	0,89	0,91
AGG	524	33 750	4 606 654	31 823 926
GA	-0,02	-0,02	-0,06	-0,04
GPI_{sph}	0,82	0,82	0,84	0,93
AGG_{sph}	0,0069	0,0069	0,0109	0,0072
GA_{sph}	-0,10	-0,10	-0,09	-0,04

Перелічені регіони у математичному розумінні поняття множини є послідовними підмножинами (або пов'язані співвідношенням включення, якщо рухатися від регіону з найбільшим

масивом даних до регіону з найменшим масивом). Таким чином, демографічний масив даних (так само, і масив даних, пов'язаний з навчанням у початковій школі), що складає населення Кіровоградської області, є підмножиною масиву даних, що складає населення України, масив даних населення України включається до масиву даних Європи спільно з Північною Америкою, останній масив, у свою чергу, включається до масиву даних усього світу.

У даному прикладі продемонстровано некоректне застосування індексів GPI , AGG та GA до показників соціальної сфери, тобто розрахунок індексів паритету для освітнього показника був зведений до таких спрощених формул:

$$GPI = \frac{number\_sph_f}{number\_sph_m}; \quad (2.7)$$

$$AGG = number\_sph_m - number\_sph_f; \quad (2.8)$$

$$GA = \frac{number\_sph_f - number\_sph_m}{number\_sph_f + number\_sph_m}. \quad (2.9)$$

З даних простих гендерних показників таблиці бачимо, що на великому масиві даних (увесь світ) коефіцієнти GA та GA_{sph} працюють однаково (рівні $-0,04$), а індекси GPI та GPI_{sph} є досить близькими (мають значення, відповідно, $0,91$ та $0,93$) і знаходяться в межах похибки обчислень. Цього не спостерігається на масивах меншої величини. По Кіровоградській області та по Україні різниця в показниках складає: для GPI та GPI_{sph} $0,14-0,15$, а для GA та GPI_{sph} $0,08$. Дещо менша різниця в показниках для Європи разом з Північною Америкою – вона складає відповідно $0,05$ та $0,03$. Тобто для визначення показників гендерного паритету та гендерної асиметрії серед учнів початкової школи в усьому світі можна користуватися як формулами (2.4) та (2.6), так і спрощеними формулами (2.7) та (2.9) (тобто, лише у випадках, коли $population_m \approx population_f$). А для визначення таких же показників серед учнів початкової

школи в інших регіонах (з меншим масивом даних) доцільно використовувати формули (2.4) та (2.6), так як вони дають результат, який відповідає демографічній ситуації у відповідному територіальному регіоні. В іншому випадку ми отримуємо результат, в якому повністю ігноруються демографічні гендерні співвідношення.

Приклад 3. Розглянемо приклад, який буде пов'язаний з визначенням співвідношень між жіночими та чоловічими групами, що станом на 2016 рік представляли економічно активне населення серед демографічної групи населення, якому більше, ніж 15 років.

Табл. 2.3: Застосування гендерних показників на вибірках різної величини (на прикладі масиву даних економічно активного населення 15+)

Дані за 2012 рік	Кіровоградська область	Україна	Європа + Північна Америка	Увесь світ
Економічно активне населення 15+				
<i>number_sph_f</i>	202 700	9 855 331	198 563 366	1 344 090 821
<i>number_sph_m</i>	226 100	10 914 912	240 024 669	2 071 653 076
Загальна демографія 15+				
<i>population_f</i>	447 189	20 876 809	389 932 647	2 750 154 246
<i>population_m</i>	366 546	17 273 031	357 943 440	2 750 152 789
Прості гендерні показники				
<i>GPI</i>	0,90	0,90	0,83	0,65
<i>AGG</i>	23 400	1 059 581	41 461 303	727 562 255
<i>GA</i>	-0,05	-0,05	-0,09	-0,21
<i>GPI_{sph}</i>	0,73	0,75	0,76	0,65
<i>AGG_{sph}</i>	0,1636	0,1598	0,1613	0,2646
<i>GA_{sph}</i>	-0,15	-0,14	-0,14	-0,21

Обсяги масивів будуть обмежуватися такими ж територіями: Кіровоградська область України, вся Україна, Європа та Північна Америка, увесь світ. Дані отримано із [114].

З даних таблиці бачимо, що аналогічно до попереднього випадку на великому масиві даних (увесь світ) і індекси GA та GPI_{sph} , і індекси GPI та GPI_{sph} працюють однаково (вони рівні відповідно 0,65 та -0,21). І знову цього не спостерігається на масивах меншої величини. По Кіровоградській області та по Україні різниця в показниках складає: для індексів GPI та GPI_{sph} 0,15–0,17, а для індексів GA та GPI_{sph} 0,09–0,10. Деяко менша різниця в показниках для Європи разом з Північною Америкою – вона складає відповідно 0,07 та 0,05. В цьому випадку також для визначення показників гендерного паритету та гендерної асиметрії серед економічно активного населення 15+ усього світу можна користуватися як формулами (2.4) та (2.6), так і формулами (2.7) та (2.9) (знову, лише у випадках, коли $population_m \approx population_f$). А для визначення таких же показників серед економічно активного населення 15+ в інших регіонах (з меншим масивом даних) доцільно використовувати формули (2.4) та (2.6).

Вся проблема визначення методики використання тих чи інших формул визначення гендерного паритету чи гендерної асиметрії полягає у оцінці загальних демографічних показників того регіону, який вивчається. З формул (2.4) та (2.6) зрозуміло, що чим ближчі одні до одного загальні демографічні показники чоловіків та жінок ($population_m \approx population_f$), тим ближчим результат роботи формул (2.4) та (2.6) буде до результату роботи формул відповідно (2.7) та (2.9). Проаналізуємо значення співвідношення

$$\frac{population_f - population_m}{population_f + population_m} \quad (2.10)$$

для демографічних показників обох прикладів.

Табл. 2.4: Оцінка відхилення значень $population_m$ та $population_f$ в розрахунку на загальну чисельність населення відповідної групи

Дані за 2012 рік	Кіровоградська область	Україна	Європа + Північна Америка	Увесь світ
Загальна демографія (приклад 2)				
$population_f$	539 900	24 549 634	620 365 541	3 516 939 678
$population_m$	456 100	21 043 666	588 555 526	3 580 460 987
Загальна демографія 15+ (приклад 3)				
$population_f$	447 189	20 876 809	389 932 647	2 750 154 246
$population_m$	366 546	17 273 031	357 943 440	2 750 152 789
Значення співвідношення (2.10)				
Приклад 1	8,4E-2	7,7E-2	2,6E-2	-8,9E-3
Приклад 2	9,9E-2	9,4E-2	4,3E-2	2,65E-7

І в першому, і в другому випадках відхилення значень $population_f$ та $population_m$ (відповідно кількості чоловіків та жінок в загальній демографії) у регіоні «увесь світ» становить менше 1 % в розрахунку на загальну чисельність населення відповідної групи (в першому випадку це населення всього світу, а в другому – населення світу 15+). В інших випадках (регіонах) відхилення значно більші (від 2-х до 10-ти відсотків).

Таким чином, вивчення результатів застосування простих гендерних індексів у демографії та різних сферах людської діяльності дає можливість стверджувати, що аналіз гендерного паритету/асиметрії потребує окремого методологічного підходу у демографічній статистиці і окремого підходу у соціальній статистиці.

1. При обрахунку простих гендерних показників у демографічній статистиці використання формули індексу гендерного паритету GPI (співвідношення (2.1)) та коефіцієнта гендерної асиметрії GA (співвідношення (2.3)) є коректним та загально-вживаним.

2. При обрахунку простих гендерних показників у соціальній статистиці використання формули індексу гендерного паритету GPI (співвідношення (2.1) або (2.7)) та коефіцієнта гендерної асиметрії GA (співвідношення (2.3) або (2.9)) не є коректним та загальноновживаним. При таких обрахунках коректним є використання формули індексу питомого гендерного паритету GPI_{sph} (співвідношення (2.4)) та коефіцієнта гендерної питомої асиметрії GA_{sph} (співвідношення (2.6)), які враховують демографічні показники $population_f$ та $population_m$.

3. В тих випадках, коли виконується наступне співвідношення $population_m \approx population_f$ (необхідну точність обчислень можна задавати – див. співвідношення (2.10)), використання формули індексу гендерного паритету GPI (співвідношення (2.7)) та коефіцієнта гендерної асиметрії GA (співвідношення (2.9)) соціальній статистиці можна вважати повністю коректним.

Контрольні запитання до теми 2.1.

1. Що таке гендерний мейнстрімінг? Яке його значення у міжнародній гендерній політиці?
2. Які методи використовуються у гендерних дослідженнях?
3. В чому суть використання статистичних методів у гендерних дослідженнях?
4. Назвіть основні індекси гендерної нерівності. Поясніть їх зміст.
5. Чим відрізняється демографічна статистика від соціальної?
6. Як визначається гендерне співвідношення у демографічній статистиці?
7. Як визначається індекс гендерного паритету у демографічній статистиці?
8. Як визначається абсолютний гендерний розрив у демографічній статистиці?
9. Як визначається коефіцієнт гендерної асиметрії у демографічній статистиці?
10. Як визначається індекс питомого гендерного паритету у соціальній статистиці?
11. Як визначається абсолютний питомий гендерний розрив у соціальній статистиці?
12. Як визначається індекс питомої гендерної асиметрії у соціальній статистиці?
13. Від чого залежить сфера застосування індексів гендерної нерівності?
14. В чому полягає особливість методологічного підходу при визначенні індексів гендерної нерівності у соціальній статистиці?

15. В чому полягає особливість методологічного підходу при визначенні індексів гендерної нерівності у демографічній статистиці?

16. Як залежить алгоритм використання формул індексів гендерної нерівності від кількості чоловіків та жінок у загальній демографії?

2.2. Демографічні показники як основа гендерного аналізу

Демографія – це область статистики, яка вивчає людське населення. Аналіз кількості народжень, смертей і переміщень людей дає можливість чисельно оцінити структуру і змінну динаміку населення. Демографи використовують моделі для оцінки показників народжуваності, смертності, тривалості життя, міграції і прогнозують зміни розміру населення у майбутньому [94].

Демографія і гендерні питання.

Демографічні показники є базовими при відслідковуванні гендерних відношень і їх динаміки. Яке співвідношення жінок і чоловіків? Наскільки більше хлопчиків народжується ніж дівчат? Перепис країни чи області дає чітке співвідношення кількості жінок по відношенню до чоловіків (співвідношення статей). Тут можна побачити дисбаланс у статеві-віковій структурі населення, які можуть стривожити політичних діячів, побудити їх розширити суспільні служби і більш рішуче діяти.

Наприклад, у багатьох країнах відбувається масове переселення жителів із сільської місцевості у міста. Якщо чоловіки частіше переїжджають у місто у пошуках роботи, то пропорція чоловіків до жінок у містах зростає, а в селах падає. Якщо цей дисбаланс дуже виростає (наприклад, 120 чоловіків на кожні 100 жінок), це може породжувати соціальні проблеми, такі як ріст вживання алкоголю чоловіками, а це веде до росту насилля і злочинності. У сільських районах, де залишається більше жінок, старих людей і дітей, зростає потреба у послугах охорони здоров'я і освіти саме у тих районах, де це зробити складно і дорого. Покращити становище можна політикою розвитку сільських районів і розвитку інфраструктури.

Є багато прикладів того, як демографічні показники слу-

жать корисною основою для виявлення гендерних проблем. Цей набір включає такі демографічні показники, як гендерне співвідношення для всього населення, дитяча смертність, середній вік тих, хто вперше вступає у шлюб і загальний показник фертильності.

Джерелами демографічних даних є:

1) **переписи населення** є найважливіше джерело даних для отримання демографічних показників. У більшості країн вони проводяться раз у 10 років у вигляді повного обліку населення і збирання базових характеристик, необхідних для визначення статево-вікової структури населення, даних про освіту, роботу і переміщення людей від їх народження і до моменту проведення останнього перепису.

У багатьох країнах погано ведеться реєстрація народжень і смертей. При переписі населення часто запитують про кількість народжених дітей і про кількість померлих людей. Ці дані потрібні для обрахунку показника народжуваності і показника смертності.

2) **демографічні і медичні обстеження** - це загально національне повне обстеження домашніх господарств, яке дозволяє отримати дані про народжуваність, смертність, здоров'я, харчування і ряд інших показників. При цьому використовується стандартна методологія, розроблена програмою, яка фінансується парламентом США. Таке обстеження служить важливим джерелом демографічних показників і гендерної статистики у багатьох країнах.

3) **адміністративні записи** - система запису актів громадського стану є джерелом статистичних даних про природній рух населення, смертність, судимості, розірвання шлюбів. У деяких випадках такі системи недієздатні і не можуть надати дані належної якості. Там, де системи ЗАГС, національна реєстрація населення чи інше адміністративне джерело даних існують, під-

тримують і охоплюють все населення, вони можуть надати дані для розрахунку демографічних показників.

Основними гендерними показниками є:

1) **гендерне співвідношення** – це кількість чоловіків на кожні 100 жінок. Цей показник розраховується діленням кількості чоловіків на кількість жінок у складі населення, потім це число множиться на 100 (зазвичай беруть один знак після коми або взагалі ціле число).

Джерелами даних для цього показника є переписи населення і житлового фонду; книги обліку населення.

Гендерні співвідношення можуть відрізнятися у підгрупах населення. Гендерне співвідношення новонароджених – це зовсім інший показник і відрізняється від гендерного співвідношення для всього населення і від гендерного співвідношення для старшого віку. Біологічно хлопчиків народжується більше, ніж дівчат (від 104 до 107 хлопчиків на кожні 100 дівчат). У середньому, жінки більш стійкі до захворювань і живуть довше, ніж чоловіки. Також схильність чоловіків до більш ризикових занять і агресивної поведінки підвищують їх шанси на передчасну смерть. Тому гендерне співвідношення новонароджених показує перевищення кількості чоловіків, але гендерне співвідношення для літніх людей показує перевищення жінок (співвідношення становить менше 100).

У гендерно-нейтральних суспільствах, де чоловіки і жінки живуть в однакових умовах, гендерне співвідношення для всього населення складає від 98 до 100. У 2015 році, гендерне співвідношення для всього населення у світі складало 102, але по країнах було розсіювання від 274 у Об'єднаних Арабських Еміратах до 85 у Латвії і Литві (86 в Україні).

Що впливає на гендерне співвідношення? Розуміння факторів, які впливають на гендерне співвідношення, може допомогти далі вивчати і інтерпретувати ці величини. Будь-яка подія,

яка впливає на народження, смерть або переміщення чоловіків і жінок, вплине на гендерне співвідношення. Впливають також біологічні, соціальні і економічні фактори, такі як:

- схильність жінок жити довше;
- переважне ставлення до синів;
- міграція, яка викликана безробіттям;
- ризики для здоров'я, такі як алкоголь, куріння і насилля;
- війни й конфлікти.

2) показник дитячої смертності – це ймовірність того, що дитина, яка народилася у конкретному році або періоді, не доживе до одного року у перерахунку на 1000 живонароджених.

Обрахунок показнику дитячої смертності складний і виконується спеціально навченими професіоналами (демографами і статистиками) з використанням міжнародних стандартів і методів. Покрокова інструкція оцінки цього показника міститься у довіднику ООН для обрахунку дитячої смертності (United Nations Step-by-step Guide to the Estimation of Child Mortality).

Джерелами даних є опитування домашніх господарств; переписи населення і житлового фонду; книги обліку населення і системи вибіркової реєстрації; системи ЗАГС.

Немовля (дитина) – дитина у віці від народження до одного року (не досягла свого першого дня народження).

Показник (коефіцієнт) смертності – це міра смертей у даній групі населення. Відмітимо, що показник дитячої смертності не є показником (тобто кількістю смертей, поділеною на кількість населення, що знаходиться у зоні ризику у певний період часу), але це ймовірність смерті, обрахована за таблицями тривалості життя і перерахована на 1000 живонароджень.

Живонародження – відноситься до повного викидання із матері продукту зачаття незалежно від терміну вагітності, який

після такого розділення дихає і проявляє інші ознаки життя – наприклад, серцебиття. Кожен продукт такого народження вважається живонародженим.

Показник дитячої смертності може бути розділений на дві частини, щоб визначити неонатальну смертність (смерть протягом перших 27 днів життя (тобто менше місяця)) від постнеонатальної смертності (смерть у віці від 28 днів до 1 року). Майже половина всіх дитячих смертей у віці до 5 років приходить на неонатальний період.

Самі низькі показники дитячої смертності – 5 смертей на 1000 живонароджених (2012) – спостерігаються у більш розвинутих країнах з високим рівнем доходів. Показники у Центральній Азії і Східній Європі (країнах СНГ) приблизно у три рази вище цього значення, тобто 16 смертей на 1000 живонароджених (2012). Покращення у системі охорони здоров'я повинні з часом привести до зниження показнику дитячої смертності. Роблячи оцінку показника дитячої смертності приблизно раз у 5 років, ми отримуємо картину щодо покращення чи погіршення загального стану здоров'я.

Новонароджені дівчатка мають біологічну перевагу для виживання над новонародженими хлопчиками; вони менш схильні до таких подій, як родова травма, передчасні роди і інфекційні хвороби. Так у випадку, коли хлопчики і дівчатка мають однаковий доступ до якісного харчування і медичного обслуговування, показники смертності для хлопчиків вищі, ніж для дівчаток, особливо у період до 1 року.

Показник дитячої смертності вимірює ймовірність виживання дитини і відображає соціальні, економічні умови і стан оточуючого середовища, в яких діти (та інші члени суспільства) живуть, включаючи і медичне обслуговування. Оскільки дані про частоту і розповсюдження захворювань (дані про захворюваність) часто недоступні, показники смертності часто ви-

користовують для виявлення уразливих груп населення. Показник дитячої смертності – це ключовий індикатор здоров'я і достатку. Зниження цього показнику було однією із восьми цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ). Відслідковування показників дитячої смертності – це важлива компонента забезпечення хорошого стану здоров'я населення. Політичні керівники повинні використовувати показники смертності і інші важливі індикатори здоров'я для визначення задач для охорони здоров'я, для виявлення слабких місць у системі охорони здоров'я. Аналіз цих показників повинен включати вивчення відмінностей між підгрупами населення (роздільні дані), щоб зміни політики були направлені на найбільш потребуючі групи.

3) середній вік у першому шлюбі – це середній вік чоловіків або жінок, які одружуються вперше. Він розраховується із розподілу перших шлюбів по віковій групі чоловіка або жінки.

Джерелами отримання даних є система ЗАГС; книга обліку населення і системи вибіркової реєстрації; опитування домашніх господарств (демографічні і медичні обстеження; переписи населення і житлового фонду). Відмітимо, що небагато країн задають це питання у анкеті перепису населення. Ця інформація частіше надходить із системи ЗАГС і системи вибіркової реєстрації.

Концепція шлюбу ґрунтується на законах кожної країни і може включати формальні союзи і традиційні союзи, які визнаються законом. У деяких країнах фактичні або громадські союзи можуть вважатися шлюбом у цілях статистики.

Середній вік обраховується складанням усього віку населення, потім сума ділиться на кількість людей, які складають це населення. Медіанний вік у першому шлюбі є додатковим показником, який іноді використовується. Медіанний вік на відміну від середнього показує середню точку, тобто вік, вище якого (старше) половина населення і нижче якого (молодше) полови-

на населення.

Розрахунковий середній вік вступу до першого шлюбу – це схожа міра, яка показує середню тривалість самотнього життя, виражена у роках для тих, хто вступає у шлюб до 50 років. Це синтетичний індикатор, розрахований за категоріями шлюбного статусу чоловіків і жінок у віці від 15 до 54 років, що взятий з перепису населення чи обстеження.

Відсоток тих, хто був у шлюбі за віковими групам – це кількісна міра чоловіків і жінок, які хоча б раз у своєму житті були у шлюбі, хоча на момент опитування їх статус може бути «неодружений/незаміжня». Ці дані представлені у вигляді відсотку тих, хто колись були у шлюбі. У чисельнику кожного відношення стоїть сума кількості осіб які знаходяться у шлюбі, і кількості осіб, які розвелись, овдовіли або просто розійшлись. У знаменнику стоїть загальна кількість осіб у відповідній віковій групі. Коли отримують дані про громадські шлюби чи тимчасові партнерства, вони додаються у чисельник.

Відсоток жінок у віці 20-24 роки, які вступили у шлюб до 18 років - це міра, яка використовується для відслідковування розповсюдженості дитячих або ранніх шлюбів. Зазвичай вона розраховується за даними, отриманим при обстеженні домашніх господарств.

Як інтерпретувати цей показник? Для багатьох жінок вік першого шлюбу є тим часом, коли вони вперше ризикують завагітніти і виношувати дитину. Тому юний вік першого шлюбу зазвичай пов'язаний із підвищеним ризиком для показника народжуваності. По всьому світу спостерігається тенденція підвищення віку першого шлюбу.

Дитячі шлюби. Ранній шлюб – це порушення прав людини. Статистика показує, що до 2010 року 13,5 млн. дівчат вступали у шлюб до 18 років кожний рік. Це підвищує показник підліткової вагітності, підвищує ризики для здоров'я матері і

дитини і впливає на ріст населення. Наслідки можуть включати ранні переривання вагітності і виношування дитини у ранньому віці, і те й інше впливає на здоров'я матері та дитини. Дослідження показали, що існує зв'язок між низькою освітою матері і слабким здоров'ям дітей. Більш того, ранній початок виношування збільшує дітородний період, що веде до підвищення показнику народжуваності і підвищення ризиків для здоров'я.

Низький середній вік першого шлюбу (наприклад, середній вік 20 або менше років) вказує на високе розповсюдження дитячих шлюбів серед населення. Цей показник можна використувати для установаження ризику для населення. Ранній шлюб і велика вікова різниця у подружжі – це гендерна проблема, оскільки вона вказує на малу самостійність і визнання прав більш молодого члена подружжя.

У багатьох суспільствах прослідковується поступове збільшення середнього віку першого шлюбу як для чоловіків, так і для жінок. Це результат змін у суспільному відношенні до шлюбу і позитивне відношення до фактичного сумісного проживання, а також до розширення можливостей отримання освіти, що веде до більш пізніх шлюбів. Порівняння, як змінюється середній вік першого шлюбу із часом, показує різні тенденції у різних підгрупах населення (наприклад, за проживанням у місті чи селі, за релігійними переконанням, за етнічною належністю).

Середній вік першого шлюбу дуже часто у жінок на декілька років нижчий, ніж у чоловіків. Дивлячись на те, як ця статевікова різниця змінюється із часом, можна побачити зміну гендерних ролей і зростаючу рівність між чоловіками і жінками. Глобально із часом спостерігається звуження середньої різниці у віці подружжя при першому шлюбі.

Дослідження показують, що там, де вік першого шлюбу дуже низький, необхідні політичні дії, які б чинили супротив ран-

нім шлюбам. Ці дії можуть включати розширені можливості отримання освіти і отримання роботи для молодих людей, що може стимулювати їх перенести одруження і створення сім'ї на більш пізній період.

Значне підвищення віку першого шлюбу також може викликати політичну заклопотаність, особливо у країнах з низьким показником народжуваності і старіючим населенням. У таких випадках політики можуть застосовувати фінансові стимули для підтримки і стимулювання людей мати більше дітей.

4) Сумарний коефіцієнт народжуваності/ фертильності розраховується на основі статевовікових коефіцієнтів народжуваності/фертильності і виражається, як кількість дітей на одну жінку.

Вікові коефіцієнти народжуваності/фертильності розраховуються діленням числа дітей, народжених жінками певної вікової групи (зазвичай ширина групи рік або 5 років) за один календарний рік, на кількість жінок цієї групи у цьому році. Коефіцієнт виражається, як кількість народжень на 1000 жінок.

Якщо відомі вікові коефіцієнти народжуваності/ фертильності для однорічних вікових груп, то сумарний коефіцієнт народжуваності/фертильності можна отримати, просто поділивши вікові коефіцієнти народжуваності/фертильності на 1000, а потім скласти їх для всіх вікових груп від 15 до 49 років. Якщо відомі вікові коефіцієнти народжуваності/фертильності для п'ятирічних вікових груп, слід виконати теж саме і результат помножити на 5.

Джерелами даних є системи ЗАГС; опитування домашніх господарств; книга обліку населення і системи вибіркової реєстрації; переписи населення і житлового фонду.

Інтерпретація показника. Народжуваність/фертильність, міграція і смертність – це три фактори, які впливають на ріст

або зменшення населення. Потрібний рівень відтворення населення – це 2,1 дитини на жінку. Країни у яких СКН рівний 2,1 не будуть спостерігати ріст/спад населення по причині народжуваності/фертильності, однак на зміни населення будуть впливати висока/низька чиста міграція і показник смертності.

Країни з низькою народжуваністю/фертильністю це ті, де СКН рівний 2 і нижче (це стає нормою для багатьох країн). З 70 країн із низькою народжуваністю/фертильністю в 2005-2010 роках 39 знаходяться у Європі, ще 16 – у Азії і 12 – в Латинській Америці і Карибському басейні.

Висока народжуваність/ фертильність підвищує шанси на слабе здоров'я матері та дітей. Вона також обмежує можливість знайти роботу, що веде до зниження доходів і підвищенню показника бідності серед населення з високим показником народжуваності/фертильності.

Фактори, які можна розглядати при аналізі тенденцій народжуваності/фертильності є такими:

- статус жінки – це важливий фактор народжуваності/ фертильності, наприклад, дослідження впливу освіти або обмеження прав жінок на успадкування показало, що чим нижчий статус жінки, тим вищий показник народжуваності/фертильності.

- шлюбний статус важливий там, де розповсюджені неформальні зв'язки і полігамія; жінки мають більше дітей, ніж ті, хто знаходиться у моногамному шлюбі, через більш часту зміну партнерів і необхідність народжувати дитину від нового партнера.

- переважно ставлення до синів – у суспільствах, де розповсюджене таке ставлення до народження синів, показник народжуваності/фертильності вищий, оскільки сім'я народжує дітей, поки не народиться бажана кількість синів.

Гендерний аналіз проблем народжуваності/фертильності

сприяє дослідженню індикаторів, пов'язаних з плануванням сім'ї, таких як використання контрацептивів, планування вагітності і розповсюдженість незапланованих вагітностей. Ці індикатори дозволяють зрозуміти, у якій мірі показники народжуваності/фертильності відображають бажаний рівень народжуваності/фертильності, або вони завищують соціальні норми.

Показник підліткової фертильності – це статевовіковий показник народжуваності/ фертильності для вікової групи 15-19 років.

Чоловіча плодовитість (фертильність). Небагато країн діляться інформацією про те, скільки дітей породжують чоловіки за своє життя. Виключення складають Норвегія і Швеція, які обидві публікують дані про показники фертильності для обох статей на основі даних ЗАГС. Це показало, що основні відмінності між чоловіками і жінками полягають у тому, що чоловіки можуть мати дітей у похилому віці.

Вивчення структурних ознак фертильності за такими характеристикам, як вік, географія проживання, релігійні вірування, допомагає зрозуміти статус жінок і потенціальні проблеми гендерних прав і прав людини, які потребують політичного втручання. Такі втручання можуть включати статеве виховання для підлітків, навчання планування сім'ї.

Показники фертильності також важливі для моніторингу і прогнозування попиту на послуги охорони здоров'я, освіти інші базові послуги. Знання, як змінюється середня кількість дітей на одну жінку із часом або в залежності від місця проживання (наприклад, у місті чи селі), дозволяє політикам планувати і розподіляти ресурси для підтримки регіонів, де передбачається ріст чи спад чисельності населення.

Приклад. Проаналізувати базові гендерні демографічні показники у Кіровоградській області в період з 2011 по 2017 роки.

Наведемо дані по кількості чоловічого і жіночого населення Кіровоградської області у період з 2011 по 2017 роки та проаналізуємо гендерне співвідношення (ГС) за цей період. Це співвідношення вказує скільки чоловіків припадає на 100 жінок у даному територіальному регіоні.

Табл. 2.5: Динаміка зміни населення у Кіровоградській області

Рік	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
чоловіки	459000	456100	453100	450000	447600	444500	441300
жінки	544600	539900	535600	531100	526600	522200	518000
ГС	84,3	84,5	84,6	84,7	85,0	85,1	85,2

У цілому, кількість жіночого населення значно перевищує кількість чоловічого населення. За 2017 рік гендерний розрив складав 76700 осіб, тобто жінок більше на 76700 осіб. Такий розрив формує гендерне співвідношення далеке від паритету. В цілому динаміка зміни населення в області вказує на пропорційне зменшення жіночого і чоловічого населення. Коефіцієнт кореляції між показниками чоловіків і жінок практично рівний одиниці.

Далі розрахуємо гендерне співвідношення по області за період, що розглядається.

Візуально покажемо статистичні дані щодо кількості населення та гендерне співвідношення.

Гендерне співвідношення несуттєво змінилось з 2013 року. Тобто раніше на 100 жінок припадало 84,3 чоловіка, зараз – 85,2. Ситуація покращилась, але все рівно вона невтішна.

Такий дисбаланс у гендерному співвідношенні статей на рівні області вимагає окремого методологічного підходу до роз-

рахунку гендерного паритету, а саме, потрібно переходити до відсоткових показників, щоб порівнювати індикатори у різних сферах.

Рис. 2.2: Гендерне співвідношення у Кіровоградській області за 2011-2017 рр.

Проаналізуємо структуру населення у контексті гендерного паритету за віковими групами, та типом поселень (Рис.2.3).

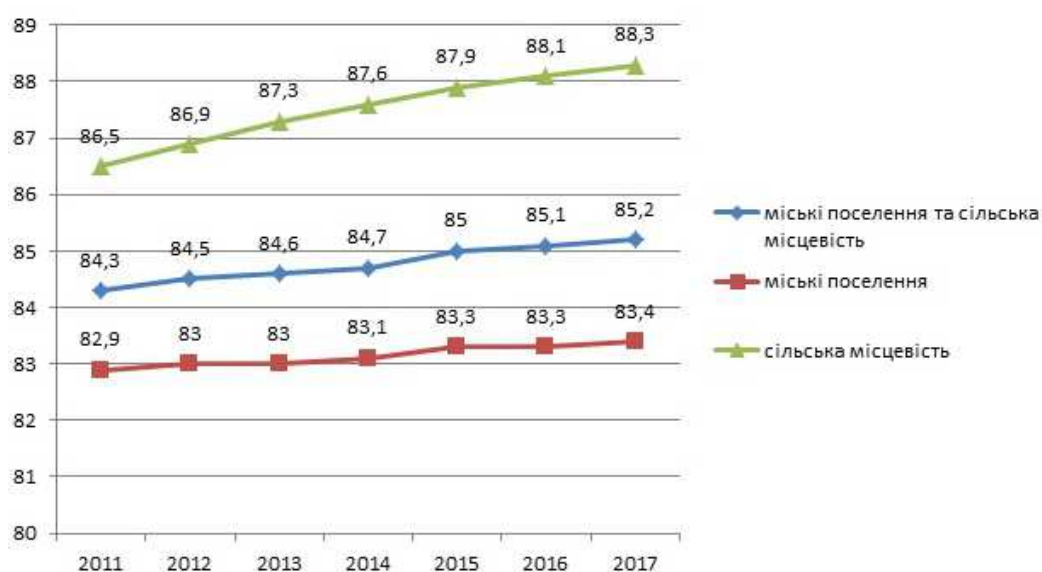

Рис. 2.3: Гендерне співвідношення області за типами поселень

Аналізуючи гендерне співвідношення за типами поселень, можемо побачити великі розриви у показниках. Проаналізуємо ці розриви за роками (Рис.2.4).

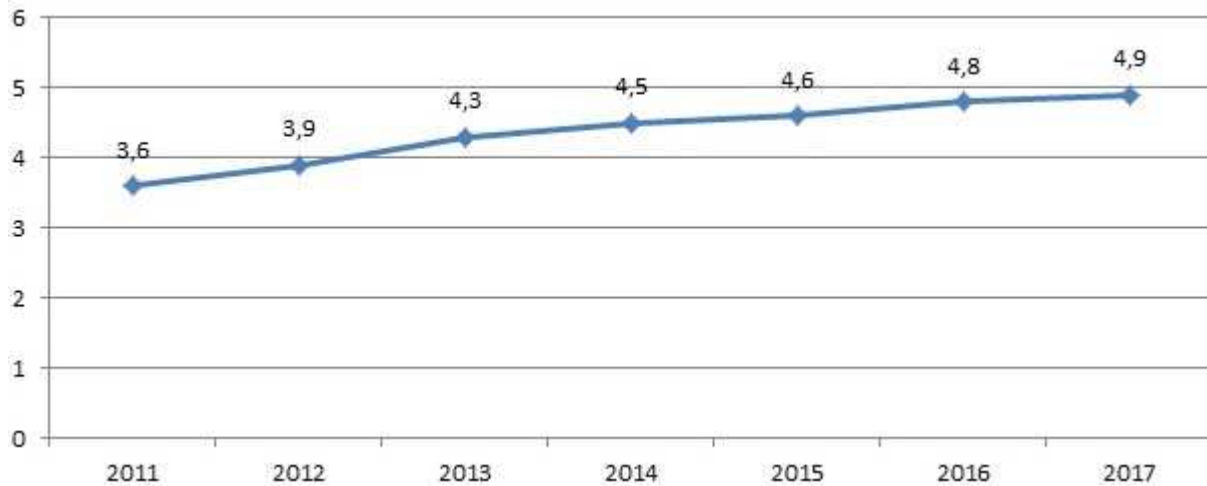

Рис. 2.4: Розриви у показниках гендерних співвідношень за типами поселень

Бачимо, що розриви збільшуються, тобто гендерне співвідношення покращується швидше у сільській місцевості ніж у міській. Хоча в обох типах поселень показники збільшуються у сторону гендерного паритету. За останні 7 років у сільській місцевості гендерне співвідношення збільшилось від 86,5 чоловіків до 88,3 чоловіків на 100 жінок, а у містах воно змінилось на десяти значень числа і залишилось на рівні 83 чоловіка на 100 жінок. У цілому у міських поселеннях ситуація набагато критичніша.

Далі проаналізуємо питому вагу окремих вікових груп у загальній чисельності постійного населення.

Можемо спостерігати, що розподіл за віковими групами для жінок і чоловіків різко відрізняється. У перших двох вікових групах, а саме від 0-19, років значно переважають чоловіки, а в останніх двох групах, а саме 60+, переважають жінки з великим розривом у показниках. Єдина група, де спостерігається паритет у показниках – це від 50-54 років.

Великі розриви у останніх двох вікових групах пов'язані із меншою середньою тривалістю життя чоловіків. У цілому коефіцієнт кореляції між показниками питомої ваги рівний 0,49. Це говорить про слабку узгодженість досліджуваних показників.

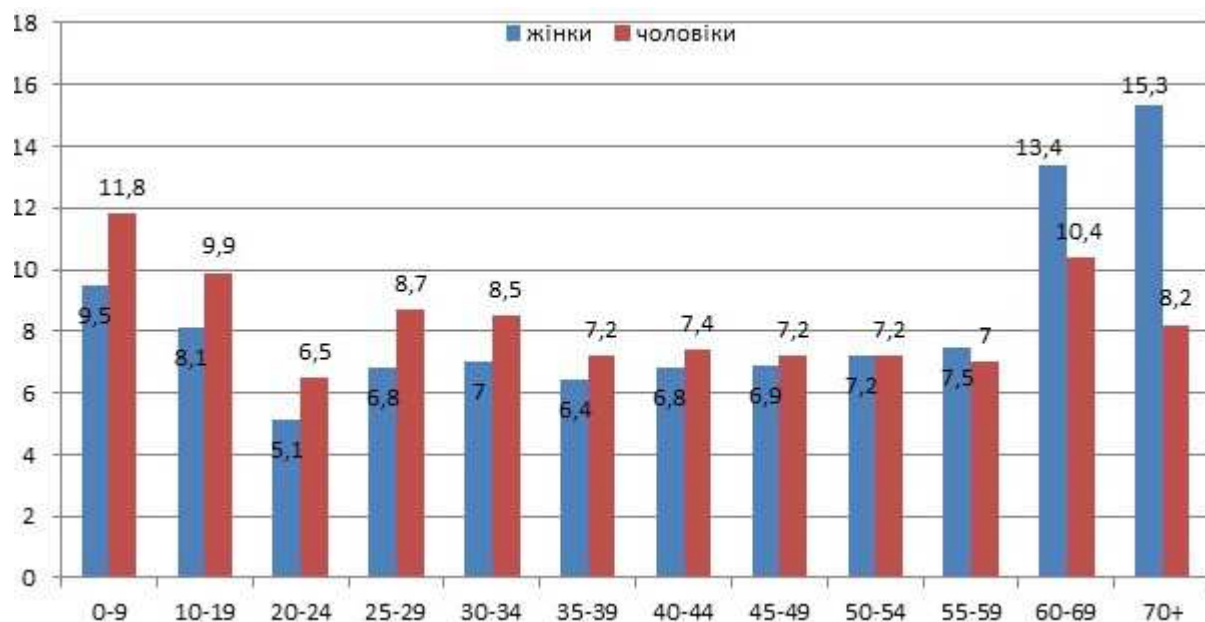

Рис. 2.5: Питома вага окремих вікових груп у загальній чисельності постійного населення (у %)

Контрольні запитання до теми 2.2.

1. Що таке демографія? Як пов'язана демографія та гендер?
2. Які є джерела демографічних даних?
3. Назвіть основні гендерні показники.
4. Як визначається гендерне співвідношення?
5. Які джерела даних використовуються для визначення гендерного співвідношення?
6. Які діапазони зміни гендерного співвідношення вважаються нормальними?
7. Які фактори впливають на показники гендерного співвідношення?
8. Як визначається показник дитячої смертності?
9. Які джерела даних використовуються для визначення показника дитячої смертності?
10. З яких двох частини може складатися показник дитячої смертності?
11. Яким чином визначається загальна картина щодо покращення (погіршення) стану здоров'я?
12. Чий показники дитячої смертності вищі – хлопчиків чи дівчаток? Чому?
13. Які соціальні явища вимірює показник дитячої смертності?
14. Як визначається показник середнього віку у першому шлюбі?
15. Які джерела даних використовуються для визначення показника середнього віку у першому шлюбі?
16. Як визначається розрахунковий середній вік вступу до першого шлюбу?
17. Як визначається відсоток тих, хто був у шлюбі?

18. Як інтерпретується показник середнього віку у першому шлюбі?
19. За якими показниками визначається дитячий шлюб? Які його соціальні наслідки?
20. Які відмінності між показниками середнього віку у першому шлюбі у чоловіків та жінок?
21. Які висновки для провадження економічної політики можна зробити з показника середнього віку у першому шлюбі?
22. Як визначається віковий сумарний коефіцієнт народжуваності/фертильності?
23. Які джерела даних використовуються для визначення вікового сумарного коефіцієнта народжуваності/ фертильності?
24. Як інтерпретується віковий сумарний коефіцієнт народжуваності/фертильності?
25. Як впливають гендерні проблеми на народжуваність/фертильність?
26. Які фактори враховуються при аналізі тенденцій народжуваності/фертильності?
27. Як визначається показник підліткової фертильності?
28. Які висновки для провадження економічної політики можна зробити з вивчення структурних ознак фертильності?

2.3. Гендер і економічна діяльність

Вплив гендера на економічну діяльність

Існує багато видів роботи, оплачуваних і неоплачуваних. У більшості країн існують відмінності і нерівність у оцінці роботи, що виконується жінками і чоловіками [90]. Гендерні ролі і економічна діяльність дуже переплетені. Ці очікувані ролі впливають на вид роботи, яку виконують люди, місце роботи, ведення власного бізнесу або догляд за дитиною вдома.

Типові гендерні відмінності в економічній діяльності є такими:

- жінки менш схильні виступати у якості робочої сили, ніж чоловіки;
- робочий тиждень у жінок коротший, ніж у чоловіків;
- жінки заробляють менше чоловіків;
- більше чоловіків працюють у шахтах і на будівництві;
- жінки частіше вибирають роботу у сфері послуг.

Вимірювання економічної діяльності включає чітке визначення роботи. Тільки визначені види роботи вносять прямий вклад у економіку. Вимірювання розміру економіки включає збір інформації у вигляді людської діяльності і про те, чи попадає ця діяльність у категорію таких, що вносять прямий вклад у економіку. Важливо, щоб політики мали загальне уявлення про те, як вимірюється економічна діяльність, яка структура зайнятості, безробіття про неактивність і неповну зайнятість.

Кожен член суспільства попадає у одну із трьох категорій; вони або зайняті, або безробітні, або не входять у трудові ресурси (їх іноді називають економічно неактивними). Кожна із цих концепцій має точне визначення на основі міжнародних стандартів, погоджене з Міжнародною організацією праці (МОП) [118] і Системою національних рахунків ООН (СНР) [129].

Ці визначення видів робіт критикувалися через гендерний перекик, так як описували “типово жіночу” роботу, таку як догляд за дитиною, догляд за людьми похилого віку, приготування їжі, прибирання та інші домашні роботи, як “неекономічне виробництво” . Непрямий економічний вклад таких видів роботи може бути вимірний (наприклад, за допомогою обстеження затраченого часу) і порахований.

Все, що ми робимо протягом дня і ночі, можна класифікувати як виробничу або невиробничу діяльність. **Виробнича діяльність** - це ті дії, коли ми виробляємо якийсь продукт або послугу для власного виокремлення або для інших. Приклади виробничої діяльності включають приготування їжі, ведення невеликого бізнесу, вирощування овочів для своєї сім’ї, роботу службовцем у банку.

Невиробнича діяльність - це сон, догляд за собою, прийом їжі, перегляд телевізора, підготовка до екзамену. Що відрізняє невиробничу діяльність від виробничої діяльності - так це факт, що вона не може бути виконана третьою особою (наприклад, ви не можете найняти когось, щоб він поспав або поїв за вас).

Розмежування виробничих операцій згідно СНР ООН дає визначення економічного виробництва, що означає, що цінність даної роботи визначається по відношенню до валового внутрішнього продукту (ВВП). Робота за наймом є підмножиною дій, які входять у склад границь виробничих операцій СНР ООН.

Різні форми праці. У відповідності до стандартів МОП для вимірювання праці, що прийняті у 2013 році [118], існують п’ять різних форм праці:

1. **Виробнича діяльність**, яка включає виробництво продуктів і послуг для власного кінцевого споживання.

2. **Робота за наймом**, яка включає роботу, що виконується у обмін на грошову оплату чи іншу вигоду.

3. **Неоплачувана робота учня**, яка включає роботу, що виконується для інших без оплати у цілях отримання навичок і досвіду.

4. **Робота добровольця**, яка включає невимушену роботу, що виконується для інших без оплати.

5. **Інша трудова діяльність** (не визначена у резолюції МОП).

Табл. 2.6: Форми роботи згідно границі виробничих операцій по СНР згідно [118]

Передбачуване призначення продукції	Для власного кінцевого споживання		Для використання іншими особами				
	Форми роботи	Виробнича праця для себе		Наймана праця (робота за плату чи вигоду)	Неоплачувана робота учня	Інші види роботи	Добровільна робота
Послуги		Товари	На ринку і поза ринком				У домашньому виробництві
Відношення до СНР			Діяльність у межах границь виробничих операцій пр СНР				
	Діяльність у межах загальних границь виробничих операцій пр СНР						

Як бачимо із таблиці 2.6, більшість (але не всі) видів праці попадають у границі виробничих операцій СНР ООН і вносять вклад до національного ВВП. Виключаються із границь виробничих операцій (але все ще всередині загальних границь виробничих операцій) ті дії, які включають виробництво послуг для власного користування або у вигляді добровільної праці для інших домогосподарств.

Приклади таких дій включають:

- управління домашнім бюджетом та оплата рахунків;

- закупівлі у магазинах для домашнього господарства;
- приготування та/або подача на стіл їжі;
- винесення домашніх відходів та їх переробка;
- прибирання в будинку й садові роботи;
- підтримання у порядку власного будинку, господарських будівель, товарів тривалого вжитку та інших товарів;
- догляд за дітьми;
- транспортування й догляд за людьми похилого віку, утриманнями та іншими членами домашнього господарства, за домашніми і ручними тваринами.

Ці дії виключені із границь виробничих операцій, якщо лише вони виконуються для свого власного домашнього господарства або для іншого домашнього господарства у формі добровільної роботи. Якщо хтось надає такі послуги, як прибирання будинку або догляд за дитиною, і отримує оплату (грошима або у іншій формі), тоді ці дії будуть вважатися роботою за наймом.

Статистичні дані можна збирати за всіма видами праці. Однак центром статистики трудових ресурсів і багатьох показників у цьому модулі є робота за наймом.

Робоча сила або економічно активна частина населення складається із всіх людей, які працевлаштовані і непрацевлаштовані, на основі таких визначень:

Працевлаштовані (зайняті) особи - це ті, хто старше певного віку (зазвичай 15 років) і у певний період (зазвичай попередні 7 днів) виконував яку-небудь роботу за оплату, винагороду, вигоду для себе або для сім'ї, у грошах або іншому вигляді. Сюди входять також люди, які мали робоче місце, ферму або бізнес, але тимчасово були відсутні на роботі через якусь причину (наприклад, відпустка чи короткострокова хвороба).

Непрацевлаштовані (ті, які шукають роботу) - це осо-

би певного віку, які не були зайняті протягом деякого періоду, але які можуть працювати і активно шукають роботу.

Ті, які не входять у робочу силу - це люди, яких не можна класифікувати, як зайнятих чи незайнятих. Сюди входять діти і люди, які не працюють і не шукають роботу: студенти, пенсіонери, домогосподарки і домогосподарі, особи з обмеженими можливостями, які не можуть або не хочуть працювати.

Привильний вибір класифікації. Люди можуть працювати у декількох місцях і виконувати різні види роботи одночасно. При класифікації осіб на основі їх діяльності перевагу слід надавати зайнятим перед незайнятими або тими, хто не входить в робочу силу. Наприклад, якщо хтось вийшов на пенсію, їх класифікують, як тих, що не входять у робочу силу. Але, якщо вони активно шукають роботу і зможуть працювати, якщо їм запропонують роботу, їх слід класифікувати, як незайнятих.

Особи можуть бути класифіковані за своїми основними видами роботи (наприклад, основною може бути робота для своїх потреб або робота по найму). Пріоритет належить будь-якій виробничій діяльності по відношенню до невиробничої. Так, наприклад, якщо хтось являється, в основному, студентом або домогосподаркою, але при цьому виконує деяку неоплачувану роботу у сімейному бізнесі, то його/її слід класифікувати, як зайняту особу, навіть якщо вони проводять менше часу на цій роботі, ніж у іншому місці.

Джерелами даних для визначення економічної активності є:

1) **обстеження.** Вимірювання діяльності окремих людей часто потребує збору даних на рівні домогосподарств, наприклад, у формі обстеження робочої сили. При цьому збирається інформація для класифікації людей, як зайнятих, незайнятих і поза робочою силою, а також про рід занять, галузь, умови

праці, довжину робочого тижня, зарплату, контрактний статус, місце роботи - у офіційному чи тіньовому секторі. Такі обстеження зазвичай збирають багато деталей про різні роботи, а також про демографічні і соціально-економічні характеристики, як рівень освіти, участь у технічній і професійній освіті.

Обстеження діяльності закладів чи компаній також корисні для вимірювання зайнятості. При цьому анкети заповнюють власники чи керівники компаній і включають дані про кількість і характеристики робітників. Ці обстеження зазвичай дають дані про частину зайнятого населення про обстежені фірми з певною кількістю робітників, але не дають інформації про тіньовий сектор та про індивідуальних підприємців.

2) **переписи**. Переписи населення і житлового фонду збирають базову інформацію про економічну діяльність окремих осіб, яка дозволяє аналізувати втягненість у трудову діяльність. Такі дані корисні, але вважаються менш точними, ніж від обстежень. Це пов'язано із тим, що при переписі задають не так багато питань і не використовують детальні питання, які дозволяють точніше виміряти трудову і економічну діяльність.

3) **адміністративні записи**. Адміністративні записи, що виконуються урядовими міністерствами, є цінним джерелом трудової статистики у деяких країнах. Наприклад, у Білорусі, Киргизстані, Україні й Узбекистані статистика незайнятості ґрунтується на даних про реєстрацію безробітних. Точність таких даних залежить від декількох факторів, таких як, наскільки велика готовність людей реєструвати свою незайнятість і чи буде реєстрація відображати статистичне визначення незайнятості (немає роботи, готовий працювати, активно шукає роботу). Дослідження показали, що у деяких країнах, наприклад, у Хорватії, кількість зареєстрованих безробітних приблизно на 65% перевищує число тих, хто активно шукає роботу за даними обстежень.

Основні економічні показники.

1) **Показник неактивності (%)** - це доля осіб поза робочою силою (економічно неактивна) у окремій групі населення (наприклад, жінки, які проживають у сільській місцевості у віці 15-49 років або всі чоловіки у віці 15 років і старше). Показник неактивності розраховується діленням числа людей у групі населення, які не входять у робочу силу, на загальне число людей у цій групі населення.

Наприклад, показник неактивності для жінок у віці 15 років і старше в Україні рівний кількості жінок у цій віковій групі, які є економічно неактивними (чисельник), поділеній на загальну кількість жінок у цій віковій групі (знаменник).

$$\frac{\text{Жінки в Україні 15 років і старше, неактивні (6,674,700)}}{\text{Жінки в Україні 15 років і старше (20,876,809)}} = 32\%. \quad (2.11)$$

Цей показник для чоловіків обраховується так само:

$$\frac{\text{Чоловіки в Україні 15 років і старше, неактивні (4,250,800)}}{\text{Чоловіки в Україні 15 років і старше (17,273,031)}} = 25\%. \quad (2.12)$$

Дані отримано із Статистичної бази UNECE [50], станом на 2015 рік.

Джерелами даних для цього показника є обстеження робочої сили, перепис населення і житлового фонду, інші обстеження домашніх господарств, які збирають інформацію про статус економічної діяльності (наприклад, обстеження рівня життя населення, обстеження доходів і розходів домашніх господарств).

Неактивність відноситься до економічної діяльності і є терміном, який включає людей, які не відносяться ні до зайнятих, ні до незайнятих. Це не можна змішувати з відсутністю до-

ходів, так як економічно неактивні люди можуть мати дохід, наприклад, пенсію або незалежне джерело доходів.

Зміни у вимірюванні праці, які введені Конференцією трудових статистиків МОП у 2013 році, припинили використання термінів економічно неактивні або неактивні, замість цього використовується термін - поза робочою силою.

Висловимо такі зауваження:

- Існують обмеження на дані обстежень. Якщо дані отримані із обстежень, то може виявитись неможливим отримати точні оцінки для невеликих регіонів або невеликих підгруп населення. Оскільки в обстеженнях дані збирають за вибіркою населення, у них не завжди достатньо інформації від дрібних груп для формування статистичних показників (наприклад, про інвалідів).

- Існує зв'язок із залученням робочої сили. Оскільки ті, хто поза робочою силою (неактивні), і ті, хто входить у робочу силу (зайняті і незайняті), - це взаємовиключні і повні категорії (наприклад, кожен, кого опитують, повинен потрапити в одну з трьох категорій) то показник неактивності і показник участі у робочій силі для даного населення завжди повинні давати у сумі 100%.

Однак сума коефіцієнтів неактивних зайнятих та незайнятих не дасть у сумі 100%, так як коефіцієнт незайнятих - це не розраховане відношення незайнятих до всього населення, а лише пропорція робочої сили, яка незайнята.

- Слід зважати на вікові діапазони. Економічна діяльність зазвичай вимірюється для людей у віці 15 років і старше. Іноді вікові рамки обмежуються трудовим віком населення, який прийнятий у даній країні, наприклад, від віку, до якого підліток повинен навчатися у школі (наприклад, 15 років), і до віку обов'язкового виходу на пенсію (наприклад, 64 роки). Для більшості країн віковий діапазон вимірювання економічної зайнятості

сті від 15 до 64 років. Але існує і багато винятків. Наприклад, у Російській Федерації він становить від 15 до 72 років.

Виснимо методичку використання показника.

- Мржливим є встановлення відмінностей між жінками і чоловіками. Жіночий показник неактивності зазвичай вище, ніж у чоловіків, часто через очікувану від жінок відповідальність за дітей і за дім.

- Можливим є виявлення причини неактивності. Показник неактивності цікаво розглядати у комбінації із прихованими причинами неактивності. Стандартні причини неактивності включають навчання, вихід на пенсію, клопоти про домашнє господарство, нездатність працювати через хворобу або інвалідність, або небажання працювати. Зазвичай спостерігаються значні гендерні розриви у причинах, якими люди пояснюють свою неактивність.

- Можна шукати відмінності між певними віковими групами і сімейним станом. Для віку, коли молоді люди створюють сім'ю (наприклад, 25-40 років), жіночий показник зайнятості, скоріш за все, буде нижчим від чоловічого. Потрібно досліджувати відмінності між різними 5-річними віковими групами.

- Можна враховувати вплив подій. Великі зміни на ринку праці дуже впливають на коефіцієнт неактивності. Такими змінами є зовнішні економічні потрясіння (наприклад, світова економічна криза), зміни у законодавстві, створення робочих місць, природні катастрофи, або трудові згоди.

- Можна проводити порівняння з іншими країнами, використовуючи при цьому міжнародні бази даних, такі як база даних гендерної статистики ЄЕК ООН і статистична база даних МОП для вивчення коефіцієнтів неактивності у порівнюваних країнах.

Врахування показника неактивності дає можливість сфор-

мулювати такі висновки для економічної політики. Політика, направлена на зайнятість і баланс трудового життя, може стимулювати ріст зайнятості у деяких підгрупах населення і звести розриви. Аналіз показників неактивності для різних підгруп чоловіків і жінок (наприклад, місце проживання, вік, рівень освіти, сімейний стан) може вказати на точки, де потрібне політичне втручання.

2) Показник зайнятості (%) - це доля зайнятого населення у даному складі населення (наприклад, для сільських жінок у віці від 15 до 49 років, або для всіх чоловіків 15 років і старше). Показник також називають часткою зайнятих людей у населенні.

Коефіцієнт зайнятості розраховують діленням числа зайнятих людей на все населення відповідної вікової групи.

Наприклад, коефіцієнт зайнятості для жінок 15 років і старше в Україні - це кількість жінок у цій віковій групі, які зайняті (чисельник), поділене на загальну кількість жінок у цій віковій групі (знаменник).

$$\frac{\text{Зайняті жінки в Україні 15 років і старше (9, 855, 331)}}{\text{Жінки в Україні 15 років і старше (20, 876, 809)}} = 47\%. \quad (2.13)$$

Цей показник для чоловіків обраховується так само:

$$\frac{\text{Зайняті чоловіки в Україні 15 років і старше (10, 914, 911)}}{\text{Чоловіки в Україні 15 років і старше (17, 273, 031)}} = 63\%. \quad (2.14)$$

Дані отримано із Статистичної бази UNECE [50], станом на 2015 рік.

Джерелами даних для цього показника є обстеження робочої сили, перепис населення і житлового фонду, інші обстеження домашніх господарств, які збирають інформацію про статус економічної діяльності (наприклад, обстеження рівня жи-

ття населення, обстеження доходів і розходів домашніх господарств).

Висловимо такі зауваження:

- Слід враховувати обмеження на дані обстежень. Аналогічно до попереднього показника, якщо дані отримані із обстежень, то може виявитись неможливим отримати точні оцінки для невеликих регіонів або невеликих підгруп населення. Оскільки в обстеженнях дані збирають за вибіркою населення, у них не завжди достатньо інформації від дрібних груп для формування статистичних показників (наприклад, про інвалідів).

- Слід зважати на вікові діапазони. Зайнятість зазвичай вимірюється для людей у віці 15 років і старше. Іноді вікові рамки обмежуються трудовим віком населення, який прийнятий у даній країні, наприклад, від віку, до якого підліток повинен навчатися у школі (наприклад, 15 років) і до віку обов'язкового виходу на пенсію (наприклад, 64 роки).

- Слід враховувати включення/виключення із визначення зайнятості. Діяльність, яку розглядають, як зайнятість, може відрізнитися у різних країнах. Наприклад, деякі вважають, що виготовлення продуктів для власного вжитку, як форму зайнятості (наприклад, вирощування харчових продуктів для власного вживання і членів домогосподарства).

Опишемо ситуації, де можна використовувати показник?

- При відшуканні відмінностей між жінками і чоловіками. Жіночий показник зайнятості зазвичай нижче, ніж у чоловіків, часто через очікуваний від жінок догляд за дітьми та домогосподарством.

- При відшуканні змін із часом. Якщо ринок праці потребує наймати більше чи менше жінок, або чоловіків, це відображу-

ється на зміні показника зайнятості із часом.

- При відшуканні відмінностей між різними віковими групами і сімейним станом. Для віку, коли молоді люди створюють сім'ю (наприклад, 25-40 років), жіночий показник зайнятості, скоріш за все, буде нижчий від чоловічого. При цьому слід досліджувати відмінності між різними 5-річними віковими групами.

- При враховуванні впливу подій. Великі зміни зміни на ринку праці відбуваються під впливом зовнішніх економічних потрясінь (наприклад, світова економічна криза), природних катастроф, або трудових згод.

- При порівнянні з іншими країнами. Використовувати міжнародні бази даних, такі як база даних гендерної статистики ЄЕК ООН і статистична база даних МОП для вивчення коефіцієнтів зайнятості у порівнюваних країнах.

- При визначенні точності даних. Подивитись, яким чином були зібрані дані по зайнятості. Враховуючи використання методологію, чи могло трапитись, що нарахували жінок і чоловіків більше, або менше реального? Наприклад, якщо питання чи метод ведуть до категоризації осіб на основі того, де вони проводять більше часу, а не на основі виконаної роботи і пов'язаних із наймом дій, які повинні оцінюватись вище, ніж невиробнича діяльність, незалежно від затраченого часу.

Врахування показника зайнятості дає можливість стверджувати такі висновки для економічної політики. Політика, направлена на зайнятість і баланс трудового життя, може стимулювати ріст зайнятості у деяких підгрупах населення і звужити розриви. Аналіз показників зайнятості для різних підгруп чоловіків і жінок може вказати на точки, де потрібне політичне втручання.

3) Гендерний розрив у погодинній оплаті праці (%) - це різниця у середній погодинній оплаті чоловіків і жінок, що

виражена, як процент від середньої погодинної оплати чоловіків. Якщо жінка отримує 70% від зарплати чоловіків, то гендерний розрив складає 30 відсоткових пунктів [120]. Гендерний розрив в оплаті розраховується по наступній формулі:

$$\frac{\text{середня погодинна оплата чоловіків} - \text{середня погодинна оплата жінок}}{\text{середня погодинна оплата чоловіків}} \cdot 100. \quad (2.15)$$

Наприклад, середня заробітна плата (в дол. США, за годину) для чоловіків становить 14.44, а для жінок - 11.37. Відповідно гендерний розрив у погодинній оплаті праці рівний

$$\frac{14.44 - 11.37}{14.44} \cdot 100 = 21.2\%.$$

Отже, жінка отримує 79.8% від заробітку чоловіка.

Аналогічно розраховують і інші форми гендерного розриву в оплаті. Наприклад, середню погодинну оплату можна замінити середньою тижневою зарплатою, щоб знайти гендерний розрив по тижневій оплаті.

Джерелами даних для цього показника є обстеження домашніх господарств - обстеження робочої сили, обстеження рівня життя населення, обстеження доходів і розходів домашніх господарств; обстеження підприємств; адміністративні записи, - соціальне страхування або пенсійні фонди; дані податкових служб і кадрових служб у міністерствах і департаментах.

Гендерний розрив у погодинній оплаті праці пов'язаний із відмінністю у середньому погодинному заробітку чоловіків і жінок. Цей індикатор відображає різницю у загальному положенні чоловіків і жінок на ринку праці. Він вимірює різницю між розмірами зарплати для чоловіків і жінок незалежно від числа відпрацьованих годин, виду діяльності або виду занять.

Гендерний розрив у місячній оплаті відноситься до гендерного розриву у середньомісячному заробітку. Цей індикатор повинен зафіксувати відмінності між чоловічим і жіночим зароби-

тком протягом певного часу. Він відображає різницю у відпрацьованому часі й у типі виконуваної роботи, що означає прояв гендерних відмінностей у економічній самостійності.

Ставки оплати праці. Складові доходу повинні бути виміряні у відповідності з Резолюцією МОП за інтегральними системами статистики заробітної плати [119] по відношенню до відповідного часового періоду: година, день, тиждень, місяць або за іншом відрізком часу, який використовується для визначення розміру зарплати. Для цілей такої статистики був обраний часовий відрізок, рівний годині.

Розмір зарплати повинен включати базову ставку, надбавку на вартість життя та інші гарантовані і регулярні надбавки, але не включає оплату понаднормових, доплату, надбавки і премії, допомогу для багатодітних та інші соціальні платежі, що встановлені роботодавцями.

Трудовий дохід - грошова чи інша винагорода робітникам, яка виплачується, як правило, через регулярні проміжки часу за виконану роботу або за робочі години разом із оплатою за невідпрацьований час: щорічна відпустка, свята та інші оплачувані відпустки.

Доходи включають пряму цілу або погодинну оплату праці за виконану роботу або відпрацьований час, винагороду за невідпрацьований час, надбавку на вартість життя та інші гарантовані і регулярні надбавки, допомоги для багатодітних і на оплату квартири, які виплачуються роботодавцем робітнику.

Доходи не включають вклад роботодавців у схеми соціального страхування і пенсійні фонди на користь своїх працівників і отримані робітниками вигоди за цими схемами.

Валовий дохід - повний дохід до всіх відрахунків, що виконуються роботодавцем по відношенню до податків, вкладів у страховий і пенсійні фонди робітників, платежів по страхуванню життя, профспілкових внесків та інших обов'язків праців-

ників.

Чистий дохід - плата, що видається робітнику, після того, як роботодавець виконав всі відрахування на користь податків, вкладів у страховий і пенсійний фонди робітників, платежів по страхуванню життя, профспілкових внесків та інших обов'язків працівників.

Висловимо такі зауваження. Оцінки гендерного розриву по оплаті праці можуть дуже відрізнятись в залежності від:

- джерел даних (обстеження домашніх господарств, або підприємств, або адміністративні записи);
- методу розрахунку (використання середніх або медіанних значень для розрахунку середньої зарплати);
- типу зарплати, що розглядається (погодинна або помісячна оплата, валова або чиста, з включенням або без додаткових бонусів);
- категорії робітників, які враховані при розрахунку (часто гендерний розрив обраховують тільки для робітників за наймом).

Опишемо ситуації, де можна використовувати показник.

- Важливо зрозуміти, що представляють числа. Гендерний розрив оплати - це одні із найскладніших індикаторів для розуміння. Число означає розрив у оплаті між чоловіками і жінками, чим більше число, тим більше чоловіки отримують, ніж жінки.

- Можна вивчати особливості конкретних професій і галузей. Гендерний розрив оплати можна розрахувати для професії або галузі, якщо відомі дані середніх зарплат, розбиті по статі, на рівні професії чи галузі.

- Можна досліджувати, як розрив змінюється в залежності

від віку і сімейного стану. Гендерний розрив оплати схильний розширяться з віком, можливо через те, що жінки вимушені переривати кар'єру для народження дітей.

Врахування показника гендерного розриву у погодинній оплаті праці дає можливість сформулювати такі висновки для економічної політики. Оплата праці є життєво важливим аспектом отримання вигод від роботи за наймом, тому гендерні відмінності у оплаті займають центральне місце у оцінці гендерної рівності у контексті роботи. Гендерний розрив оплати став ключовим індикатором для оцінки рівності можливостей і розміру дискримінації на робочих місцях.

Політика, направлена на звуження гендерного розриву оплати, включає надання відпустки через народження дитини, як матері, так і батькові, також і лікарняний лист по догляду за дитиною та інші дії у підтримку сім'ї, які зменшують кар'єрні перерви для жінок і підтримають розподіл сімейних обов'язків між жінками і чоловіками.

4) Пропорція робітників за наймом з неповним робочим днем (%) розраховується діленням числа найманих працівників, що працюють неповний робочий день, на загальне число найнятих робітників. Цей індикатор потрібно розбивати за статтю, тобто він повинен окремо обраховуватись для жінок і чоловіків таким чином:

$$\frac{\text{Число робітників, зайнятих неповний робочий день}}{\text{Загальне число робітників}} \cdot 100. \quad (2.16)$$

Джерелами даних для цього показника є обстеження домашніх господарств - обстеження робочої сили, обстеження рівня життя населення, обстеження доходів і розходів домашніх господарств; обстеження підприємств; адміністративні записи - дані кадрових служб у міністерствах і департаментах.

Приклад.

Табл. 2.7: Зайнятість населення за видами робочого дня,
Республіка Молдова, 2013 (осіб)

		Вікова група						
		Всього	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65+
Чоловіки	неповний р.д.	41,200	5,200	7,800	8,700	10,200	7,400	1,800
	повний р.д.	550,900	56,800	156,300	115,500	127,500	84,800	10,000
	Всього	592,100	62,000	164,100	124,100	137,700	92,300	11,800
Жінки	неповний р.д.	42,900	3,300	10,400	9,000	12,000	6,100	2,200
	повний р.д.	537,800	39,000	124,000	144,700	149,100	70,400	10,400
	Всього	580,700	42,300	134,600	153,100	161,100	76,500	12,600

Дані отримано із [125].

Пропорція зайнятих з неповним робочим днем (на основі таблиці 2.7):

$$\frac{\text{Жінки 25-34 роки, що працюють неповний роб.день (10,400)}}{\text{Всі зайняті жінки 25-34 роки (134,600)}} \cdot 100 = 7.7\%.$$

(2.17)

$$\frac{\text{Чоловіки 25-34 роки, що працюють неповний роб.день (7,800)}}{\text{Всі зайняті чоловіки 25-34 роки (164,100)}} \cdot 100 = 4.7\%.$$

(2.18)

Частково зайнятий робітник - це найнятий робітник, чий робочі години є меншими, ніж у робітника зайнятого повний робочий день. У більшості країн різниця між повним і неповним робочим днем ґрунтуються на само-декларації. У декількох країнах робочий день вважається неповним, якщо він нижче деякого порогу, зазвичай 30 або 35 годин у тиждень [121].

Зауваження:

- Визначення неповного робочого дня відрізняються у різних країнах, і часткова зайнятість може означати 30 годин на тиждень або більше. Потрібно шукати розбивку за годинами людей, які працюють 20 годин на тиждень і менше, щоб отримати більш ясну картину пропорцій людей, які працюють декілька годин у тиждень.

- Досить часто люди працюють у декількох місцях з неповним робочим днем і у результаті мають більше годин на тиждень, ніж ті, які зайняті повний день. Це потрібно мати на увазі при класифікації працівників, як повністю зайнятих або частково зайнятих, і враховувати всі години на всіх роботах.

Опишемо ситуації, де можна використовувати цей показник?

- При проведенні порівнянь із неповною зайнятістю. Хоча, іноді часткова зайнятість бажана і допомагає краще збалансувати години для роботи і особистого життя, частіше - це означає обмежені можливості. Аналіз ступеню зайнятості, в якій жінки і чоловіки, які нарікають на неповну зайнятість (тобто вони хотіли б мати більше робочих годин, ніж мають), вже являються частково зайнятими, разом із інформацією про бажаний для них обсяг робочого часу дозволить зрозуміти відносні переваги і недоліки часткової зайнятості.

- Можливий розгляд конкретних професій і галузей. Можливість використовувати переваги часткової зайнятості неоднакова у різних професіях і галузях. Вивчення таких даних може вказати на причину високого або низького рівня часткової зайнятості і необхідність політичного втручання.

- Можна досліджувати вплив віку і сімейного стану. Доступ до часткової зайнятості прямо пов'язаний з віком і сімейним станом (шлюбний статус і кількість дітей). Аналіз у цьому напрямку може дати більше інформації для розуміння результатів.

Врахування показника пропорції робітників за наймом з неповним робочим днем приводить до таких висновків для економічної політики. Можливість працювати неповний робочий день може дати перевагу людям, які хочуть приділяти більше вільного часу для вирішення своїх сімейних і особистих проблем. Для інших частково зайнятих людей це недолік, оскільки

ки вони менше заробляють і хотіли б бути повністю зайнятими. Тому цей показник краще розглядати разом з тимчасовою неповною зайнятістю, яка вимірює пропорцію населення, яке хотіло б мати більше робочих годин.

Пропорція частково зайнятих зазвичай вище серед жінок, ніж серед чоловіків. В залежності від національної ситуації і розповсюдженості неповної зайнятості політичне втручання, яке впливає на співвідношення повної і неповної зайнятості, могло б привести до більшої рівності у виборі роботи.

5) Показник безробіття (%) розраховується діленням числа незайнятих людей на число людей, які складають робочу силу (зайняті+незайняті). Показник повинен бути дезагригований по статі, тобто потрібно окремо розраховувати його для жінок і чоловіків.

$$\frac{\text{Число незайнятих}}{\text{Число зайнятих} + \text{Число незайнятих}} \cdot 100. \quad (2.19)$$

Джерелами даних для цього показника є обстеження домашніх господарств - обстеження робочої сили, обстеження рівня життя населення, обстеження доходів і розходів домашніх господарств; переписи населення та житлового фонду; книги реєстрації безробітних.

Незайняті (безробітні) - це особи певного віку (зазвичай 15 років і старше), які незайняті у період, що розглядається, але які готові працювати і активно шукають роботу.

Зауваження:

- Рівень безробіття відрізняється від відношення незайнятих до населення. Коефіцієнт незайнятості відображає відсоток робочої сили, яка не має роботи, а не процент населення.

- Дані обстежень можуть бути обмежені. Якщо дані отримані із обстежень, зроблені оцінки можуть бути неточними для невеликих регіонів або невеликих груп населення. Якщо обстеження проводилось за вибіркою населення, то воно не завжди

містить достатньо відповідей від невеликих груп, щоб ці дані відобразились у статистиці (наприклад, особи з обмеженими можливостями).

Цей показник можна використовувати так:

- можна зрозуміти концепт використання робочої сили. Показник безробіття використовують, щоб показати відносний розмір недовикористаної робочої сили у складі економічно активного населення, отримати загальне бачення ринку праці і економічної діяльності. Як виявилось, цей коефіцієнт краще працює у розвинутих економіках і, хоча і являється важливим індикатором гендерної нерівності, він має свої обмеження, і застосовувати його слід обережно. Проводились серйозні дослідження про зв'язок між безробіттям та іншими формами недовикористання робочої сили. У залежності від визначення безробіття, показник описує лише частину реального недовикористання робочої сили. Інші форми недовикористання робочої сили, які слід вимірювати, щоб побачити більш широку картину потенційної робочої сили є такими:

а) Незайнятість, пов'язана із часом - зайняті особи працюють меншу кількість годин, ніж зазвичай прийнято (тобто вони частково зайняті), і вони хочуть і готові працювати більшу кількість годин.

б) Зайнятість із низькою оплатою.

в) Зайнятість на менш кваліфікованій роботі - люди найняті на роботу, яка потребує меншої кваліфікації, ніж їх рівень освіти.

г) Ті, хто перестав шукати роботу - неактивні люди, які перестали шукати роботу, втративши надію її знайти.

- Можна розглядати відмінності між чоловіками і жінками. У багатьох країнах показник безробіття вище для жінок, ніж для чоловіків. Причини можуть бути пов'язані із тим, що

чоловікам віддають перевагу при прийомі на роботу (дискримінація), і з тим, що підвищення рівня освіти серед жінок може потягнути обмеження можливості отримати роботу у відповідності із рівнем кваліфікації. Випадки, коли безробіття нижче серед жінок, можуть вказувати, що така робота чимось не підходить чоловікам. Це може бути пов'язано із тим, що жінки виходять із складу робочої сили через домашні обов'язки.

- Можна розглядати зміни з часом. Показники змінюються з часом і в інших категоріях (наприклад, вік). У більш розвинутих економіках показник безробіття на ринку праці легко змінює напрям в залежності від посилення чи послаблення економіки.

Інша, пов'язана із часом міра - це тривалість періоду часу, коли людина була безробітною. Тривале безробіття (пошук роботи більше року) є визначеною мірою і служить індикатором у гендерному плані і для ринку праці. Глобально у більшості країн, де збирають такі дані, показники тривалого безробіття вище для чоловіків, ніж для жінок. Можлива причина цього у тому, що жінки більш схильні кинути пошуки роботи і перейти у іншу категорію [117].

- Можна розглядати вплив економічних подій. Головні зміни на ринку праці відбуваються під дією зовнішніх економічних потрясінь (наприклад, глобальна економічна криза), природні катастрофи або торгові згоди.

- Можна розглядати відмінності між певними віковими групами і регіонами. Самий високий показник безробіття серед молодих людей, яким важко знайти роботу через брак досвіду. Це особливо справедливо для осіб віку 15-19 років, які отримали середню освіту із найнижчим рівнем кваліфікації і дуже обмеженим досвідом роботи. Цей показник буде меншим у великих містах, куди люди переїжджають у пошуках роботи. Вивчаючи відмінності у показнику безробіття між 5-річними віковими

групами і між частинами країни можна виявити і зрозуміти важливі тенденції.

- Можна розглядати зв'язок з освітою. Вивчення незайнятості населення у розбивці за статю, віком, рівнем отриманої освіти може прояснити причини нерівності. Люди із вищою освітою більш прискіпливо підходять до вибору роботи. Кількість робочих місць, де потрібен підвищений рівень кваліфікації, обмежений, процес вибору кандидата на місце довготривалий і конкурентний, тому у групі претендентів безробіття може бути підвищеним. Вікова дискримінація також може зменшувати шанси наймолодших і найстарших шукачів роботи.

- Можна порівнювати з іншими країнами. Потрібно використовувати міжнародні бази даних, зокрема базу даних статистики МОП, для вивчення показників безробіття у різних країнах.

Врахування показника безробіття наводить на такі висновки для економічної політики. Проблема безробіття може потребувати ряду політичних дій, створення робочих місць, курси перенавчання, програми і послуги зайнятості та ін. Політика міжнародної трудової міграції (переміщення робочої сили із однієї країни у іншу) може також допомогти у боротьбі із високим безробіттям.

З гендерною нерівністю можна боротися законодавчо, захищаючи рекламувати робоче місце, як таке, що підходить тільки для чоловіків або тільки для жінок. Можна мотивувати робітників погоджуватися на тимчасову або часткову зайнятість, організовувати нормативну підтримку підприємцям для створення і розширення малих підприємств, що може знизити високе безробіття для деяких груп, наприклад, батьків малих дітей.

Приклад. Провести аналіз гендерного паритету економічної активності населення у Кіровоградській області та Україні.

Коротко проаналізуємо населення Кіровоградської області у віці 15-70 років за економічною активністю у 2016 році [97].

Табл. 2.8: Населення у віці 15-70 років за економічною активністю у 2016 році (Кіровоградська область)

Населення у віці 15-70 років				
жінки - 375200				
чоловіки - 334900				
Економічно активне		Економічно неактивне		
жін - 202 700		жін - 172 500		
чол - 226 100		чол - 108 800		
Зайняті	Безробітні (МОП)	Студенти денної форми навчання	Пенсіонери	Інші незайняті
жін - 182 000	жін - 20 700	жін - 23 600	жін - 93 900	жін - 55 000
чол - 193 700	чол - 32 400	чол - 26 000	чол - 60 800	чол - 22 000

Перше, що ми можемо помітити, що кількість жіночого населення у віці 15-70 років значно перевищує населення чоловіків, а саме на 40,3 тисяч осіб. Далі, при розподілі економічно активного і неактивного населення, бачимо, що чисельність економічно неактивних жінок набагато перевищує чисельність економічно неактивних чоловіків. Причому, найбільша кількість неактивних жінок відносяться до пенсіонерів, що знову ж таки за кількістю набагато перевищує показник чоловіків. Що стосується безробіття, то навіть при умові домінування кількості жіночого населення у віці 15-70 років, кількість безробітних чоловіків набагато перевищує кількість безробітних жінок.

Для більш детального аналізу, розглянемо рівень економічної активності населення у області за віковими групами (у відсотках до всього населення відповідної вікової групи).

Табл. 2.9: Рівень економічної активності населення за віковими групами у 2016 році (Кіровоградська область)

	жінки	чоловіки
Економічне активне населення у віці 15-70 років	54,0	67,5
у тому числі за віковими групами		
15-24 роки	33,4	46,9
25-29 років	61,6	88,6
30-34 роки	73,7	89,0
35-39 років	79,7	90,1
40-49 років	81,9	85,4
50-59 років	59,7	70,2
60-70 років	9,0	12,4

Візуально продемонструємо різницю у показниках жінок та чоловіків у вигляді гістограми (рис. 2.6).

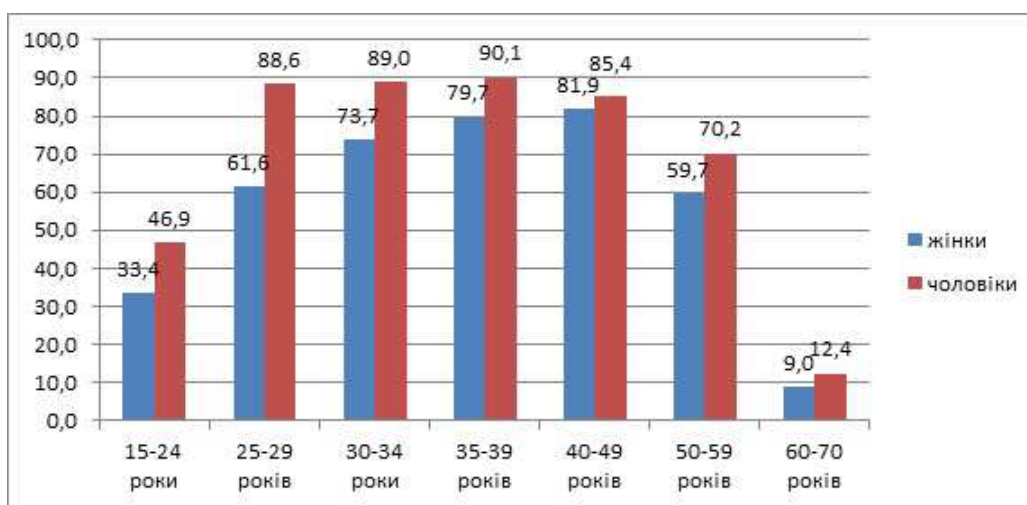

Рис. 2.6: Рівень економічної активності населення за віковими групами у 2016 році

Аналізуючи рівень економічної активності у всіх вікових групах населення, можемо побачити, що скрізь домінують чоловіки, причому із значним розривом. Продемонструємо гендерні розриви за віковими групами за допомогою коефіцієнту гендерної питомої асиметрії (рис. 2.7).

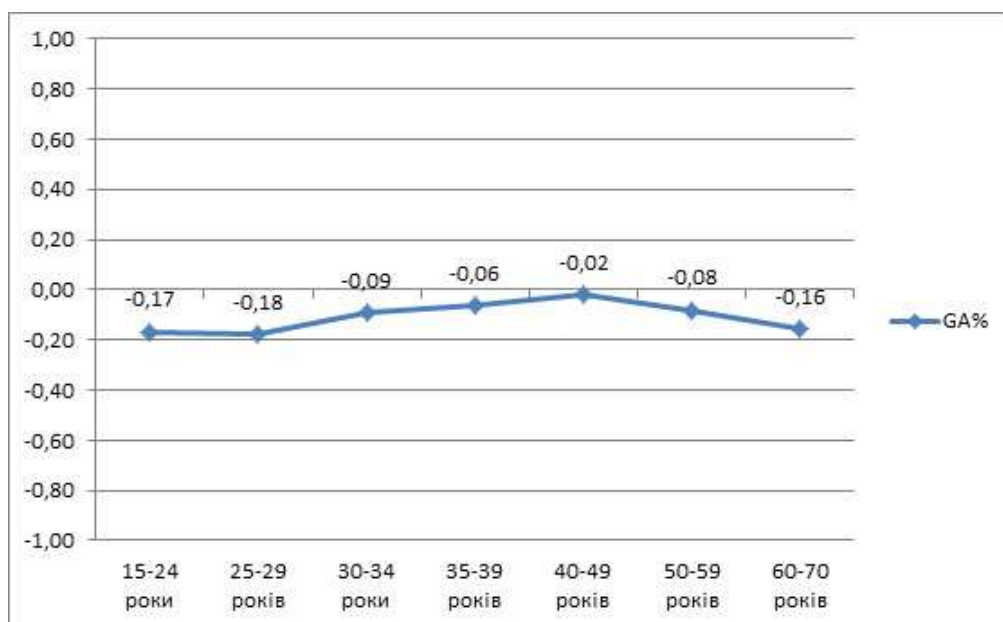

Рис. 2.7: Коефіцієнт гендерної питомої асиметрії рівня економічної активності за віковими групами

Нагадаємо, що паритет у гендерних групах характеризується нульовим показником гендерної питомої асиметрії. Але, так як у всіх вікових групах відсоток чоловіків домінує, то гендерна асиметрія скрізь від'ємна, хоча й з різними значеннями.

Бачимо, що найбільший гендерний розрив спостерігається у віковій групі 25-29 років ($GA\% = -0,18$). Близькі показники і у вікових групах 15-24 та 60-70 років. Це можна пояснити так: у перших двох вікових групах, тобто на проміжку від 15 до 29 років, жіноче населення є часто економічно неактивним, що пов'язано з народженням дітей та їх виховуванням. Найменший гендерний розрив спостерігається у віковій групі 40-49 років. Тут прослідковується практично паритет.

Проведемо порівняльний аналіз гендерного паритету у сфері економічної активності населення Кіровоградської області та України у динаміці з 2005 по 2015 роки. Дані по Кіровоградській області отримано із статистичних щорічників управління статистики у Кіровоградській області, а дані по Україні із бази статистичних даних Європейської економічної комісії ООН.

Табл. 2.10: Населення у віці 15-70 років за економічною активністю у 2016 році (Кіровоградська область)

Економічно активне населення у віці 15-70 років	Кіровоградська область		Україна	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
2005	57,4	67	57	67,9
2006	58,3	66,6	56,8	68,2
2007	57,9	69,2	57,1	68,9
2008	59	68,8	57,5	69,8
2009	57,6	67,8	58,1	69,2
2010	58,1	67,4	58,4	69,6
2011	57,8	69,6	58,5	70,7
2012	57,8	71	58,6	71,3
2013	56,1	69,6	58,9	71,6
2014	54,4	68,3	56,1	69,3
2015	54,4	68,3	56,2	69,2

Візуально продемонструємо відмінності у показниках економічної активності жінок та чоловіків на рівні області та на рівні країни у вигляді гістограм (рис. 2.8 та 2.9).

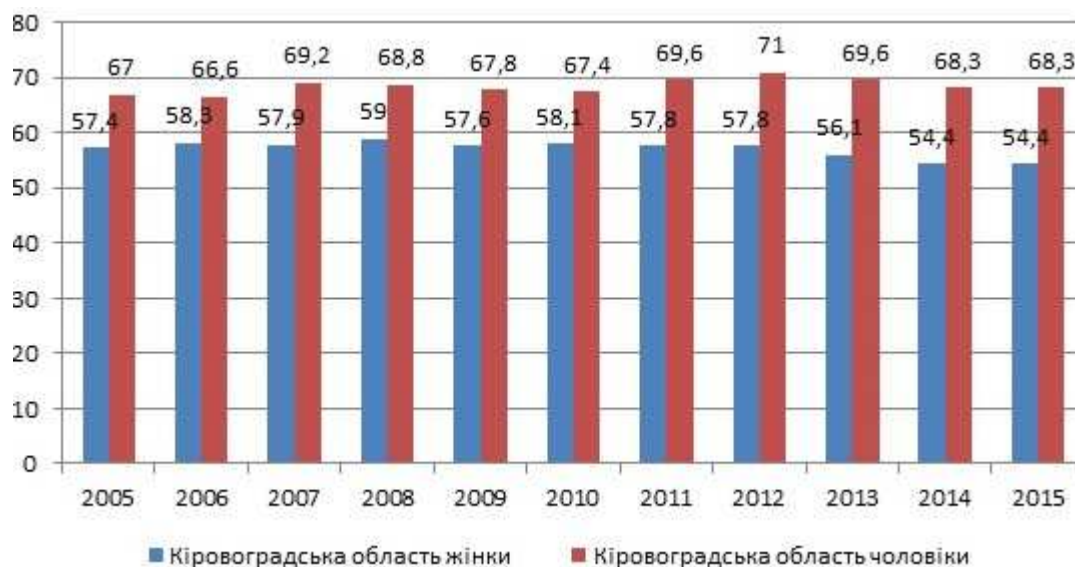

Рис. 2.8: Економічно активне населення у віці 15-70 років, жінки та чоловіки (Кіровоградська область, 2005-2015 роки)

Можемо спостерігати, що на протязі всього періоду в області рівень економічної активності чоловіків значно перевищував рівень економічної активності жінок.

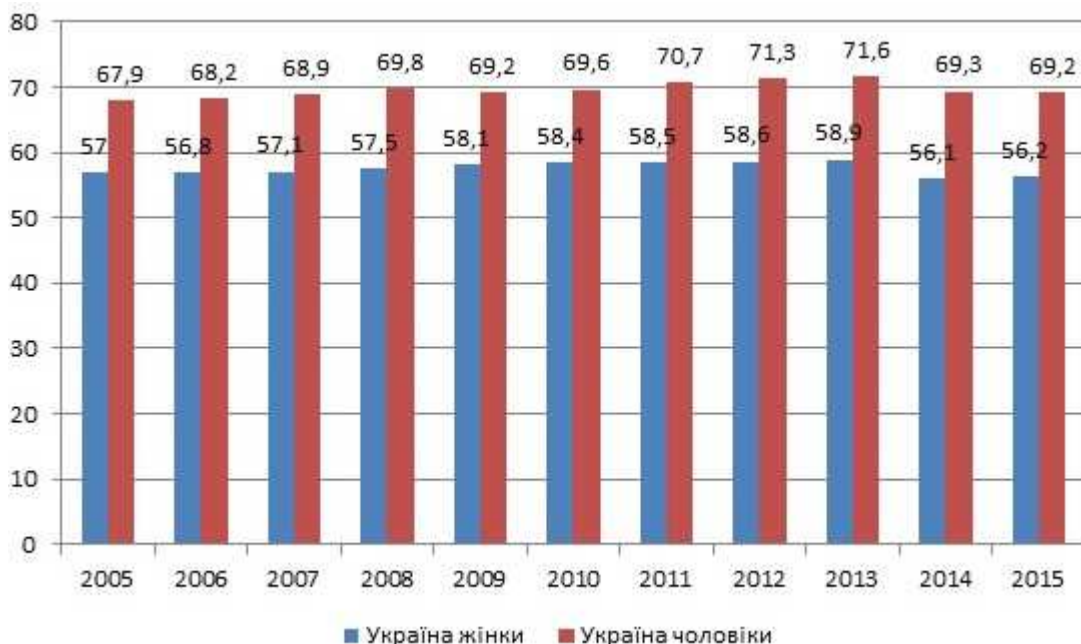

Рис. 2.9: Економічно активне населення у віці 15-70 років, жінки та чоловіки (Україна, 2005-2015 роки)

Аналогічна ситуація і по Україні в цілому. Тут рівень економічної активності чоловіків був завжди вищий, ніж у жінок. Але показники по Україні для чоловіків на протязі всього періоду вищі, ніж показники по області. Показники для жінок у різний час були різними: з 2005-2008 роки регіональні показники були вищі, з 2009 вищими стали показники по Україні в цілому. Це говорить про те, що рівень економічної активності жінок і чоловіків у деяких областях України перевищує показники у Кіровоградській області.

Проаналізуємо гендерний паритет у показниках жінок та чоловіків на рівні області та країни. Для аналізу будемо використовувати індекс гендерного питомого паритету та коефіцієнт гендерної питомої асиметрії.

Розрахувавши індекс гендерного питомого паритету та кое-

фіцієнт гендерної питомої асиметрії для Кіровоградської області та України, отримуємо такі результати.

Табл. 2.11: Показники індексу гендерного питомого паритету та коефіцієнту гендерної питомої асиметрії населення у віці 15-70 років за економічною активністю (Кіровоградська область)

Економічно активне населення у віці 15-70 років	Кіровоградська область		Україна	
	GPI	GAI	GPI	GAI
2005	0,86	-0,08	0,84	-0,09
2006	0,88	-0,07	0,83	-0,09
2007	0,84	-0,09	0,83	-0,09
2008	0,86	-0,08	0,82	-0,10
2009	0,85	-0,08	0,84	-0,09
2010	0,86	-0,07	0,84	-0,09
2011	0,83	-0,09	0,83	-0,09
2012	0,81	-0,10	0,82	-0,10
2013	0,81	-0,11	0,82	-0,10
2014	0,80	-0,11	0,81	-0,11
2015	0,80	-0,11	0,81	-0,10

Від'ємні значення коефіцієнта асиметрії вказують на диспропорції у бік чоловіків, тобто відсоток економічно активних чоловіків більший, ніж у жінок. Що стосується гендерного паритету, то більший паритет спостерігається на рівні області, ніж в країні у цілому, тобто це означає, що гендерний розрив у показниках економічно активних чоловіків та жінок менший для області.

Далі проведемо порівняльний аналіз гендерного паритету у сфері безробіття Кіровоградської області та України у динаміці з 2005 по 2015 роки. Дані по Кіровоградській області отримано із статистичних щорічників управління статистики у Кіровоградській області, а дані по Україні із бази статистичних даних Європейської економічної комісії ООН (UNECE).

Табл. 2.12: Населення у віці 15-70 років за економічною активністю у 2016 році (Кіровоградська область)

Безробітне населення у віці 15-70 років	Кіровоградська область		Україна	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
2005	7,7	9,8	6,8	7,5
2006	7,1	9,4	6,6	7
2007	7,3	8,9	6	6,7
2008	7	9,1	6,1	6,6
2009	7,8	12	7,3	10,3
2010	7,6	10,2	6,8	9,3
2011	6,7	10,5	6,8	8,8
2012	7,4	9,4	6,4	8,5
2013	9,5	9,8	6,2	8
2014	11,5	10,9	7,5	10,8
2015	9,7	12,9	8,1	10,1

Візуально продемонструємо відмінності у показниках жінок та чоловіків на рівні області та на рівні країни (рис. 2.10 та рис.2.11).

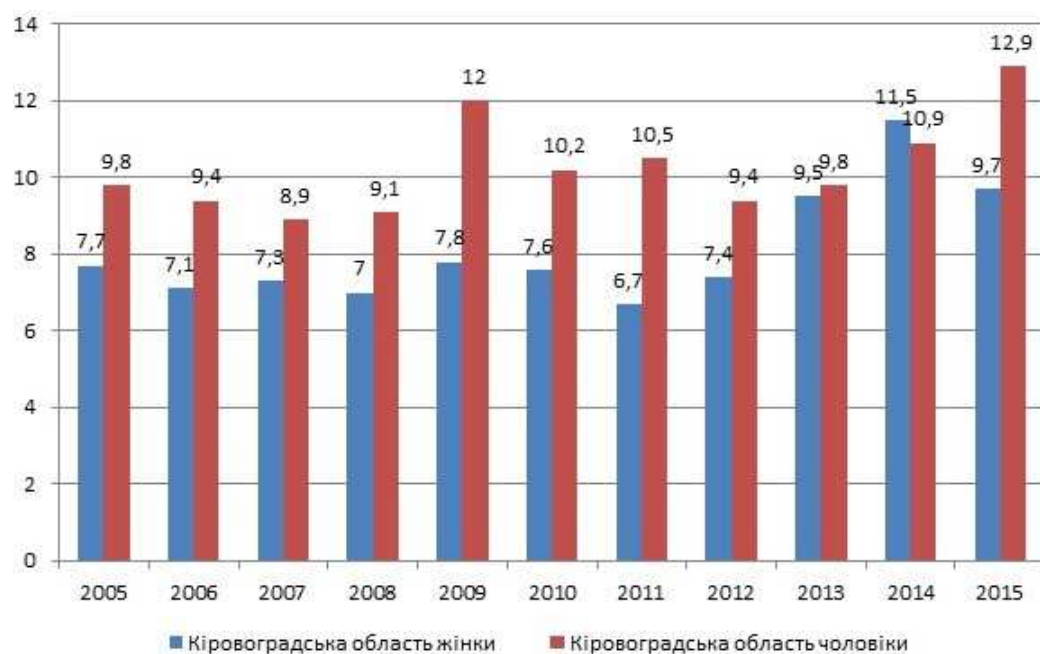

Рис. 2.10: Безробітне населення у віці 15-70 років, жінки та чоловіки (Кіровоградська область, 2005-2015 роки)

Можемо спостерігати, що на протязі всього періоду в області, за винятком 2014 року, рівень безробіття чоловіків значно перевищував рівень безробіття жінок.

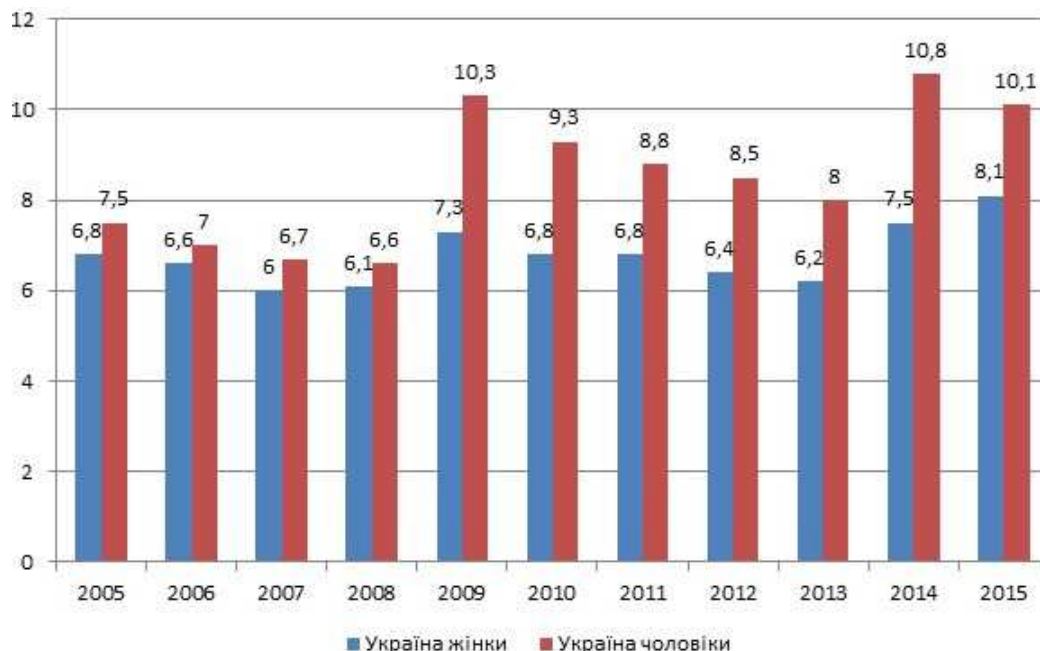

Рис. 2.11: Безробітне населення у віці 15-70 років, жінки та чоловіки (Україна, 2005-2015 роки)

Аналогічна ситуація і по Україні в цілому. Тут рівень безробіття чоловіків був завжди вищий, ніж у жінок. Але показники по Україні для представників обох статей завжди були нижчі ніж по області. Це означає, що якісь інші області нашої країни мають нижче рівень безробіття по відношенню до Кіровоградської області.

Далі проаналізуємо гендерний паритет у показниках жінок та чоловіків на рівні області та країни. Для аналізу будемо використовувати індекс гендерного питомого паритету та коефіцієнт гендерної питомої асиметрії. Розрахувавши індекс гендерного питомого паритету та коефіцієнт гендерної питомої асиметрії для Кіровоградської області та України, отримаємо наступні результати (таблиця 2.13).

Табл. 2.13: Показники індексу гендерного питомого паритету та коефіцієнту гендерної питомої асиметрії населення у віці 15-70 років за рівнем безробіття (Кіровоградська область)

Безробітне населення у віці 15-70 років	Кіровоградська область		Україна	
	GPI	GAI	GPI	GAI
2005	0,79	-0,12	0,91	-0,05
2006	0,76	-0,14	0,94	-0,03
2007	0,82	-0,10	0,90	-0,06
2008	0,77	-0,13	0,92	-0,04
2009	0,65	-0,21	0,71	-0,17
2010	0,75	-0,15	0,73	-0,16
2011	0,64	-0,22	0,77	-0,13
2012	0,79	-0,12	0,75	-0,14
2013	0,97	-0,02	0,78	-0,13
2014	1,06	0,03	0,69	-0,18
2015	0,75	-0,14	0,80	-0,11

Від'ємні значення коефіцієнта асиметрії вказують на диспропорції у бік чоловіків, тобто відсоток безробітних чоловіків більший, ніж відсоток безробітних жінок. Що стосується гендерного паритету, то більший паритет спостерігається на рівні країни, ніж в області, тобто це означає, що гендерний розрив у показниках безробіття чоловіків та жінок менший для України. Причому асиметрія на рівні області не стабільна, показники не мають чіткої динаміки збільшення чи зменшення. А от на рівні країни чітко прослідковується збільшення гендерної асиметрії у сторону чоловіків, тобто відсоток безробітних чоловік збільшується з роками швидше, ніж відсоток безробітних жінок.

Контрольні запитання до теми 2.3.

1. Назвіть типові гендерні відмінності в економічній діяльності.
2. На які категорії діляться всі члени суспільства по відношенню до роботи!
3. Які види діяльності властиві для людини як члена суспільства? Дайте визначення кожного виду.
4. Назвіть форми праці за визначення Міжнародної організації праці.
5. Які види праці включаються до границь виробничих операцій системи національних розрахунків ООН та вносять вклад до національного валового внутрішнього продукту?
6. Як визначається економічно активна частина населення?
7. Яка категорія осіб називається працевлаштованими?
8. Яка категорія осіб називається непрацевлаштованими?
9. Яка категорія осіб не входить до робочої сили?
10. Назвіть відомі Вам особливості кваліфікації осіб по відношенню їх до роботи.
11. Якими джерелами користуються для визначення частки економічно активного населення?
12. Як визначається показник неактивності населення?
13. Якими джерелами даних послуговуються для визначення показника неактивності населення?
14. Назвіть відомі Вам особливості при визначенні показника неактивності населення.
15. Назвіть відомі Вам особливості та способи використання показника неактивності населення.
16. Як враховується показник неактивності населення у висновках для планування економічної політики?

17. Як визначається показник зайнятості населення?

18. Якими джерелами даних послуговуються для визначення показника зайнятості населення?

19. Назвіть відомі Вам особливості при визначенні показника зайнятості населення.

20. Назвіть відомі Вам особливості та способи використання показника зайнятості населення.

21. Як враховується показник зайнятості населення у висновках для планування економічної політики?

22. Як визначається показник гендерного розриву у погодинній оплаті праці?

23. Якими джерелами даних послуговуються для визначення показника гендерного розриву у погодинній оплаті праці?

24. Назвіть відомі Вам особливості при визначенні показника гендерного розриву у погодинній оплаті праці.

25. Назвіть відомі Вам особливості та способи використання показника гендерного розриву у погодинній оплаті праці.

26. Як враховується показник гендерного розриву у погодинній оплаті праці у висновках для планування економічної політики?

27. Поясніть зміст таких понять: ставка оплати праці працівника, трудовий дохід працівника, валовий дохід працівника, чистий дохід працівника.

28. Як визначається пропорція робітників за наймом з неповним робочим днем?

29. Якими джерелами даних послуговуються для визначення пропорції робітників за наймом з неповним робочим днем?

30. Назвіть відомі Вам особливості при визначенні пропорції робітників за наймом з неповним робочим днем.

31. Назвіть відомі Вам особливості та способи використання пропорції робітників за наймом з неповним робочим днем.

32. Як враховується пропорція робітників за наймом з неповним робочим днем у висновках для планування економічної політики?

33. Як визначається показник безробіття?

34. Якими джерелами даних послуговуються для визначення показника безробіття?

35. Назвіть відомі Вам особливості при визначенні показника безробіття.

36. Назвіть відомі Вам особливості та способи використання показника безробіття.

37. Як враховується показник безробіття у висновках для планування економічної політики?

2.4. Гендер і освіта

Пріоритети для гендерної рівності

Освіта надає основу для отримання можливості отримати роботу. Рівень освіти дорослих тісно пов'язаний з тривалими перспективами для дітей - чим вища освіта батьків, тим більш ймовірно, що у дітей буде високий рівень життя.

Освіта охоплює обов'язково початкову і середню шкільну освіту, вищу освіту в університетах і технічних інститутах, професійно-технічне навчання за конкретними професіями, курси підвищення кваліфікації і додаткову освіту для дорослих.

Цілі розвитку тисячоліття направлені на досягнення гендерної рівності при отриманні початкової, середньої і вищої освіти. Більшість країн виконують ці задачі в початковій і середній освіті, але гендерні розриви у вищій освіті, забезпечення якісного навчання і рівні можливості для національних меншин, залишаються проблемою [51].

Моніторинг результатів освіти, таких як рівень грамотності і отримання освіти сприяє отриманню роботи, також важливі для виявлення проблем гендерної рівності.

Джерелами даних для виявлення гендерної рівності в освіті можуть бути:

1) **Адміністративні записи**, що зберігаються у школах та інститутах, складають основу для багатьох статистичних показників, що відносяться до освіти. Їх можна порівняти з оцінками населення, що розраховуються національними статистичними системами при розрахунку показників зарахування (відсоток населення, який охоплений формальною освітою).

У деяких країнах якість даних, які отримані через Міністерство освіти та інші офіційні джерела, дуже відрізняються.

Система обліку відвідування й успішності студентів були дуже спотворені децентралізацією і фінансовим стимулюванням, які призвели до недостатнього або збиткового обліку. У таких випадках інші джерела, як наприклад, обстеження домашніх господарств, можуть допомогти перевірити якість даних і виявити розбіжності.

2) Обстеження домашніх господарств і переписи населення зазвичай, збирають дані про освіту і досягнутий рівень. Тільки за ними можна визначити рівень освіти дорослого населення в певний час.

Обстеження робочої сили дозволяють оцінити, як освіта, присвоєні кваліфікації і навчання впливають на можливість просунути на роботі, при цьому висвітлюється розмах освітньої невідповідності (коли людина отримує освіту у одній області, а працює в іншій) населення.

Зазначимо, що системи освіти відрізняються у різних країнах, а іноді навіть всередині однієї країни. У деяких країнах діти йдуть у початкову школу в 5 років, а в інших - у 6 і в 7 років. У деяких країнах середня школа (після початкової) триває 6 років, у інших менше. Ці відмінності ускладнюють формування порівнюваних даних по освіті.

Міжнародна стандартна класифікація освіти. Стандарти, розроблені системою ООН, надають шлях для переведення різних систем освіти у погоджені рамки. Міжнародна стандартна класифікація освіти (МСКО) належить до Міжнародного сімейства економічних і соціальних класифікацій ООН, які по всьому світу застосовуються для збору, обробки та аналізу загальнонаціональних порівнюваних даних. МСКО - це базова класифікація для організації освітніх програм і класифікацій за рівнями освіти і за напрямками. МСКО - це продукт міжнародної згоди, вона формально прийнята на Генеральній Конференції країн-членів ЮНЕСКО.

МСКО розроблена (табл. 2.14), щоб бути основою для класифікації освітньої діяльності, як це визначено у програмах і класифікаціях у міжнародно-призначених категоріях. Базові концепти і визначення МСКО повинні бути призначені у всьому світі і охоплювати весь спектр освітніх систем [54].

Табл. 2.14: Таблиця співставлення освітніх рівнів за міжнародною стандартною класифікацією освіти МСКО 2011 з національними освітніми рівнями та ступенями

Назва освітнього рівня за МСКО	Код освітнього рівня за МСКО	Тривалість навчання	Назва національних освітніх рівнів та ступенів (особи, які здобувають відповідний рівень та ступінь освіти)
Освіта дітей молодшого віку	0	4 роки	Дошкільна освіта (вихованці дошкільних навчальних закладів)
Початкова освіта	1	4 роки	Початкова загальна освіта (учні 1-4 класів денних загальноосвітніх навчальних закладів)
Перший етап середньої освіти	2	5 років	Базова загальна середня освіта (учні 5-9 класів денних і вечірніх загальноосвітніх навчальних закладів)
Другий етап середньої освіти	3	2 (3) роки	Повна загальна середня освіта (учні 10-11 (12) класів денних і 10-12 (16) класів вечірніх загальноосвітніх навчальних закладів, учні (слухачі) ПТНЗ)
Післясередня не вища освіта	4	2 роки	Професійно-технічна освіта (учні (слухачі) ПТНЗ, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень "кваліфікований робітник")
Короткий цикл вищої освіти	5	2 роки	Початковий рівень вищої освіти (студенти вищих навчальних закладів, які здобувають ступінь вищої освіти "молодший бакалавр" ("молодший спеціаліст"))
Бакалаврат або його еквівалент	6	4 роки	Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти (студенти вищих навчальних закладів, які здобувають рівень вищої освіти "бакалавр")
Магістратура або її еквівалент	7	2 роки	Другий (магістерський) рівень вищої освіти (студенти вищих навчальних закладів, які здобувають ступінь вищої освіти "магістр" ("спеціаліст"))
Докторантура або її еквівалент	8	4 роки	Третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти (особи, які здобувають ступінь вищої освіти "доктор філософії"); Науковий рівень вищої освіти (особи, які здобувають ступінь вищої освіти "доктор наук")

Багато показників у освіті ґрунтуються на певних вікових рамках, які пов'язані із стандартними віковими діапазонами.

Для розрахунку кількості тих, хто навчається на будь-якому рівні освіти важливо знати офіційний віковий діапазон. Ці вікові групи відрізняються у різних країнах.

Наведемо співставлення ступенів освіти за МСКО за навчальними закладами України, які забезпечують отримання відповідного ступеня (станом на 2017 рік).

До загальноосвітніх навчальних закладів належать школи, ліцеї, гімназії, колегіуми, навчально-виховні комплекси (об'єднання), санаторні школи всіх ступенів, а також спеціальні школи (школи інтернати) та школи соціальної реабілітації.

Професійно-технічні навчальні заклади (ПТНЗ) - навчальні заклади для забезпечення потреб громадян у професійно-технічній і повній загальній середній освіті. Випускникові професійно-технічного навчального закладу, який успішно пройшов кваліфікаційну атестацію, присвоюється кваліфікація "кваліфікований робітник" з набутої професії відповідного розряду (категорії).

До вищих навчальних закладів (ВНЗ) належать технікуми, коледжі, інститути, університети, академії тощо.

Серед основних освітніх показників визначимо такі.

1) **Загальний показник числа тих, хто здобуває вищу освіту (ЗПВО) (%)** - це загальна кількість студентів вищої школи незалежно від віку, поділене на загальну кількість населення в офіційному віці для університетської освіти і потім помножене на 100 для представлення у вигляді відсотків. ЗПВО для вищої школи слід обраховувати окремо для жінок і чоловіків.

Згідно даних ЮНЕСКО вік для навчання у вищій школі - це 5-річна вікова група, яка слідує відразу за віком закінчення середньої школи. Вона відмінна для різних країн. В основному, офіційний вік для університетського навчання 19-24 роки.

Зазначимо, що вища освіта будується на основі середньої освіти і забезпечує навчання у спеціальній галузі освіти. Вища освіта надає знання високого рівня складності та спеціалізації. Вища освіта включає те, що розуміється під академічною освітою, а також складну професійно-технічну освіту. Вона включає рівні 5, 6, 7 та 8 МСКО. Зміст освітніх програм вищої освіти є складнішим та сучаснішим, ніж на більш нижчих рівнях МСКО.

У процесі аналізу статистичних даних слід мати на увазі, що число осіб, що вступили на навчання за програмами вищої освіти, відрізняється від числа тих, хто навчається в залежності від періоду навчального року (початок, середина, кінець). Причинами цього може бути як відрахування, так і поновлення студентів на навчання. Обчислення показників студентів ґрунтується на знанні розбивок населення за статтю та віком. Такі оцінки як правило складаються національними статистичними структурами (бюро, службами, центрами, комітетами) на основі переписів населення, книг обліку населення та показників народжуваності, смертності та міграції. Якщо оцінки населення неточні, то й показники студентів будуть завищені або ж занижені. Таким чином, у процесі проведення вимірювань слід впевнитися в авторитетності джерела офіційної статистики. У випадку відсутності певного виду національних оцінок дані про розбивку населення за статтю та віком для кожного рівня освіти можна взяти з бази даних Інституту статистики ЮНЕСКО [53].

Визначимо особливості інтерпретації ЗПВО.

Високі значення показника ЗПВО свідчить про високий рівень розповсюдження вищої освіти незалежно від того, чи входять студенти до офіційної вікової групи, чи ні. Значення ЗПВО близько 100 % для системи вищої освіти є малоімовірним, так як вища освіта не є загальною. Зрозуміло, що гендерний аналіз студентів вищої школи є важливим для розуміння нерівності

та напрямків, де, ймовірно, потрібним може стати політичне втручання. Наприклад, не дивлячись на те, що жінок серед студентів вищої школи переважна більшість, на найвищих ступенях освіти (отримання докторських ступенів) їх значно менше. Крім того, серед тих, хто займається науковими дослідженнями в галузі математики природничих та технічних наук, жінки також становлять меншість [49]. Політичні ж рішення можуть мотивувати людей до навчання у закладах вищої освіти або до використання інших можливостей. Статистика числа осіб, що навчаються у вищій школі, є важливим індикатором для політиків у контексті вивчення особливостей людського капіталу. При аналізі цього індикатора разом з іншими статистичними даними, що характеризують освіту та працю (наприклад, охоплення початковою освітою, здобуття освіти дорослими, статус економічної діяльності), статистика вищої освіти дає картину навичок та зайнятості населення. А це важливо з точки зору дослідження можливостей та якості системи освіти та підтримки відповідності здобутих знань вимогам ринку праці.

2) Загальний показник числа учнів старших класів середньої школи (ЗПСК) (%) - це повне число учнів старших класів середньої школи (незалежно від віку), поділене на загальну кількість населення в офіційному віці для учнів старшої школи та помножене на 100 для представлення у вигляді відсотків. ЗПСК треба обчислювати для жінок та чоловіків окремо.

Зазначимо, що освіта в старших класах середньої школи (3-й рівень за МСКО) - це програми, спрямовані на завершення середньої освіти та підготовки або до здобуття вищої освіти, або до формування навичок, необхідних у роботі, або для обох цілей. Число зарахованих для завершення середньої освіти може відрізнитися від числа тих, хто реально навчається, так як у залежності від періоду навчального року (початок, середина, кінець) число зарахованих учнів може включати тих, хто

протягом року був відрахований з навчання.

Обчислення відношень для учнів ґрунтується на інформації про чисельність населення з робивкою за статтю та віком. Такі дані наявні (як правило) у національних департаментах статистики як складова частина даних перепису населення, книг обліку населення та показників народжуваності, смертності та міграції. Слід врахувати: якщо дані про чисельність населення неточні, то й показники чисельності учнів також будуть невірними. Тому слід впевнитися, що оцінки чисельності населення відносяться до того ж року, що і дані про учнів, а також що дані отримані з перевіреного джерела офіційної статистики. У випадку відсутності національних даних їх можна отримати від Інституту статистики ЮНЕСКО з розбиттям за статтю та віком для кожного рівня освіти [53].

Зауважимо, що загальний показник учнів (ЗПСК) та чистий показник числа учнів старших класів середньої школи (ЧПСК) відрізняються чисельниками - для чистого показника у чисельнику знаходиться число учнів в межах офіційного вікового діапазону (3-й рівень за МСКО), а для загального - число учнів незалежно від вікового діапазону. Так як учні старших класів можуть бути молодшими або старшими від офіційного вікового діапазону, то ЗПСК, як правило, більший, ніж чистий показник числа учнів старших класів середньої школи (більше того, ЗПСК може перевищувати 100 %). Чистий показник не повинен перевищувати 100 %; якщо це відбувається, то причину слід шукати в неузгодженості даних стосовно населення та навчання.

Вияснимо особливості інтерпретації ЗПСК.

Високий ЗПСК, як правило, вказує на високий рівень охоплення навчанням незалежно від того, чи входять учні до офіційної вікової групи, чи ні. Ступінь охоплення навчанням залежить від обов'язковості середньої освіти, від привабливості

вищої освіти, від якості системи освіти, від вимог до освіти на ринку праці. Значення ЗПСК, близьке до 100 % або вище 100 %, свідчить про те, що країна може організувати навчання всього населення шкільного віку, але тоді значення ЗПСК не показує пропорцію учнів. Близькість ЗПСК до 100 % є обов'язковою, але не достатньою умовою для зарахування всіх підходящих за віком дітей до школи. Порівняння ЗПСК та ЧПСК покаже долю учнів віком вище та нижче стандартного, яка виникла через більш ранній або більш пізній прихід до школи учнів, або через залишення учнів на повторний курс навчання. Різке розходження між ЗПСК та ЧПСК показує, що внутрішню ефективність системи освіти можна покращити (забезпечити своєчасний початок учнями навчання, домогтися кращих результатів щодо переведення учнів до наступного класу). Аналіз кількості дітей, що залишилися поза межами школи, дає можливість пояснити, яку інформацію статистика учнів дає про охоплення дітей навчанням та про тих, хто опинився за межами охоплення. Крім того, доцільно розглянути показники охоплення освітою дітей молодших (1-й рівень за МСКО) та середніх (2-й рівень за МСКО) класів середньої школи та порівняти його з показниками охоплення старших класів. Аналіз дітей, що залишилися поза школою, також може пояснити, що розкриває статистика учнів про охоплення дітей навчанням та про тих, хто залишився за межами охоплення.

З метою визначення подібностей та відмінностей у схемах зарахування дівчаток та хлопчиків до старших класів (3-й рівень за МСКО) середньої школи обчислюється індекс гендерного паритету в ЗПСК. Практично це робиться діленням жіночого ЗПСК на чоловічий ЗПСК. У випадку рівності такого індексу 1, можна стверджувати про паритетність показників ЗПСК обох статей. Якщо ж цей індекс буде більшим від 1, то говорять про переважання показника ЗПСК жінок.

3) Розподіл населення від 24 до 64 років за рівнем освіти (РНРО) (%) - це упорядкування чисельності населення за категоріями, кожна з яких формується у відповідності до МСКО. Для обчислення рівня освіти у кожній категорії слід загальну кількість осіб певної статі у віці від 24 до 64 років, що мають відповідний рівень освіти (згідно МСКО) поділити на загальну кількість осіб цієї ж статі у віці від 24 до 64 років та помножити результат на 100. РНРО треба формувати для жінок та чоловіків окремо. Зауважимо, що крім 8-ми категорій, які відповідають 8-ми рівням МСКО, слід передбачити існування ще трьох категорій - Рівень освіти невідомий, Відсутність освіти та Незакінчена початкова освіта.

У зв'язку з тим, що категорії освіти взаємно виключають одна одну та є взаємно вичерпними (кожна людина попадає лише в одну категорію), сумарний результат всіх категорій має давати 100 %.

Вияснимо особливості інтерпретації РНРО.

Інтерпретувати РНРО можна як різницю між чоловіками та жінками у контексті впливу гендерних ролей, що стимулюють представників однієї статі отримати певний рівень освіти (як правило - вищої), на відміну від іншої статі. Крім того, якщо система освіти, можливості та відношення до освіти у жінок та чоловіків змінюються, то з часом це відобразиться у змінах рівня освіти, який здобувається. Також з метою порівняння показників РНРО між різними країнами можна використати міжнародні бази даних про рівень освіти в країнах та регіонах, співставлення яких є можливим або доцільним. Нарешті, можливим також є визначення РНРО в рамках окремої підгрупи населення - за місцем проживання, етнічною належністю, віком першого одруження, рівнем доходів. Це дасть можливість визначити відповідні індекси гендерного паритету та виділити групи, які виграють від цілеспрямованої політики та можливості продовжити формальну освіту.

Рівень освіти відображає досягнення населення в галузі формальної освіти та є показником його грамотності, чисельності та здібностей діяти в суспільстві. Рівень освіти - це явна ознака сили людського капіталу та відмінностей між чоловічим та жіночим населенням. Низький рівень освіти більшої частини працездатного населення обмежує можливості економічного розвитку та свідчить про необхідність застосування освітніх програм для дорослих.

4) Показник молодих людей, які не зайняті та не вчаться (NEET) (%) відображає частку молодих людей віком від 15 до 29 років, які не зайняті працевлаштуванням та не вчаться, від усієї молоді цієї вікової категорії. Для обчислення цього показника треба загальну кількість молодих людей вказаної вікової групи, які не зайняті та не вчаться, розділити на кількість усіх молодих людей цієї вікової категорії та помножити результат на 100. Для жінок та чоловіків цей показник може обраховуватися окремо. Рамки вікової групи можуть змінюватися в інтересах конкретного регіону чи країни. Але слід мати на увазі, що в обох компонентах ділення (у чисельнику та у знаменнику) вікова категорія має бути однаковою. Стандартно цей показник обчислюють окремо для трьох вікових груп: 15-19 років, 20-24 років, 25-29 років. Зауважимо, що молоді люди вважаються непрацюючими та такими, що не навчаються, якщо їх становище задовольняє дві умови: 1) вони не працюють за наймом (або безробітні, або економічно неактивні; 2) вони не навчалися протягом 4-х тижнів до проведення дослідження або перепису [116]. Зауважимо, що звичайна помилка при обчисленні цього показника полягає в тому, що в обрахунки включають непрацюючих молодих людей, не впевнившись, що вони не є студентами (в тому числі, крім денної, вечірньої або заочної форм навчання). Ця помилка може призвести до завищення розрахункового показника NEET.

Вияснимо особливості інтерпретації NEET.

Інтерпретація цього індикатора є дещо утрудненою, так як в ньому змішуються концепти безробіття та виключення з освітнього процесу. Часто розмиття цих питань веде до невірною розуміння. Втім, високий показник NEET може вказувати на небажане виключення із зайнятості та освіти. Це може бути ознакою позбавлення молоді громадських прав та/або свідченням позбавлення привабливих можливостей для молоді. Високий показник NEET серед жінок може проявитися серед частини населення, де присутня тенденція до раннього заміжжя та раннього дітонародження, так як відповідальність жінки за ведення домашнього господарства відриває цих жінок від працевлаштування та продовження навчання.

Показник NEET є відносно новим, хоча його рекомендують використовувати у якості індикатора цілі стійкого розвитку [116]. Для правильного трактування показника NEET слід вивчити його основні компоненти (безробіття проти неактивності) у розбивці за статтю та віком. Тоді стане зрозуміло, який з факторів головний: безробіття чи неактивність, як він відрізняється у чоловіків та жінок у вікових групах 15-19, 20-24 та 25-29 років. Там, де показник NEET включає велику за обсягом частину неактивних нестудентів (на противагу незайнятим), слід вивчити причини неактивності. У більшості випадків такі причини будуть різними для жінок та чоловіків, так як більша частина жінок є неактивними через домашні обов'язки.

Висока частка молодих людей, не зайнятих роботою або навчанням, вказує на необхідність розробки політики мотивування молоді до навчання та/або надання молоді можливостей працевлаштування. Ігнорування цієї проблеми може призвести до невдоволення молоді. Слід мати на увазі, що перш ніж розробляти заходи політичного впливу, слід вивчити головні причини безробіття. Політичні заходи для виправлення ситуації щодо незайнятості працевлаштуванням та навчанням молодих

людей мають бути різноманітними за природою та націленими саме на уразливі групи молоді. Мажна рекомендувати прийняття довгострокових рішень, включаючи формування у молодих людей навичок та кваліфікації, які необхідні для виходу на ринок праці. Інновації мають стати ключем для роботи з молодими людьми. Слід звернути увагу на технології та соціальні мережі, які відіграють важливу роль у навчанні та залученні молоді до трудової діяльності [12].

Приклад. Провести гендерний аналіз за всіма рівнями освіти за період з 2011 по 2017 рік, а також провести гендерний аналіз за галузями знань у навчальних закладах у Кіровоградській області за 2016/2017 навчальний рік.

Почнемо із аналізу розподілу окремо за жінками і за чоловіками. Наведемо кількісні дані розподілу слухачів на всіх рівнях освіти окремо для чоловіків та жінок [97].

Табл. 2.15: Розподіл чисельності чоловіків учнів, слухачів та студентів навчальних закладів області

Код	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17
0	14382	15144	15936	16768	16955	16964	17074
1	17301	17208	17456	17695	18151	19029	19728
2	24228	22376	21802	21352	21426	21294	21369
3	9179	7461	10199	9017	8460	7993	7497
4	2025	1396	1645	1632	1596	1435	1327
5	4837	4694	4800	4693	4333	3889	3581
6	6708	5086	3728	3326	3099	3131	2960
7	2010	1561	1203	1087	972	1085	1362
8	79	70	82	94	80	94	94

З таблиці очевидно, що найбільша кількість хлопців сконцентрована на перших трьох рівнях освіти. Причому на перших двох рівнях кількість учнів з роками збільшується, а на інших зменшується, за виключенням двох найвищих рівнів.

Проаналізуємо загальну кількість хлопців на всіх рівнях освіти.

Табл. 2.16: Загальна чисельність чоловіків учнів, слухачів та студентів навчальних закладів області на всіх рівнях освіти

	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017
Всі рівні за МСКО	80749	74995	76849	75665	75072	74913	74992

Тут ми у цілому бачимо зменшення кількості представників чоловічої статі. Хоча у заданому часовому діапазоні прослідкували спади і збільшення чисельності, але якщо аналізувати глобально, то кількість хлопців зменшується.

Розглянемо розподіл чисельності представників жіночої статі у динаміці по рокам на всіх рівнях освіти.

Табл. 2.17: Розподіл чисельності жінок учнів, слухачів та студентів навчальних закладів області

Код	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17
0	13232	14236	14979	15594	15599	15606	15878
1	16435	16520	16932	17164	17788	18459	18939
2	23259	21704	20929	20498	20568	20229	20515
3	8077	6938	8874	8296	7952	7673	7273
4	1761	1451	1365	1208	1117	1090	1008
5	5127	4976	4943	4880	4160	3656	3258
6	7581	6052	4772	4291	3564	3350	3078
7	2171	1841	1587	1414	1206	1074	1280
8	180	165	149	130	118	92	85

На перших двох рівнях освіти чисельність дівчаток зростає, а на всіх інших рівнях освіти чисельність зменшується, за винятком рівня магістратури, де за останній рік кількість стрімко зросла. Проаналізуємо загальну кількість дівчат на всіх рівнях

освіти.

Табл. 2.18: Загальна чисельність жінок учнів, слухачів та студентів навчальних закладів області на всіх рівнях освіти

	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017
Всі рівні за МСКО	77823	73884	74532	73474	72072	71230	71314

Ситуація аналогічна, як і для представників чоловічої статі. Протягом заданого періоду глобально зменшилась загальна чисельність дівчат на всіх рівнях освіти. Причому, якщо розглядати розмах величин між першим і останнім роком, то кількість хлопців зменшилась на 5757 осіб, а дівчат на 6509 осіб. Як бачимо, розмах для хлопців менший, це при умові, що в загальній кількості хлопців все таки більше.

Але для проведення гендерного аналізу не достатньо володіти кількісними показниками сфери освіти. Спочатку потрібно проаналізувати гендерне співвідношення у демографічних показниках області у період з 2011 по 2017 роки.

Табл. 2.19: Розрахунок гендерного співвідношення для постійного населення області

Рік	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість жінок	544600	539900	535600	531100	526600	522200	518000
Кількість чоловіків	459000	456100	453100	450000	447600	444500	441300
Гендерне співвідношення	84	84	85	85	85	85	85

Гендерне співвідношення несуттєво змінилось з 2013 року. Тобто раніше на 100 жінок припадало 84 чоловіки, зараз –

85. Ситуація покращилась, але все рівно вона невтішна. Такий дисбаланс у гендерному співвідношенні статей на рівні області вимагає окремого методологічного підходу до розрахунку гендерного паритету, а саме, потрібно перейти до відсоткових показників, тобто розрахувати відсотки чоловіків та жінок на рівнях освіти по відношенню до кількості наявного населення області.

Перерахуємо відсоткові показники розподілу учнів, слухачів та студентів навчальних закладів окремо для жінок та чоловіків.

Табл. 2.20: Розподіл відсотків чоловіків учнів, слухачів та студентів навчальних закладів області від загального населення чоловіків у області

Код	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17
0	3,13	3,32	3,52	3,73	3,79	3,82	3,87
1	3,77	3,77	3,85	3,93	4,06	4,28	4,47
2	5,28	4,91	4,81	4,74	4,79	4,79	4,84
3	2,00	1,64	2,25	2,00	1,89	1,80	1,70
4	0,44	0,31	0,36	0,36	0,36	0,32	0,30
5	1,05	1,03	1,06	1,04	0,97	0,87	0,81
6	1,46	1,12	0,82	0,74	0,69	0,70	0,67
7	0,44	0,34	0,27	0,24	0,22	0,24	0,31
8	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02

Бачимо стабільно зростаючі показники лише на перших двох рівнях освіти. На всіх інших рівнях освіти динаміка, або спадаюча або більш менш стала.

Аналогічна ситуація серед представників жіночої статі (таблиця 2.21).

Маючи відсоткові показники за представниками обох статей, можемо перейти до розрахунку індексів гендерного паритету. Для оцінки гендерного паритету використовуємо коефіцієнт

гендерної питомої асиметрії (таблиця 2.22).

Табл. 2.21: Розподіл відсотків жінок учнів, слухачів та студентів навчальних закладів області від загального населення жінок у області

Код	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17
0	2,43	2,64	2,80	2,94	2,96	2,99	3,07
1	3,02	3,06	3,16	3,23	3,38	3,53	3,66
2	4,27	4,02	3,91	3,86	3,91	3,87	3,96
3	1,48	1,29	1,66	1,56	1,51	1,47	1,40
4	0,32	0,27	0,25	0,23	0,21	0,21	0,19
5	0,94	0,92	0,92	0,92	0,79	0,70	0,63
6	1,39	1,12	0,89	0,81	0,68	0,64	0,59
7	0,40	0,34	0,30	0,27	0,23	0,21	0,25
8	0,03	0,03	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02

Табл. 2.22: Розрахунок показників коефіцієнту питомої гендерної асиметрії за всіма рівнями освіти у Кіровоградській області за 2011–2017 роки

Код	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17
0	-0,13	-0,11	-0,11	-0,12	-0,12	-0,12	-0,12
1	-0,11	-0,10	-0,10	-0,10	-0,09	-0,10	-0,10
2	-0,11	-0,10	-0,10	-0,10	-0,10	-0,11	-0,10
3	-0,15	-0,12	-0,15	-0,12	-0,11	-0,10	-0,10
4	-0,15	-0,06	-0,17	-0,23	-0,25	-0,21	-0,21
5	-0,06	-0,06	-0,07	-0,06	-0,10	-0,11	-0,13
6	-0,02	0,00	0,04	0,04	-0,01	-0,05	-0,06
7	-0,05	0,00	0,06	0,05	0,03	-0,09	-0,11
8	0,32	0,33	0,21	0,08	0,11	-0,09	-0,13

Нагадаємо, що від'ємні показники коефіцієнту вказують на переважання представників чоловічої статі. Дана таблиця показує якісний зміст гендерного паритету, тобто вона відображає реальний гендерний паритет на всіх рівнях освіти. Звідси

ми бачимо, що практично вся таблиця має від'ємні показники асиметрії, тобто скрізь домінують представники чоловічої статі, за виключенням деяких років на 7-му і 8-му рівнях освіти.

Цікавою є ситуація на останньому рівні освіти: величезна перевага з боку жінок плавно перейшла у домінування представників чоловічої статі на даному рівні освіти. Найсуттєвіша гендерна асиметрія присутня на 4-му рівні освіти, тобто це після середня не вища освіта. На цьому рівні особливо різко виражена диспропорція у бік чоловіків.

Приклад. Проаналізуємо стан гендерного паритету у розподілі студентів у коледжах, технікумах, училищах, університетах, академіях та інститутах (таблиця 2.23).

Маючи такі дані ми не можемо говорити про якісні показники гендерного паритету, так як дані відсотки отримані від загальної кількості студентів у коледжах, технікумах, училищах, університетах, академіях, інститутах без враховування демографічних показників населення у даній віковій групі. Отже, далі проведемо кількісний аналіз студентів навчальних закладів за галузями знань на початок 2016/2017 навчального року у Кіровоградській області.

Проаналізуємо спочатку відмінності у показниках чоловіків і жінок для студентів у коледжах, технікумах, училищах (рис. 2.12).

Абсолютно у всіх галузях знань прослідковується гендерна асиметрія. Є дві галузі знань, де прослідковується абсолютне домінування чоловіків, а саме: механічна інженерія та аграрні науки та продовольство. Також ще у чотирьох галузях прослідковується величезна асиметрія у бік чоловіків, а саме: інформаційні технології, електрична інженерія, архітектура та будівництво, транспорт. Ці спеціальності можна визначити, як чоловічі.

Табл. 2.23: Студенти навчальних закладів за галузями знань на початок 2016/2017 навчального року у Кіровоградській області (відсотків)

	Коледжі, технікуми, училища		Університети, академії, інститути	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
Освіта	65,5	34,5	70,5	29,5
Культура і мистецтво	75,7	24,3	74,4	25,6
Гуманітарні науки	-	-	83,3	16,7
Соціальні та поведінкові науки	76,7	23,3	65,5	34,5
Журналістика	-	-	76	24
Управління та адміністрування	66,1	33,9	56,8	43,2
Право	55,6	44,4	54,5	45,5
Природничі науки	-	-	42,9	57,1
Математика та статистика	-	-	65,2	34,8
Інформаційні технології	13	87	8,1	91,9
Механічна інженерія	0	100	9,5	90,5
Електрична інженерія	2,6	97,4	7,3	92,7
Автоматизація та приладобудування	-	-	6,3	93,7
Електроніка та телекомунікації	10,5	89,5	0	100
Виробництво та технології	64,8	35,2	-	-
Архітектура та будівництво	18,3	81,7	21	79
Аграрні науки та продовольство	0	100	10,2	89,8
Охорона здоров'я	83	17	-	-
Соціальна робота	88,9	11,1	90,2	9,8
Транспорт	17,8	82,2	0	100

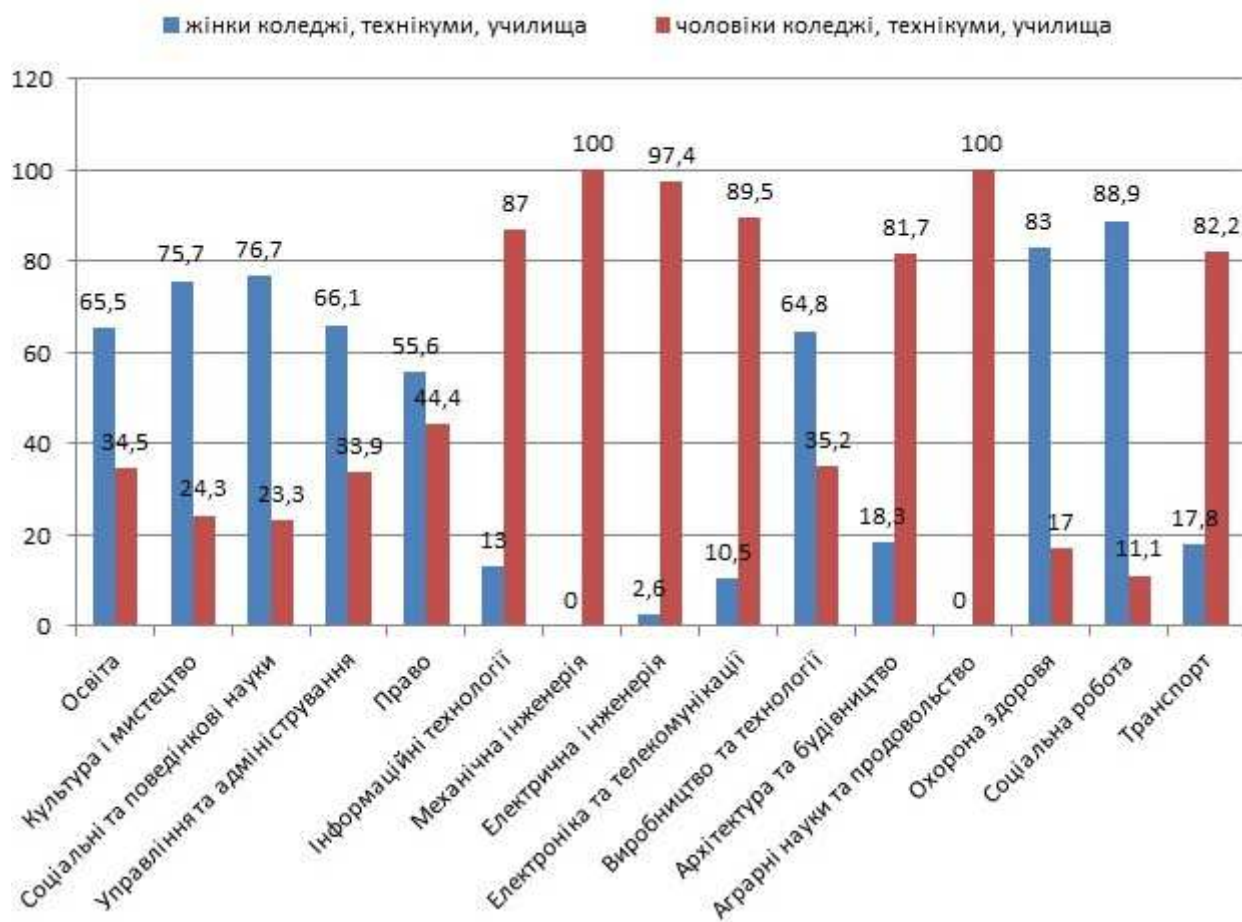

Рис. 2.12: Відсотки студентів у коледжах, технікумах, училищах за галузями знань (Кіровоградська область 2016/2017 рік)

Чітке домінування представників жіночої статі прослідковується у таких галузях знань: освіта, культура і мистецтво, соціальні та поведінкові науки, управління та адміністрування, охорона здоров'я, соціальна робота.

Аналогічно проаналізуємо відмінності у показниках чоловіків і жінок для студентів в університетах, академіях та інститутах (рис. 2.13).

У цих закладах ситуація значно відрізняється, ніж у коледжах, технікумах, училищах. Величезна асиметрія у бік чоловіків спостерігається у наступних галузях навчання: інформаційні технології, механічна інженерія, автоматизація та приладобудування, електроніка та телекомунікації, архітектура та бу-

дівництво, аграрні науки та продовольство, транспорт. Досить велика асиметрія у сторону жінок прослідковується у таких галузях: освіта, культура і мистецтво, гуманітарні науки, соціальні та поведінкові науки, журналістика, математика та статистика. Ситуація близька до гендерного паритету прослідковується у таких галузях: управління та адміністрування, право, природничі науки.

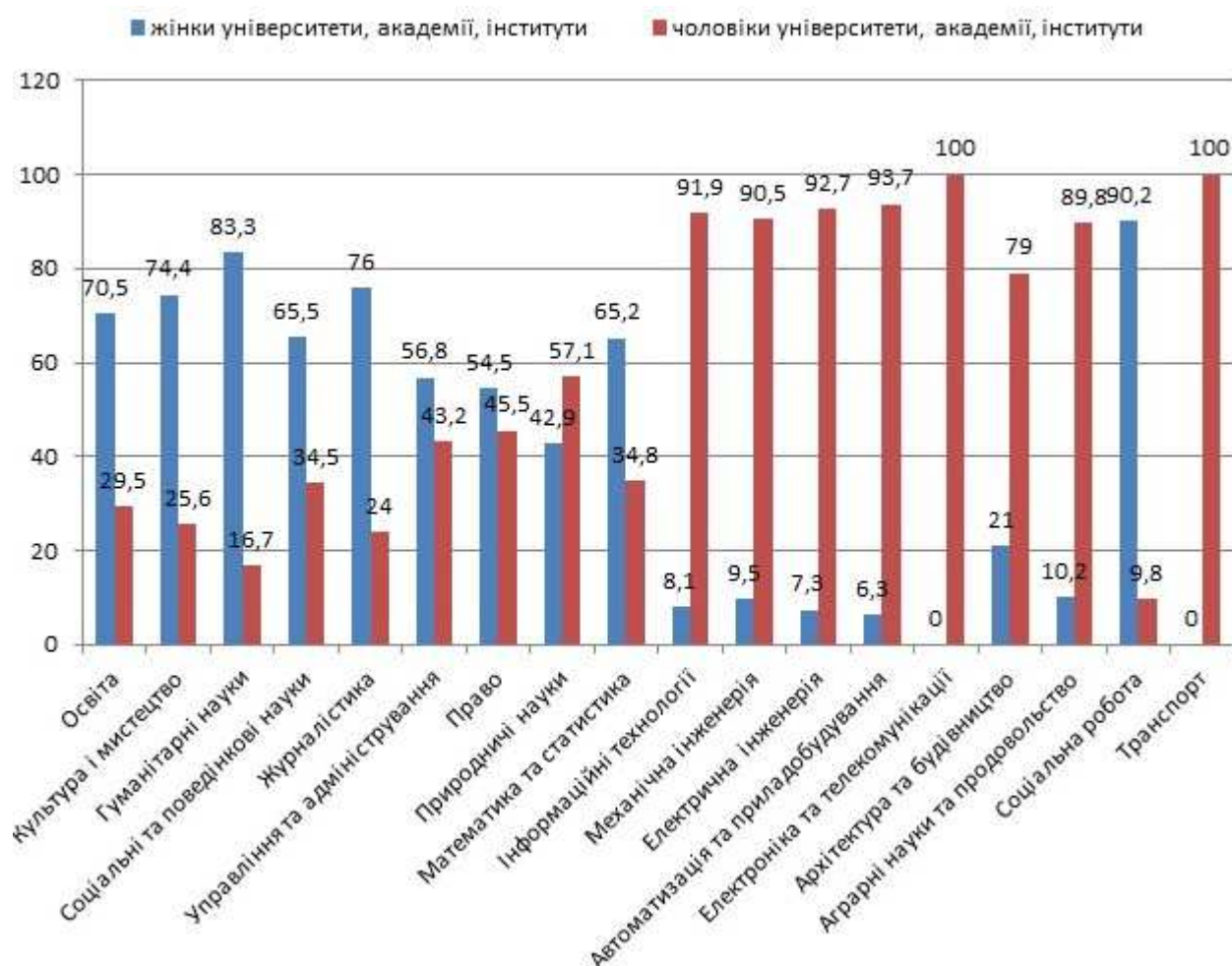

Рис. 2.13: Відсотки студентів у університетах, академіях та інститутах за галузями знань (Кіровоградська область 2016/2017 рік)

Далі проведемо порівняльний аналіз між закладами освіти. Аналізувати будемо лише за тими галузями, які представлені в обох блоках закладів. Порівняння проведемо на показниках

жінок, а показники для чоловіків будуть у порівнянні аналогічними, так як показник для жінок плюс показник для чоловіків дають 100% по галузі закладу.

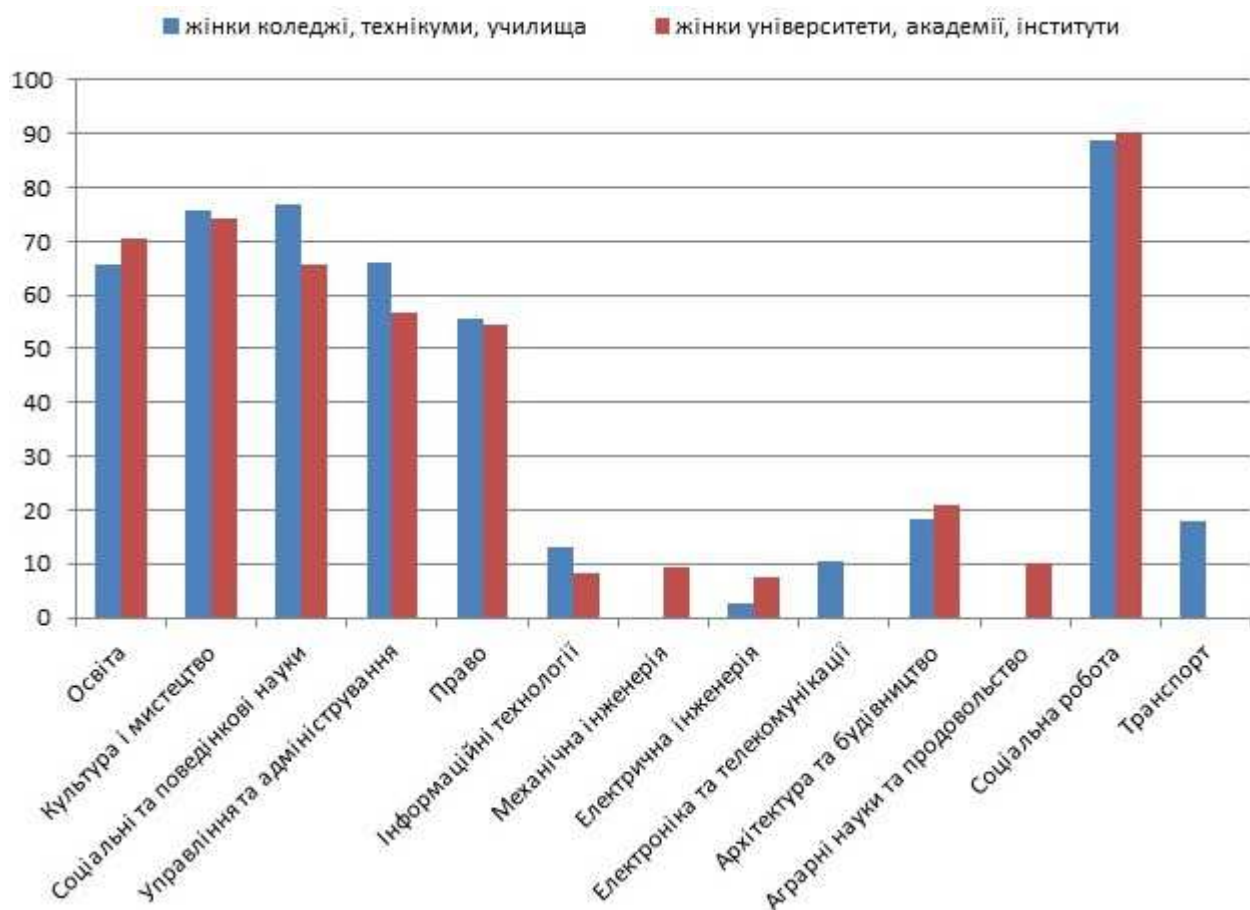

Рис. 2.14: Відсотки студентів-жінок у обох блоках закладів освіти за галузями знань (Кіровоградська область 2016/2017 рік)

Як видно із рис. 2.14, показники жінок у обох блоках закладів освіти за галузями знань корелюють, а саме коефіцієнт кореляції рівний 0,97. Звідси можна зробити висновок, що у галузях знань, які представлені у коледжах, технікумах, училищах та університетах, академіях, інститутах ситуація аналогічна по відсотковому співвідношенню представників обох статей.

Приклад. Проведемо аналіз розподілу аспірантів, докторантів та дослідників. Спочатку проаналізуємо стан гендерного паритету у розподілі аспірантів області станом на 2016 рік.

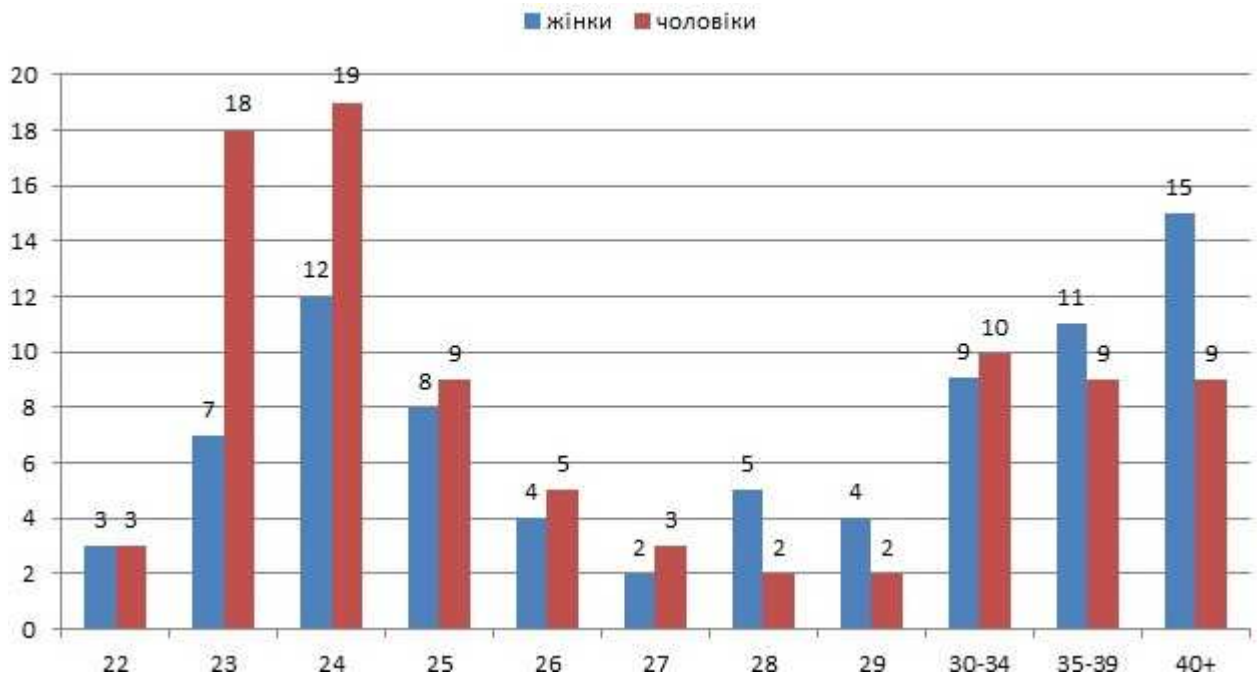

Рис. 2.15: Чисельність аспірантів за віковими групами (Кіровоградська область 2016 рік)

Можемо спостерігати паритет або ситуацію близьку до паритету у таких вікових групах: 21, 25, 26, 27 та у віці 30-34 роки. У вікових групах 23 та 24 роки явно виражена гендерна асиметрія у бік чоловіків. Це пов'язано із тим, що у цей період дівчата часто знаходяться у декретних відпустках. А вже у віковій групі за 40 років спостерігаємо велику асиметрію у бік жінок.

Якщо говорити про загальну кількість аспірантів, то бачимо, що в генеральній сукупності розбіжності не дуже великі. Всього у області за 2016 рік маємо 80 жінок аспірантів і 89 чоловіків аспірантів. Тобто розбіжності у розподілі за статями є у деяких вікових групах, але у цілому ситуація характеризується невеликою асиметрією в бік чоловіків.

Коротко проаналізуємо загальну тенденцію зміни кількості аспірантів та їх гендерний розподіл в області з 2005 року (таблиця 2.24).

Табл. 2.24: Розподіл аспірантів за статтю у відсотках
(Кіровоградська область)

	2005	2010	2015	2016
Всього аспірантів	286	254	176	169
% жінок	66,1	70	50	47,3
% чоловіків	33,9	30,3	50	52,7

Хоча кількість даних не велика, але прослідковується чітка тенденція зменшення чисельності аспірантів. Загальна чисельність населення області стрімко зменшується, але кількість аспірантів зменшується швидше. Можливо, це пов'язано з тим, що багато молодих людей надають перевагу працювати у національних чи закордонних організаціях, де вони можуть отримати заробітну плату набагато більшу. Що стосується розподілу між статями, то чіткої динаміки не прослідковується. Суттєва асиметрія в бік жінок у 2005-2010 роках перейшла у ситуацію близьку до паритету протягом останніх двох років.

Далі проаналізуємо стан гендерного паритету у розподілі докторантів області станом на 2016 рік (рис. 2.16).

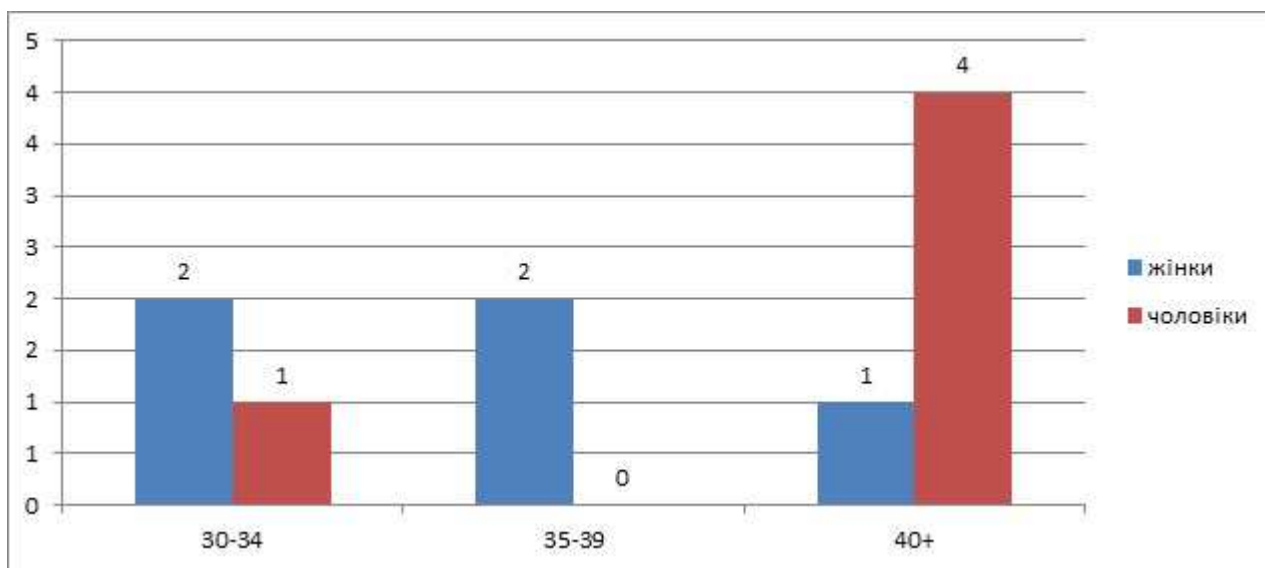

Рис. 2.16: Чисельність докторантів по віковим групам (Кіровоградська область 2016 рік)

У 2016 році спостерігаємо невелику кількість докторантів у області. Якщо говорити про загальну кількість докторантів, то маємо повний паритет, а саме 5 жінок та 5 чоловіків. Але у вікових групах ситуація різко відрізняється. З 30-39 років асиметрія в бік жінок, з 40 років асиметрія в бік чоловіків.

Коротко проаналізуємо динаміку зміни докторантів по рокам.

Табл. 2.25: Розподіл докторантів за статтю у відсотках (Кіровоградська область)

	2005	2010	2015	2016
Всього докторантів	4	5	10	10
% жінок	25	60	40	40
% чоловіків	75	40	60	60

Спостерігаємо позитивну динаміку збільшення кількості докторантів. Що стосується розподілу їх кількості за статтю, то тут немає чіткої тенденції. У різні роки розподіл був різним.

Далі проаналізуємо дослідників у 2016 році за рівнем освіти, галузями наук та за віком у Кіровоградській області.

Розглянемо кількісний склад дослідників у 2016 році за рівнем освіти.

Табл. 2.26: Дослідники за рівнем освіти у 2016 році (Кіровоградська область)

	всього	жінки	чоловіки
Кількість дослідників	348	132	216
доктори наук	10	2	8
доктори філософії (кандидати наук)	48	19	29
магістри (спеціалісти)	265	94	171
бакалаври (молодші бакалаври, спеціалісти)	25	17	8

Бачимо, що кількість чоловіків дослідників набагато перевищує кількість жінок і, відповідно, у всіх підгрупах, крім ба-

калаврів, чоловіків більше.

Але кількісний аналіз є важливим для визначення гендерного паритету загальної кількості дослідників. Для якісного аналізу визначимо відсоткові показники у кожному рівні освіти по відношенню до загальної кількості дослідників, а також проаналізуємо показники гендерної питомої асиметрії для кожного рівня освіти.

Табл. 2.27: Показники гендерної питомої асиметрії дослідників за рівнем освіти у 2016 році (Кіровоградська область)

	жінки	чоловіки	GA%
доктори наук	1,52%	3,70%	-0,42
доктори філософії (кандидати наук)	14,39%	13,43%	0,03
магістри (спеціалісти)	71,21%	79,17%	-0,05
бакалаври (молодші бакалаври, спеціалісти)	12,88%	3,70%	0,55

Якісні показники суттєво відрізняються від кількісних. На двох рівнях спостерігається ситуація близька до гендерного паритету, а саме на рівнях кандидатів наук та магістрів. На рівні докторів наук бачимо велику асиметрію в бік чоловіків, а на рівні бакалаврів – у бік жінок.

Тобто на найвищому рівні освіти, як за кількісним, та і за якісним складом переважають чоловіки, а на найнижчому рівні і кількісно, і якісно переважають жінки.

Проаналізуємо розподіл дослідників за галузями наук.

Розглянемо кількісний склад дослідників у 2016 році за галузями наук (таблиця 2.28).

У кількісному складі бачимо, що більшість дослідників сконцентрована у галузі технічних наук, причому кількість чоловіків набагато перевищує кількість жінок. Взагалі, на технічних та природничих спеціальностях закладів вищої освіти переважають представники чоловічої статі. У суспільних науках

кількісно переважають жінки. Природничі і гуманітарні науки характеризуються малою кількістю дослідників.

Табл. 2.28: Дослідники за галузями наук у 2016 році
(Кіровоградська область)

	Всього	жінки	чоловіки
Кількість дослідників	348	132	216
природничі науки (крім медичних та сільськогосподарських)	7	2	5
технічні науки	260	78	182
сільськогосподарські науки	55	33	22
суспільні науки	20	15	5
гуманітарні науки	6	4	2

Аналогічно проведемо якісний аналіз дослідників. Для якісного аналізу визначимо відсоткові показники для кожної галузі науки по відношенню до загальної кількості дослідників, а також проаналізуємо показники гендерної питомої асиметрії для кожної галузі.

Табл. 2.29: Показники гендерної питомої асиметрії дослідників за галузями наук у 2016 році (Кіровоградська область)

	жінки	чоловіки	GA%
природничі науки (крім медичних та сільськогосподарських)	1,52%	2,31%	-0,21
технічні науки	59,09%	84,26%	-0,18
сільськогосподарські науки	25,00%	10,19%	0,42
суспільні науки	11,36%	2,31%	0,66
гуманітарні науки	3,03%	0,93%	0,53

Гендерний паритет не прослідковується ні в одній галузі науки за якісним складом. Асиметрія в бік чоловіків прослідковується у природничих і технічних науках. І величезна гендерна асиметрія в бік жінок прослідковується у сільськогосподарських, суспільних та гуманітарних науках.

Аналізуючи розподіл відсотків за галузями наук для чоловіків, можемо спостерігати, що понад 84% дослідників-чоловіків зосереджені у галузі технічних наук, 10% у сільськогосподарських науках і ще 5% у інших галузях. Отже технічна галузь є найбільш привабливою для дослідників чоловічої статі.

У жінок технічна галузь також яскраво виокремлюється, але не так як у чоловіків. Великий відсоток жінок ведуть дослідження у галузі сільськогосподарських та суспільних наук.

Нарешті розглянемо розподіл дослідників за віком.

Табл. 2.30: Дослідники за віком у 2016 році
(Кіровоградська область)

	Всього	жінки	чоловіки
Кількість дослідників	348	132	216
до 25	17	4	13
25-29	65	20	45
30-34	68	23	45
35-39	53	22	31
40-44	18	5	13
45-49	21	10	11
50-54	34	16	18
55-59	33	20	13
60-64	20	6	14
65+	19	6	13

Так як кількість дослідників-жінок і дослідників-чоловіків суттєво відрізняється, то коректним є кількісний порівняльний аналіз за віковими групами жінок та чоловіків. З таблиці можна лише виявити загальну кількість дослідників у вікових групах.

Вікова група з 25-39 років охоплює найбільшу кількість дослідників, тобто більшість дослідників області є молодими людьми.

Далі проаналізуємо якісний склад дослідників за віком. Для

якісного аналізу визначимо відсоткові показники для кожної вікової групи по відношенню до загальної кількості дослідників, а також проаналізуємо показники гендерної питомої асиметрії для вікової групи.

Табл. 2.31: Показники гендерної питомої асиметрії дослідників за віковими групами у 2016 році (Кіровоградська область)

	жінки	чоловіки	GA%
до 25	3,03%	6,02%	-0,33
25-29	15,15%	20,83%	-0,16
30-34	17,42%	20,83%	-0,09
35-39	16,67%	14,35%	0,07
40-44	3,79%	6,02%	-0,23
45-49	7,58%	5,09%	0,20
50-54	12,12%	8,33%	0,19
55-59	15,15%	6,02%	0,43
60-64	4,55%	6,48%	-0,18
65+	4,55%	6,02%	-0,14

У якісному розподілі дослідників чоловіків спостерігаємо, що найбільший відсоток їх сконцентрований у віковому діапазоні 25-39 років. Всі інші вікові групи розподілені приблизно однаково. Для жінок ситуація відрізняється, а саме найбільший відсоток дослідників-жінок знаходиться у вікових групах 25-39 років та 50-59 років. Тобто відсоток дослідників жінок у віковому діапазоні 50-59 значно переважає відсоток чоловіків.

Із останнього стовпчика таблиці 2.31 бачимо, що гендерний паритет у якісному складі дослідників за віковими групами не прослідковується в жодній віковій групі. Значна асиметрія в бік жінок прослідковується у віковій групі 55-59 років. Цікаво, що в двох останніх вікових групах 60+ і кількісно і якісно переважають дослідники представники чоловічої статі.

Контрольні запитання до теми 2.4.

1. Охарактеризуйте, в чому полягає пріоритетність гендерної рівності в освіті?
2. Які існують джерела даних для визначення гендерної рівності в освіті?
3. З чим пов'язана необхідність розробки стандартів системи статистичних вимірів в освіті?
4. В чому суть Міжнародної стандартної класифікації освіти?
5. Як співвідносяться ступені освіти за Міжнародною стандартною класифікацією освіти та ступені освіти в Україні?
6. Як визначається показник числа тих, хто здобуває вищу освіту?
7. Як інтерпретується показник числа тих, хто здобуває вищу освіту?
8. Як визначається загальний показник числа учнів старших класів середньої школи?
9. Як інтерпретується загальний показник числа учнів старших класів середньої школи?
10. Чим відрізняється загальний показник числа учнів старших класів середньої школи від чистого показника числа учнів старших класів середньої школи?
11. Як визначається розподіл населення від 24 до 64 років за рівнем освіти?
12. Як інтерпретується розподіл населення від 24 до 64 років за рівнем освіти?
13. Як визначається показник молодих людей, які не зайняті та не вчаться?
14. Як інтерпретується показник молодих людей, які не

зайняті та не вчаться?

15. Які висновки можна зробити з результатів підрахунку показників гендерної питомої асиметрії за всіма рівнями освіти у Кіровоградській області протягом 2011–2017 років?

16. Які висновки можна зробити з результатів підрахунку показників гендерної питомої асиметрії дослідників за галузями наук у Кіровоградській області 2016 року?

17. Які висновки можна зробити з результатів підрахунку показників гендерної питомої асиметрії дослідників за віковими групами у Кіровоградській області 2016 року?

2.5. Гендер і прийняття рішень

Гендерні відмінності та прийняття рішень

Пекінська декларація і платформа дій визначили участь жінок в роботі директивних органів та в процесі прийняття рішень як одну з дванадцяти найважливіших проблемних областей, що визначають гендерну рівність. 1995 року представництво жінок в національних законодавчих органах становило 11.3 %; а 2014 року ця цифра склала 21.8 % [131]. Надання жінкам рівних можливостей здійснення діяльності на вищому рівні прийняття рішень є важливим питанням в плані досягнення гендерної рівності. Домінування чоловіків у вищих сферах публічного і приватного життя служить показником того, що жінки не досягли бажаної рівності. Такий стан справ можна пояснити перериванням кар'єри заради народження дитини і нерівна участь чоловіків в турботі про дітей. Крім того, слід констатувати відсутність заходів, спрямованих на зміцнення сімейних цінностей. Така ситуація не дозволяє жінкам знаходити рівновагу між сім'єю і роботою в тій мірі, яка необхідна для виконання такого виду діяльності. Прийняття рішень в сім'ї - ще одна проблемна область, що викликає стурбованість у плані забезпечення гендерної рівності. В рамках деяких оглядів, таких як, наприклад, медико-демографічний огляд, здійснюється збір даних про ту роль, яку відіграють жінки і чоловіки в прийнятті важливих господарських рішень.

Джерелами даних можуть бути:

1) **Обстеження та переписи.** Обстеження домашніх господарств і перепис населення служать підставою для отримання показника частки жінок, що займають вищі керівні посади (законодавці, керівники вищої ланки і керуючі). Здійснюється збір даних про зайнятість і надання робочих місць промисловими підприємствами працездатному населенню, які можуть бу-

ти використані для визначення частки участі жінок на посадах високого рівня. Також здійснюється збір інших характеристик (рівень освіти і сімейний стан), які можуть бути використані для перехресної статистики (табуляції) і подальшого порівняння частки чоловіків і жінок з метою виявлення відносних переваг або недоліків.

2) **Адміністративні записи** є основним джерелом для розрахунку показника частки жінок-членів національного законодавчого органу. Таким чином, адміністративний облік, що проводиться такими установами як Комісія з міжнародної цивільної служби, використовується для аналізу частки жінок, що займають посади цивільної служби.

Серед основних ключових показників щодо маркування прийняття рішень виділяють такі.

1) **Частка жінок-законодавців, старших посадових осіб та управляючих** (у % від загального числа). Розраховується діленням числа жінок, що займають посади, що підпадають під категорію законодавців, вищих посадових осіб та керівників (МСКЗ-88 Основна група 1) на загальне число осіб, віднесених до цієї категорії (чоловіки + жінки) і потім, множенням отриманого результату на 100 для отримання відсоткового співвідношення.

Джерелами даних для цього показника є обстеження робочої сили та інші обстеження домашніх господарств, в рамках яких здійснюється збір інформації з питань трудової зайнятості; результати перепису населення та житлового фонду.

Законодавці, керівники вищої ланки і керуючі (МСКЗ Основна група 1) - поряд з профільними зацікавленими організаціями, законодавці, керівники вищої ланки і керуючі беруть безпосередню або рекомендаційну участь у визначенні та формулюванні заходів політики; таким же чином профільні зацікавлені організації беруть участь в розробці законодавчих

актів, громадських правил і нормативних положень, представляють уряди і діють за їх дорученням, здійснюють нагляд за інтерпретацією і реалізацією державної політики та законодавства або здійснюють планування, управління і координування політики і діяльності підприємств або організацій у відповідних внутрішніх управліннях або відділах [122].

Міжнародна стандартна класифікація занять (МСКЗ) використовується для кодування всіх видів економічної діяльності. В даний час доступні два широко використовувані варіанти регулярно оновлюваної класифікації занять (МСКЗ-88 і МСКЗ 08). В останній редакції 2008 (МСКЗ-08) було здійснено перейменування першої основної групи зайнятості в 'Керуючі'.

В МСКЗ 2008 передбачено чотири основних підгрупи, визначені на рівні дворозрядного коду [123]:

1. Керуючі.

11. Головні посадові особи, керівники вищої ланки і законодавці.

12. Адміністративні та комерційні керуючі.

13. Керуючі виробництвом і спеціалізованими послугами.

14. Керуючі з питань представництва та інших послуг.

У МСКЗ 1988 представлені три основні підгрупи, визначені на рівні дворозрядного коду:

1. Законодавці, керівники вищої ланки і керуючі.

11. Законодавці та керівники вищої ланки.

12. Корпоративні керуючі.

13. Генеральні керуючі.

Зауважимо, що остання версія МСКЗ був оновлений 2008 року і основна група 1 МСКЗ-08 тепер називається 'Керуючі', що в загальних рисах відповідає Основній групі 1 МСКЗ-88 «Законодавці, Керівники вищої ланки і керуючі» і містить схо-

жі підгрупи.

Якість інформації про занятість залежить від якості кодування, здійснюваного в процесі обробки результатів обстеження або перепису. У міру того, як респонденти дають відповіді на питання про зайнятість у письмовій або усній формі, відповідальна особа за введення даних зобов'язана виконати інтерпретацію даних і привласнити код отриманої відповіді на підставі класифікації МСКЗ (або на підставі національного варіанту класифікації зайнятості). У деяких випадках приймаються рішення про кодування занять на певному рівні (наприклад, на тризначному рівні замість чотиризначного). Такий підхід може призвести до втрати точності або достовірності в міру формування кодів вищого рівня. Кодування на більш високому рівні також обмежує можливість кращого розуміння проблем зайнятості чоловіків і жінок.

Розглянемо особливості інтерпретації цього показника.

Заняття жінками посад найвищого рангу відрізняється на глобальному рівні від більшості, зареєстрованої в трьох країнах (Ямайка: 59.3 %; Колумбія: 53.1 %; і Санта-Лучія: 52.3 %) до мізерно малої частки в таких країнах, як Пакистан (3.0 %), Алжир (4.9 %), Йорданія (5.1 %) і Бангладеш (5.4 %). Дуже важливим елементом є можливість використання даного показника для визначення збільшення в часі частки жінок, які займають вищі керівні посади. Дану інформацію слід розглядати в сукупності зі змінами на ринку праці, які полягають у зростанні рівня безробіття. Це робиться для того, щоб визначити - чи змінюються при цьому гендерні диспропорції, чи залишаються незмінними. Розділення цього показника на різні підгрупи керуючих (наприклад, головні посадові особи, генеральні керуючі і керуючі представницькими питаннями) може показати, що жінки і чоловіки вважають за краще займати певні види керівних посад. На підставі таких даних можна краще зрозумі-

ти тенденції розвитку політик і програм для залучення жінок і чоловіків в ті області, в яких вони недостатньо представлені.

У тих випадках, коли частка представництва жінок низька, інтервенції заходів політики можуть включати позитивні дії для залучення і утримання жінок на високих посадових постах, забезпечуючи розвиток лідерських якостей у жінок і визначаючи ролі, гідні наслідування, й лідерів для залучення жінок до процесу управління.

2) Частка жінок-членів національного законодавчого органу (%). Розрахунок здійснюється шляхом ділення числа жінок в національному законодавчому органі (в однопалатному парламенті або лише в нижній палаті) на загальне число зайнятих місць в парламенті і потім множенням отриманого результату на 100 для отримання процентного співвідношення.

Джерелами даних для цього показника є облікові записи національних законодавчих органів.

Законодавчі органи (парламенти) - законодавчі органи значно відрізняються за внутрішнім функціонуванням і процедурами; втім, загальним для всіх є загальна законодавча функція, нагляд за діяльністю уряду та представлення електорату. Національні законодавчі органи можуть бути двохпалатними або однопалатними (тобто, складаються з однієї або двох палат - нижньої і верхньої палат парламенту). Даний показник поширюється на одну палату в однопалатних парламентах і на нижню палату в двохпалатних парламентах і не поширюється на верхню палату двохпалатних парламентів [135].

Місця в парламенті слід розуміти, як число парламентських мандатів або число членів парламенту. Місця в парламенті, як правило, займають за підсумками голосування на загальних парламентських виборах. Вакантні місця можуть також займатися в результаті призначення, наділення повноваженнями, непрямих виборів, ротацією членів парламенту і додаткових ви-

борів [135].

Зауважимо, що колм місця у парламенті не зайняті, то їх слід виключити з розрахунків. Крім того, оскільки національні вибори зазвичай проводяться один раз на кожні 3-5 років, то даний показник оновлюється тільки в рік проведення виборів. В період між виборами склад парламенту може змінюватися в зв'язку з відставкою або кончиною діючих членів парламенту.

Розглянемо особливості інтерпретації цього показника.

Оскільки жінки становлять половину населення в більшості країн, то їх участь в процесі прийняття рішень на національному рівні має бути пріоритетним завданням. Проте даний показник може виявитися недостатнім для вимірювання внеску жінок в процес прийняття політичних рішень, оскільки їх присутність в законодавчому органі не гарантує впливу на процес прийняття рішень. Деякі жінки (і чоловіки) можуть зіткнутися з певними труднощами в процесі повного і ефективного виконання свого парламентського мандата. Використання квот для збільшення частки представництва жінок в політиці виявилось ефективним заходом в цілому ряді країн. Існують різні підходи, зазвичай у формі певного відсоткового відношення місць, зарезервованих для жінок та інших маргіналізованих груп. Даний показник слід розглядати у світлі існування зазначених квот. Наприклад, такі країни, як Вірменія, Грузія, Киргизстан і Узбекистан мають законодавчо визначені гендерні квоти [23].

Розуміння участі жінок і їх впливу на політичне життя повинно також поширюватися на субнаціональні органи і органи місцевого державного управління. Досить складно отримати порівняльні дані про частку участі жінок на регіональному рівні державного управління через відмінності у визначеннях. Проте зазначені дані доступні на національному рівні. Політичне життя також включає реалізацію права голосу. Відстеже-

ння явки виборців за гендерною ознакою може дати інформацію про участь жінок і чоловіків в політиці і надати допомогу в визначенні гендерної нерівності та тих проблем, на які слід звернути увагу.

У разі низької частки представництва жінок, може знадобитися проведення обстеження для розуміння труднощів і бар'єрів, що заважають підвищенню частки участі жінок. Заходи політики можуть зажадати введення квот, як було коротко зазначено вище. Інші дії можуть включати роз'яснення переваг збільшення представництва жінок, навчання жінок в плані розвитку лідерських якостей та визначення прикладів і лідерів, гідних наслідування для залучення жінок в процес управління. Інформацію про загальні складнощі, з якими стикаються жінки на шляху до участі в представництві та в політиці можна знайти в публікаціях Міжнародного інституту з надання допомоги в справі демократизації і проведення виборів (IDEA) Жінки в парламенті: Що приховано за цифрами [22].

3) Частка жінок державних службовців вищого рівня (%). Розрахунок здійснюється діленням числа жінок державних службовців вищого рівня на загальне число осіб даної категорії (чоловіки + жінки) і множенням отриманого результату на 100 для отримання відсоткового співвідношення.

Джерелами даних для цього показника є документи адміністративного обліку національних органів цивільної служби (наприклад, Комісії з міжнародної цивільної служби). У випадку відсутності даних адміністративного обліку та інших обстежень щодо зайнятості в різних видах робіт можна користуватися даними обстеження домашніх господарств, у яких містяться дані з питань трудової зайнятості, а також результатами перепису населення та житлового фонду.

Державні службовці вищої ланки (вищого рівня) - це ті службовці, які займають посади, що відповідають групі

занять МСКЗ-88 1120 / МСКЗ-08 1112 (наприклад, державні адміністратори, адміністратори міжурядових організацій, посли та генеральні консули, та ін.).

Зауважимо, що у тому випадку, коли відсутній центральний орган влади, відповідальний за ведення обліку чисельності, рівня, гендерної належності та інших основних характеристик державних службовців, отримання сумарних даних для отримання даного показника може виявитися непростим завданням. У подібних випадках необхідно розробити стратегію надання базової інформації центральному органу, наприклад, статистичному бюро для отримання відсутніх даних. При зборі даних, що реєструються органами державної служби, можуть використовувати різні визначення та класифікації для ідентифікації «вищих» державних службовців відповідно до МСКЗ або відповідно до класифікації, яка використовується національним статистичним органом. В ідеальному випадку зазначені системи класифікації мають бути приведені у відповідність для забезпечення послідовності і порівнянності даних. Слід зазначити, що МСКЗ була оновлена 2008 року, в результаті чого змінився код обліку державних службовців вищої ланки. У МСКЗ-08 представлений код 1112, в той час як в МСКЗ-88 цей код був 1120 [113].

При використанні даних обстеження домашніх господарств і перепису населення (житлового фонду) слід враховувати той факт, що якість інформації про зайнятість залежить від якості кодування, яке здійснюється в процесі обробки результатів обстеження домашніх господарств і перепису населення. В міру того, як респонденти надають відповіді в письмовій або усній формі на питання про займану посаду, реєстратор даних або інша відповідальна особа зобов'язана зробити їх інтерпретацію і присвоїти їм код на основі класифікації МСКЗ (або на основі національного варіанту МСКЗ). У деяких випадках приймаються рішення про кодування роду зайнятості на певному рівні

(наприклад, на тризначному рівні замість чотиризначного). Це може привести до втрати чіткості і точності при генералізації кодів вищого рівня. Кодування високого рівня також обмежує здатність поділу і кращого розуміння зайнятості, до якої можуть бути залучені жінки і чоловіки.

Висловимо особливості інтерпретації цього показника.

Частка жінок, що займають високі державні пости, досить часто буде вищою частки посад, які займаються жінками в управлінні приватним сектором. Державний сектор або громадянська служба надають жінкам більше можливостей займати високі посади в порівнянні з приватним сектором. Державні заходи політики, як правило, характеризуються швидкістю і легкістю виконання в рамках державного сектора і можуть включати позитивні дії, спрямовані на залучення жінок до процесу вищого керівництва і в процес впровадження політик, орієнтованих на сімейні цінності.

Таким чином, державна політика в області жіночого представництва на високих державних посадах спрямована на надання жінкам можливості розширювати свою участь на відповідальних позиціях. Оскільки ця політика пов'язана з кадровими змінами в системі уряду, її легше здійснювати в держструктурах, ніж у приватному секторі. Політика щодо залучення жінок до участі в керівництві може включати як спеціальні тренінги з розвитку лідерських якостей, так і деяку дискримінацію, оскільки передбачатиметься надання переваги на користь жінок в тих випадках, коли на позицію будуть претендувати чоловік і жінка з однаковою кваліфікацією і досвідом. Можуть бути застосовані заходи щодо підтримки сім'ї, такі як родова відпустка (і для жінок, і для чоловіків), неповний робочий день або вільний графік, які допомогли б жінкам робити кар'єру і виховувати дітей та допомогли б обом статям правильніше розподіляти сили на роботу і сім'ю.

Контрольні запитання до теми 2.5.

1. В чому полягає суть проблеми вивчення гендерних відмінностей в контексті здійснення особами діяльності на вищому рівні прийняття рішень?
2. З яких джерел можна отримати дані для вивчення гендерних відмінностей у прийнятті рішень на вищому рівні?
3. Як визначається частка жінок-законодавців, старших посадових осіб та управляючих?
4. З яких джерел можна отримати дані для визначення частки жінок-законодавців, старших посадових осіб та управляючих?
5. За чим визначається належність особи до законодавців, керівників вищої ланки та керуючих?
6. Поясніть, що таке Міжнародна стандартна класифікація занять.
7. Назвіть особливості інтерпретації частки жінок-законодавців, старших посадових осіб та управляючих.
8. Як визначається частка жінок-членів національного законодавчого органу?
9. З яких джерел можна отримати дані для визначення частки жінок-членів національного законодавчого органу?
10. Назвіть особливості інтерпретації частки жінок-членів національного законодавчого органу.
11. Як визначається частка жінок державних службовців вищого рівня?
12. З яких джерел можна отримати дані для визначення частки жінок державних службовців вищого рівня?
13. За чим визначається належність особи до державних службовців вищого рівня?

14. Назвіть особливості інтерпретації частки жінок державних службовців вищого рівня.

15. Які висновки для державної політики можна зробити виходячи з результатів вивчення гендерних відмінностей в контексті здійснення особами діяльності на вищому рівні прийняття рішень?

2.6. Гендер і здоров'я

Вирішальні фактори здоров'я

Стать - це вирішальний фактор для здоров'я. Так само, як і гендер, бідність або справедливість. Чоловіки та жінки зіштовхуються з різноманітними проблемами здоров'я через власну біологію (стать) на різних етапах свого життя. Наприклад, жінкам необхідні спеціальні послуги у вигляді доступу до медичної допомоги у період вагітності та пологів. Або - біологічно у немовлят-хлопчиків менше шансів вижити, ніж у немовлят-дівчаток.

Гендерні норми формують шанси на виживання за допомогою направлених на збереження здоров'я поведінкових рис, таких як бажання піклуватися про здоров'я та вчасно звертатися за медичною допомогою. Наприклад, у деяких суспільствах жінки не повинні звертати увагу на власне здоров'я саме тоді, коли вони піклуються про власних дітей, чоловіка та інших. І це забороняє їм звертатися за медичною допомогою, коли вони цього потребують. Аналогічно - чоловіки відкладають звертання до лікаря, нехтуючи або мирячись із симптомами хвороби. Гендерні норми можуть підвищити ризики для здоров'я. Так, чоловіки більш схильні до паління та вживання алкоголю - це підвищує ризик захворювань та передчасної смерті. У деяких суспільствах чоловіча поведінка пов'язана з участю в ризикованій діяльності, яка може призвести до нещасних випадків, ризику отримання поранень у результаті насильницьких дій або смерті. Відслідковуючи різницю у відношенні чоловіків та жінок до стану свого здоров'я, а також специфічні проблеми жіночого та чоловічого здоров'я, можна сформулювати надзвичайно важливі ідеї щодо напрацювання адекватних політичних рішень та покращення ефективності надання послуг охорони здоров'я.

Джерелами даних для вивчення впливу статі на стан здоров'я особи можуть бути.

1) **Адміністративні записи** з лікарень, центрів охорони здоров'я та других медичних закладів про захворюваність та смертність. Крім того, системи ЗАГС надають дані про народження та смерть, у тому числі й про причини смерті.

2) **Обстеження та переписи.** У тих випадках, коли адміністративні джерела даних не містять необхідної інформації, саме обстеження та переписи домогосподарств можуть розкрити інші аспекти, що пов'язані зі здоров'ям. Такі дослідження використовуються для виявлення особливих проблем охорони здоров'я, які можуть залишитися непоміченими (наприклад, домашнє насильство), а також поведінкових особливостей, які впливають на збереження здоров'я (наприклад, дієта та здорове харчування). Переписи населення використовуються в деяких країнах для збору інформації про народжуваність, смертність та розповсюдження непрацездатності. Зауважимо, що так як число питань, що задаються під час перепису населення, і час на навчання осіб, що здійснюють перепис, є обмеженими, переписи не можуть бути призначені для збирання детальної та специфічної інформації, яка пов'язана з відслідковуванням стану здоров'я.

Визначимо ключові показники вивчення впливу статі на стан здоров'я особи.

1) **Показник передбачуваних при народженні років здорового життя.** Цей показник відображає середню кількість років, які людина могла б прожити при повноцінному здоров'ї з врахуванням років, що прожиті в частково повному здоров'ї через хвороби та поранення. Врахуємо той факт, що не дивлячись на те, що чоловіки та жінки сьогодні могли б жити довше, ніж раніше, хвороби та інші життєві умови можуть знизити якість життя протягом років, що добавлені прогресом.

Показник передбачуваних при народженні здорових років життя також відомий як очікувана тривалість життя з врахуванням здоров'я (HALE) і містить при розрахунку дані про здоров'я та статус непрацездатності. Інформацію про метод розрахунку можна отримати в технічних матеріалах, що публікуються ВОЗ [110].

Джерелами даних для цього показника є визначення передбачуваних при народженні років здорового життя є дані ВОЗ, які формуються на базі даних ЗАГС, а також від даних ЄС, які формуються в результаті досліджень самооцінки непрацездатності.

Роки здорового життя - середня кількість років, які людина могла б прожити при повноцінному здоров'ї з врахуванням років, що прожиті в частково повному здоров'ї через хвороби та/або отримані травми.

Можуть використовуватися інші індикатори очікуваної тривалості життя. Всесвітня організація здоров'я публікує дані про очікувану тривалість життя у збірнику Статистика всесвітньої охорони здоров'я; який видається щорічно у травні місяці. Це такі індикатори: 1) очікувана тривалість життя при народженні (за статтю); 2) очікувана тривалість життя для тих, кому зараз 60 років (за статтю); 3) ймовірність смерті у період між 15 та 60 роками (за статтю); 4) ймовірність смерті між народженням та 5 роками (показник смертності до 5 років). Очікувана тривалість життя має обмеження як індикатор стану здоров'я та не відображає деякі аспекти добробуту (наприклад, якість життя) та визнання того, що очікувана тривалість здорового життя відображає політику охорони здоров'я у розвинутих країнах [126].

Вияснимо особливості інтерпретації показника. Дані очікуваної тривалості здорового життя (або очікуваної тривалості повноцінного життя) вказують на кількість ро-

ків, які особа певного віку могла б прожити без втрати працездатності. Цей показник використовується для відслідковування здоров'я як виробничого/економічного фактора, оцінки концепції якості життя, вимірювання працездатності працівників старшого віку та для відслідковування прогресу в доступності, якості та стійкості системи охорони здоров'я. Наприклад, 2012 року середнє глобальне значення очікуваної тривалості здорового життя при народженні складало 61,7 років, тобто на 8,7 років нижче, ніж очікувана тривалість життя. А роки здорового життя жінок (63,4 роки) тривають лише на 3,3 роки більше, ніж у чоловіків (60,1 років) [111].

Там, де спостерігається велика різниця між очікуваною тривалістю здорового життя та очікуваною тривалістю життя, існує високий попит на послуги охорони здоров'я. Як наслідок, люди тратять багато часу на пошуки медичної допомоги. Цей показник можна використовувати разом з іншими показниками здоров'я, які необхідні для відслідковування попиту на медичну допомогу та якість наданих медичних послуг.

2) Показник смертності. Статистика причин смерті формується з використанням стандартизованого за віком показника смертності (на 100,000 населення) на основі даних про смерть з розбивкою за такими параметрами: причина смерті, вік, стать. Ці дані формуються з використанням національних систем реєстрації смерті або систем вибіркової реєстрації.

Джерелами даних для цього показника є 1) система ЗАГС з повним обліком населення та реєстрацією медичних свідоцтв про смерть із зазначенням причин; 2) дослідження домогосподарств; 3) перепис населення; 4) системи вибіркової або сигнальної реєстрації; 5) спеціальні дослідження; 6) наглядові системи.

Смерть - постійна відсутність всіх проявів життя в будь-який момент після живонародження (припинення життєвих функцій без можливості їх відновлення). Таке визначення не

включає внутрішньоутробну смерть плоду.

Причина смерті - всі захворювання, патологічні стани або поранення, які спричинили смерть або стали однією з її причин, а також обставини аварії або насильницьких дій, які спричинили такі травми. Симптоми або безпосередня причина смерті, такі як серцева слабкість або астенія, не розглядаються у якості причин смерті для цілей статистики природнього руху населення. Причини смерті кодуються з використанням Міжнародної статистичної класифікації хвороб та зв'язаних проблем здоров'я (ICD).

Стандартизований за віком показник смертності (СПС) - це зважене середнє вікових показників смертності на 100,000 населення. Ваговим фактором виступає розподіл за віком стандартизованого населення. Стандартизоване населення - це Європейське стандартизоване населення за визначенням ВОЗ. Як метод стандартизації використовується прямий метод. Оскільки у більшості випадків причини смерті дуже різняться в залежності від віку та статі, використання стандартизованого показника смертності покращує можливість порівняння у контексті часу та у контексті країн.

Вияснимо особливості інтерпретації показника. Причини смерті різняться у країнах з низьким, середнім та високим доходом. Глобально, неінфекційні захворювання, такі як захворювання кардіоваскулярної системи, рак, діабет, хронічні хвороби легень є причиною більшості смертей (64 % у 2012 році). У країнах з високим доходом неінфекційні захворювання є причиною 87 % смертей. Інфекційні захворювання (наприклад, малярія, туберкульоз), материнські та неонатальні (перший місяць життя) умови, харчування стали причиною 23 % смертей у світі 2012 року. Травми спричинили 9 % смертей [1].

В міру розвитку країн причини смерті все частіше пов'язані

з неінфекційними захворюваннями і все менше викликані інфекційними захворюваннями та тілесними травмами. Відслідковування змін у часі та між різними регіонами допоможе виявити специфічні питання охорони здоров'я та росту деяких видів хвороб та розладів. Такі фактори, як інфекційні захворювання та погіршення умов оточуючого середовища - це один з найбільш важливих способів оцінки ефективності системи охорони здоров'я в країні. А тому регулярний моніторинг змін причин смерті необхідний для оперативного прийняття рішень.

Вимірювання числа людей, які помирають кожного року, та вивчення причин їх смертей - це один з найбільш важливих способів оцінки ефективності системи охорони здоров'я в країні. Він дозволяє формувати державну політику в галузі охорони здоров'я та оцінювати важливість політичних заходів щодо запобігання, діагностики та лікування захворювань.

3) Показник підліткової фертильності. Показник підліткової фертильності (або показник народжуваності) - це віковий показник народжуваності (фертильності) для жінок віком 15-19 років (рахується на 1,000 жінок). Метод обчислення залежить від джерела даних. Для даних від ЗАГС обраховується шляхом ділення кількості зареєстрованих дітонароджень у жінок віком 15-19 років на загальну кількість жінок цього віку та множення на 1,000, щоб отримати показник на 1,000 жінок. При обробці даних переписів та досліджень використовуються різні методи обчислення кількості народжених дітей жінками у віці від 15 до 19 років. Ці обчислення, як правило, здійснюють експерти у національній системі статистики на основі міжнародних стандартів [93].

Джерелами даних для цього показника є переписи населення та житлового фонду, обстеження домогосподарств (наприклад, Демографічні та медичні обстеження), інформація системи ЗАГС.

Підліток - людина віком від 15 до 19 років (інколи їх називають тінейджерками).

Живонародження - відноситься до повного вилучення з матері продукту зачаття незалежно від терміну вагітності, який після такого відділення дихає і проявляє інші ознаки життя - наприклад, серцебиття, пульсація пуповини або рух довільних м'язів - незалежно від того, відрізана пуповина чи ні, або існує зв'язок з плацентою. Кожен продукт такого народження вважається живонародженим.

Звертаємо увагу на існування певних обмежень на дані ЗАГС. Такі дані можуть бути обмеженими в залежності від повноти реєстрації народжень, ставлення до живонароджених немовлят, які померли до реєстрації або протягом перших 24 годин свого життя, якості записаної інформації про вік матері і запис народжень з попередніх періодів. Оінки населення можуть спотворюватися через обмеження, пов'язані з неправильним записом віку матері і повнотою реєстрації [101]. Крім того, трапляються випадки, коли показник підліткової вагітності називають показником народжуваності.

Розглянемо особливості інтерпретації показника. Показник підліткової фертильності є мірою репродуктивного здоров'я для вразливої групи жінок підліткового віку. Жінки, які вагітніють і народжують на самому початку репродуктивного періоду свого життя, схильні до вищого ризику ускладнень під час вагітності та пологів, а також до підвищеного ризику для здоров'я дитини. Показник підліткової фертильності вважається високим, якщо він перевищує 80 народжень на 1000 жінок у віці 15-19 років, середній показник в межах від 19 до 80, і низький, якщо значення нижче 19 [138].

Більшість підліткових народжуваностей в шлюбі і тому цей показник тісно пов'язаний з вимірами ранніх шлюбів. Глобальний середній показник підліткової фертильності становить 51.0

народжена дитина на 1,000 жінок у віці 15-19 років (2012 рік). У розвинених країнах цей показник дорівнює 18.1, а в найменш розвинених країнах 112.9. На Кавказі і в Центральній Азії середній показник підліткової фертильності знизився з 44.6 в 1990 році до 32.7 у 2012 році [152]. Показник підліткової фертильності може побічно свідчити про рівень доступу молоді до послуг репродуктивного здоров'я, включаючи методи планування сім'ї та знання щодо контрацепції [145].

Таким чином, запобігання від дуже ранньої вагітності в житті жінки є важливим заходом поліпшення материнського здоров'я і зниження малюкової смертності. Жінки, що народжують дітей в дуже ранньому віці, обмежують свої можливості соціально-економічного зростання, вони рано переривають свою освіту і, якщо вони потребують роботи, їм дуже важко поєднувати турботу про сім'ю з обов'язками по роботі. Політика збереження репродуктивного та сексуального здоров'я повинна включати стратегію зниження показника підліткової фертильності. Дії можуть включати надання ширшої освіти і можливостей працевлаштування для молоді, що може відтягнути рішення молодих людей створити сім'ю. Крім того, доцільно проаодити заходи щодо розширення знань молоді про методи планування сім'ї. Розширення доступу та підвищення якості системи охорони здоров'я, доступність засобів контрацепції і служб планування сім'ї, запровадження уроків статевого виховання в школах - це елементи стратегії, яка повинна вплинути на показник ранньої фертильності.

Приклад. Проаналізуємо захворюваність населення України та Кіровоградської області за класами захворювань 2016 року (система Міністерства охорони здоров'я України). Дані візьмемо із статистичного збірника головного управління статистики у Кіровоградській області [97]. Початкова таблиця кількісних даних матиме вигляд:

Табл. 2.32: Кількість уперше у житті зареєстрованих випадків захворювань по Україні та Кіровоградській області за 2016 рік

Кількість уперше у житті зареєстрованих випадків захворювань	Україна			Кіровоградська область		
	всього	жінки	чоловіки	всього	жінки	чоловіки
Усі захворювання	27361000	15496000	11865000	629969	342384	287585
У тому числі						
деякі інфекційні і паразитарні хвороби	926000	536000	390000	23445	13418	10027
новоутворення	369000	239000	130000	9843	6247	3596
хвороби крові, кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму	175000	109000	66000	4067	2431	1636
хвороби ендокринної системи, розладу харчування, порушення обміну речовин	394000	269000	125000	9973	6333	3640
розлади психіки та поведінки	131000	53000	78000	3319	1246	2073
хвороби нервової системи	647000	372000	275000	10396	5803	4593
хвороби ока та придаткового апарату	1371000	782000	589000	34850	19211	15639
хвороби вуха	1007000	546000	461000	18987	9151	9836
хвороби системи кровообігу	1826000	1069000	757000	39627	22458	17169
хвороби органів дихання	12582000	6717000	5865000	298407	154685	143722
хвороби органів травлення	1114000	617000	497000	27036	14569	12467
хвороби шкіри та підшкірної клітковини	1564000	848000	716000	31440	17273	14167
хвороби кістково-м'язової системи та сполученої тканини	1241000	689000	552000	21458	11785	9673
хвороби сечостатевої системи	1761000	1453000	308000	35004	27490	7514
уроджені аномалії (вади розвитку), деформації та хромосомні порушення	47000	23000	24000	2126	898	1228
травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх речовин	1705000	716000	989000	49336	19646	29690
вагітність, пологи та післяпологовий період	415000	415000		8321	8321	

Коефіцієнт кореляції по всіх захворюваннях чоловіків і жінок разом між показниками по області та Україні рівний 1. Це говорить про те, що захворюваність за різними класами хвороб пропорційна по Україні та області. Але робити аналіз щодо гендерного паритету на основі кількісних даних не коректно, так як кількість жінок в Україні перевищує кількість чоловіків. Аналогічна ситуація і в області. Розглянемо співвідношення кількості чоловічого і жіночого населення у області.

Спочатку потрібно проаналізувати гендерне співвідношення на території України та області. Станом на 1 січня 2017 року чисельність жінок в Україні складала 24201697 осіб, а чоловіків – 20802948 осіб. По області кількість жінок складала 518000 осіб, а чоловіків – 441300 осіб. Відповідно гендерне співвідношення для України буде наступне:

$$\frac{20802948}{24201697} \cdot 100 = 86.$$

Тобто на 100 жінок в Україні припадає 86 чоловіків. Для області ситуація критичніша, так як на 100 жінок припадає 85 чоловіків. Тому для проведення гендерного аналізу використаємо відсоткові показники у перерахунку показників захворюваності кожної статі до відповідної кількості населення в області та Україні. Отримаємо по кожному захворюванню відсоток представників кожної статі, у яких вперше у житті був зареєстрований випадок цього захворювання у 2016 році (таблиця 2.33). Із таблиці бачимо, найбільший відсоток захворюваності населення припадає на хвороби органів дихання, причому в області показники вищі для обох статей, ніж по Україні.

У цілому при порівнянні показників Кіровоградської області та України не можемо говорити, що в області всі показники вищі. Відсотки коливаються залежно від типу захворювань.

Порахуємо за формулами (2.4) та (2.6) показники гендерного питомого паритету та асиметрії (таблиця 2.34).

Табл. 2.33: Відсоток уперше у житті зареєстрованих випадків захворювань по Україні та Кіровоградській області за 2016 рік

Відсоток уперше у житті зареєстрованих випадків захворювань по відношенню до всього населення	Україна			Кіровоградська область		
	всього	жінки	чоловіки	всього	жінки	чоловіки
Усі захворювання	60,8	64,0	57,0	65,7	66,1	65,2
у тому числі						
деякі інфекційні і паразитарні хвороби	2,1	2,2	1,9	2,4	2,6	2,3
новоутворення	0,8	1,0	0,6	1,0	1,2	0,8
хвороби крові, кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму	0,4	0,5	0,3	0,4	0,5	0,4
хвороби ендокринної системи, розладу харчування, порушення обміну речовин	0,9	1,1	0,6	1,0	1,2	0,8
розлади психіки та поведінки	0,3	0,2	0,4	0,3	0,2	0,5
хвороби ока та придаткового апарату	3,0	3,2	2,8	3,6	3,7	3,5
хвороби вуха	2,2	2,3	2,2	2,0	1,8	2,2
хвороби системи кровообігу	4,1	4,4	3,6	4,1	4,3	3,9
хвороби органів дихання	28,0	27,8	28,2	31,1	29,9	32,6
хвороби органів травлення	2,5	2,5	2,4	2,8	2,8	2,8
хвороби шкіри та підшкірної клітковини	3,5	3,5	3,4	3,3	3,3	3,2
хвороби кістково-м'язової системи та сполученої тканини	2,8	2,8	2,7	2,2	2,3	2,2
хвороби сечостатевої системи	3,9	6,0	1,5	3,6	5,3	1,7
уроджені аномалії, деформації та хромосомні порушення	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3
травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх речовин	3,8	3,0	4,8	5,1	3,8	6,7
вагітність, пологи та післяпологовий період	0,9	1,7	0,0	0,9	1,6	0,0

Табл. 2.34: Індекси гендерного питомого паритету та асиметрії зареєстрованих випадків захворювань по Україні та Кіровоградській області за 2016 рік

	Кількість уперше у житті зареєстрованих випадків захворювань	Україна		Кір. обл.		Україна		Кір. обл.	
		GA%	0,06	GA%	0,01	GPI%	1,12	GPI%	0,87
Усі захворювання									
у тому числі									
1	деякі інфекційні і паразитарні хвороби	0,08	0,07	0,07	0,07	1,18	1,18	1,14	1,14
2	новоутворення	0,22	0,19	0,19	0,19	1,58	1,58	1,48	1,48
3	хвороби крові, кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму	0,17	0,12	0,12	0,12	1,42	1,42	1,27	1,27
4	хвороби ендокринної системи, розладу харчування, порушення обміну речовин	0,30	0,19	0,19	0,19	1,85	1,85	1,48	1,48
5	розлади психіки та поведінки	-0,26	-0,32	-0,32	-0,32	0,58	0,58	0,51	0,51
6	хвороби нервової системи	0,08	0,04	0,04	0,04	1,16	1,16	1,08	1,08
7	хвороби ока та придаткового апарату	0,07	0,02	0,02	0,02	1,14	1,14	1,05	1,05
8	хвороби вуха	0,01	-0,12	-0,12	-0,12	1,02	1,02	0,79	0,79
9	хвороби системи кровообігу	0,10	0,05	0,05	0,05	1,21	1,21	1,11	1,11
10	хвороби органів дихання	-0,01	-0,04	-0,04	-0,04	0,98	0,98	0,92	0,92
11	хвороби органів травлення	0,03	0,00	0,00	0,00	1,07	1,07	1,00	1,00
12	хвороби шкіри та підшкірної клітковини	0,01	0,02	0,02	0,02	1,02	1,02	1,04	1,04
13	хвороби кістково-м'язової системи та сполученої тканини	0,04	0,02	0,02	0,02	1,07	1,07	1,04	1,04
14	хвороби сечостатевої системи	0,60	0,51	0,51	0,51	4,06	4,06	3,12	3,12
15	уроджені аномалії (вади розвитку), деформації та хромосомні порушення	-0,10	-0,23	-0,23	-0,23	0,82	0,82	0,62	0,62
16	травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх речовин	-0,23	-0,28	-0,28	-0,28	0,62	0,62	0,56	0,56
17	вагітність, пологи та післяпологовий період	1,00	1,00	1,00	1,00				

Візуально представимо показники гендерної питомої асиметрії.

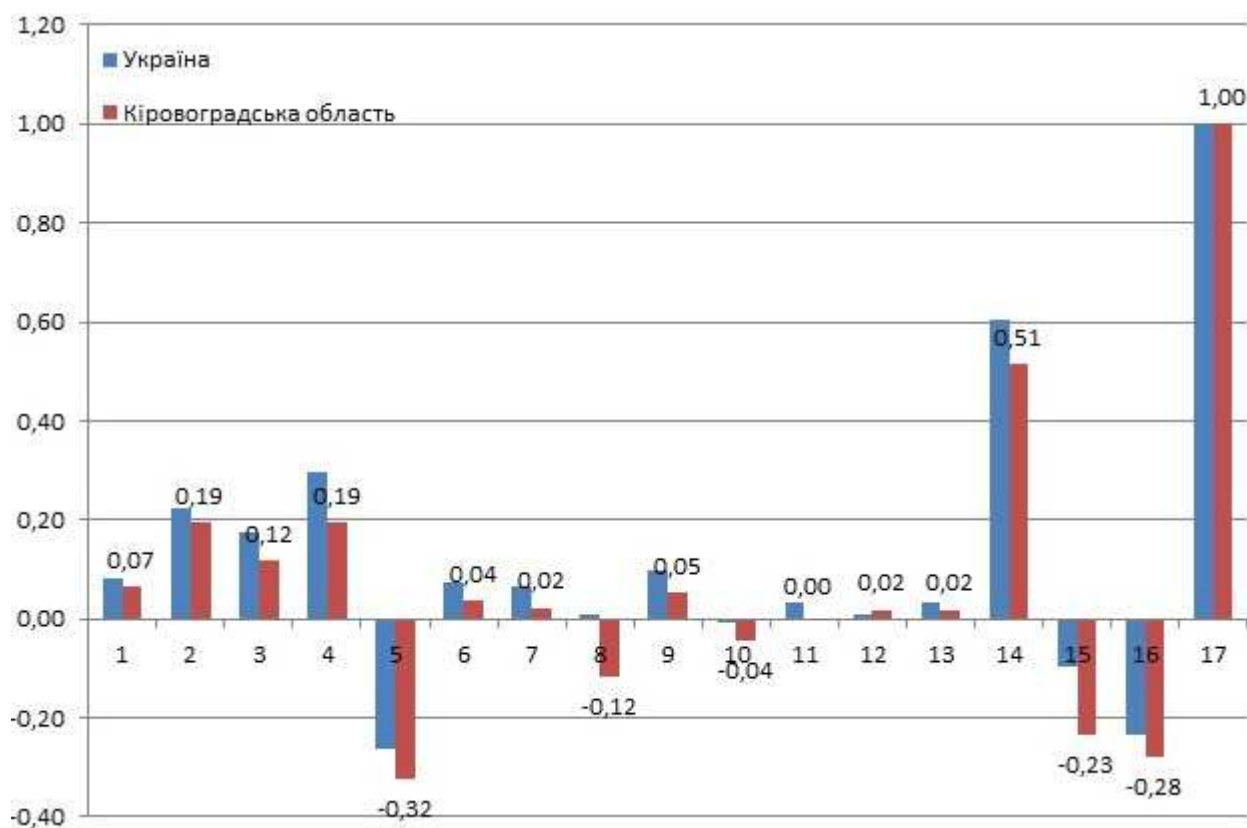

Рис. 2.17: Коефіцієнти гендерної питомої асиметрії зареєстрованих випадків захворювань по Україні та Кіровоградській обл.

Обидва індекси GA% та GPI% вказують на одне і теж. Вони показують напрямок диспропорції за заданим показником. Від'ємна асиметрія вказує на те, що відсоток захворювань домінує у представників чоловічої статі. Причому практично всі такі захворювання із від'ємною асиметрією в Україні, мають від'ємну асиметрію і в області. До цих хвороб можемо віднести: розлади психіки та поведінки; хвороби органів дихання; уроджені аномалії (вади розвитку), деформації та хромосомні порушення; травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх речовин.

Один тип хвороб, а саме хвороби вуха, мають різний знак асиметрії, тобто в цілому по Україні більше жінок мають таку

хворобу, а по Кіровоградській області більше чоловіків. У всіх інших 12 типів хвороб асиметрія додатна як на рівні країни, так і на рівні області, що вказує на більший відсоток захворюваності жінок.

Контрольні запитання до теми 2.6.

1. Як впливає стать на здоров'я особи?
2. З яких джерел можна отримати дані для вивчення впливу статі на стан здоров'я особи?
3. Назвіть ключові показники вивчення впливу статі на стан здоров'я особи.
4. Дайте визначення поняття «роки здорового життя».
5. Як визначається показник передбачуваних при народженні років здорового життя?
6. З яких джерел можна отримати дані для визначення показника передбачуваних при народженні років здорового життя?
7. Назвіть особливості інтерпретації показника передбачуваних при народженні років здорового життя.
8. Як визначається показник смертності?
9. Поясніть зміст понять «смерть», «причина смерті», «стандартизований за віком показник смертності».
10. З яких джерел можна отримати дані для визначення показника смертності?
11. Назвіть особливості інтерпретації показника смертності.
12. Як визначається показник підліткової фертильності?
13. Поясніть зміст понять «підліток», «живонародження».
14. З яких джерел можна отримати дані для визначення показника підліткової фертильності?
15. Чим відрізняється показник підліткової фертильності від показника підліткової вагітності?
16. Назвіть особливості інтерпретації показника підліткової фертильності.
17. Які висновки для державної політики можна зробити виходячи з результатів вивчення впливу статі на здоров'я особи?

2.7. Розрахункові завдання до розділу 2

1. Проаналізувати показники та динаміку зміни гендерного співвідношення для Кіровоградської області за період з 2006-2017 роки за видами поселень [97].

Табл. 2.35: Співвідношення жінок і чоловіків у загальній чисельності постійного населення (на початок року: на 100 жінок припадає чоловіків)

Рік	Міські поселення	Сільська місцевість	Міські поселення та сільська місцевість
2006	83,2	86,0	84,3
2007	83,1	86,1	84,2
2008	83,0	86,0	84,1
2009	82,9	86,2	84,1
2010	82,9	86,2	84,2
2011	82,9	86,5	84,3
2012	83,0	86,9	84,5
2013	83,0	87,3	84,6
2014	83,1	87,6	84,7
2015	83,3	87,9	85,0
2016	83,3	88,1	85,1
2017	83,4	88,3	85,2

2. Проаналізувати показники та динаміку зміни дитячої смертності для Кіровоградської області за період з 2005-2016 роки за видами поселень [97].

Табл. 2.36: Смертність дітей у віці до 1 року за статтю та
ТИПОМ ПОСЕЛЕНЬ

Рік	Кількість померлих дітей у віці до 1 року					
	осіб			на 1000 живонароджених		
	Обидві статі	дівчатка	хлопчики	Обидві статі	дівчатка	хлопчики
Міські поселення та сільська місцевість						
2005	100	37	63	11,1	8,4	13,6
2010	112	39	73	10,6	7,6	13,4
2015	89	36	53	9,3	7,7	10,8
2016	84	35	49	9,4	8,0	10,6
Міські поселення						
2005	53	23	30	9,5	8,4	10,5
2010	66	22	44	10,4	7,2	13,3
2015	43	17	26	7,2	5,8	8,6
2016	42	15	27	7,7	5,7	9,5
Сільська місцевість						
2005	47	14	33	13,5	8,3	18,6
2010	46	17	29	10,9	8,1	13,6
2015	46	19	27	12,6	10,7	14,3
2016	42	20	22	12,2	11,9	12,4

3. Проаналізувати показники та динаміку зміни сумарних коефіцієнтів фертильності для наступних країн світу за період 1900-2015 рр.

Табл. 2.37: Сумарний коефіцієнт народжуваності/фертильності

Країна	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2015
Вірменія	8,05	7,95	7,85	7,04	5,52	4,53	4,55	3,21	2,39	2,54	1,3	1,55	1,41
Австралія	3,66	3,35	3,07	2,58	2,26	3,07	3,45	2,86	1,89	1,9	1,76	1,89	1,88
Австрія	4,33	3,69	3,14	2,32	2,7	1,87	2,7	2,29	1,65	1,46	1,37	1,44	1,5
Азербайджан	7,95	7,65	7,35	6,89	6,27	5,64	5,57	4,61	3,29	2,97	2,05	1,97	1,89
Білорусь	5,99	5,67	5,35	4,71	3,59	2,53	2,74	2,3	2,08	1,89	1,23	1,46	1,51
Бельгія	3,84	3,31	2,78	2,25	1,84	2,3	2,6	2,21	1,63	1,58	1,63	1,84	1,86
Канада	4,04	4,05	3,58	3,28	2,76	3,43	3,91	2,31	1,68	1,72	1,51	1,63	1,68
Естонія	3,88	3,43	2,57	2,33	2,16	2,09	1,95	2,1	2,06	1,94	1,32	1,63	1,62
Франція	2,8	2,57	2,69	2,3	2	2,83	2,77	2,49	1,83	1,75	1,82	1,98	1,98
Німеччина	4,93	4,01	2,4	1,88	2,4	2,07	2,41	2,04	1,47	1,36	1,35	1,39	1,44
Греція	5,47	4,22	2,97	4,19	3,29	2,27	2,22	2,36	2,17	1,42	1,27	1,5	1,55
Ізраїль	4,71	4,58	4,45	4,42	3,15	4,52	3,84	3,82	3,28	3	2,92	2,92	2,86
Італія	4,53	4,39	3,41	3,38	3,07	2,45	2,37	2,47	1,72	1,3	1,22	1,44	1,52
Ямайка	4,78	5,16	5,64	5,03	4,13	3,8	5,42	5,48	3,73	2,95	2,6	2,33	2,21
Японія	4,69	5,01	5,35	4,82	4,14	3,51	2	2,1	1,78	1,57	1,32	1,37	1,45
Казахстан	6,42	6,35	6,28	6	5,51	4,3	4,56	3,54	2,97	2,84	1,92	2,54	2,4
Молдова	6,31	6,03	5,74	4,95	3,38	3,48	3,33	2,58	2,48	2,41	1,57	1,48	1,45
Польща	5,49	4,82	4,69	4,33	3,21	3,66	2,97	2,23	2,31	2,04	1,34	1,37	1,44
Туніс	6,4	6,4	6,4	6,4	6,15	6,74	7,04	6,44	5,35	3,54	2,11	2,04	1,97
Україна	6,69	6,03	5,37	4,45	3,12	2,72	2,42	2,05	1,98	1,87	1,14	1,44	1,49
США	3,85	3,59	3,26	2,53	2,11	3,02	3,67	2,46	1,82	2,07	2,05	1,93	1,97

Джерело даних: <https://www.gapminder.org/data/>

4. Проаналізувати показники та динаміку зміни дитячої смертності до 5 років для наступних країн світу за період 1900-2015 рр.

Табл. 2.38: Показники смертності до 5 років

Країна	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2015
Вірменія	325,7	289,0	256,4	227,5	157,9	109,6	79,1	70,5	74,8	49,7	30,1	18	14,2
Австралія	149,3	105,3	95,8	64,5	51,0	31,6	24,8	21,4	13,0	9,2	6,2	4,8	3,5
Австрія	375,4	307,3	253,2	156,6	103,5	75,3	42,9	29,0	16,3	9,5	5,5	4,4	3,5
Азербайджан	312,9	283,8	257,4	233,5	182,7	143,1	108,4	75,1	120,9	94,7	74,0	39	31,0
Білорусь	364,9	295,5	233,6	178,6	130,9	91,1	46,4	27,9	23,3	16,6	14,4	6,1	4,4
Бельгія	234,5	193,8	160,2	129,3	106,7	59,3	33,9	24,0	14,5	10,0	5,8	4,5	4,1
Канада	304,1	282,6	264,3	123,9	77,0	748,7	32,6	22,0	12,5	8,3	6,2	5,6	4,9
Естонія	288,7	245,8	205,1	170,6	133,0	91,1	45,1	27,2	27,1	20,2	11,0	4,5	3,0
Франція	224,0	159,6	161,8	101,9	103,7	57,1	28,5	18,2	12,4	9,0	5,4	4,3	4,3
Німеччина	372,2	263,5	207,2	122,4	87,3	61,2	42,9	25,7	15,0	8,5	5,4	4,2	3,7
Греція	321,7	295,5	104,9	147,3	145,5	44,1	55,8	37,5	23,4	12,5	7,8	4,7	4,1
Ізраїль	447,0	331,4	245,7	95,2	79,7	61,4	40,2	29,4	18,0	11,6	6,9	4,6	4,0
Італія	296,6	243,4	243,5	165,9	142,1	89,1	52,0	33,6	16,1	9,6	5,5	4,0	3,4
Ямайка	282,7	289,3	279,6	223,2	168,3	136,9	84,4	57,8	40,7	30,6	22	18,1	15,7
Японія	337,3	316,8	270,6	196,7	132,0	91,4	39,7	17,5	9,9	6,3	4,5	3,2	2,7
Казахстан	469,0	428,1	370,3	309,9	242,6	164,4	124,6	87,5	70,2	52,6	43,6	21,6	14,1
Молдова	329,5	288,7	252,9	221,5	174,0	136,8	103,1	67,6	50,3	33,1	31,4	17,1	15,8
Польща	317,4	280,2	301,2	229,5	211,8	163,9	64,7	36,3	23,9	17,3	9,3	5,8	5,2
Туніс	459,2	452,1	441,3	408,3	367,7	301,6	282,8	180,6	95,7	57,0	31,7	17,4	14,0
Україна	360,2	354,6	346,2	226,1	203,1	94,1	52,7	35,2	27,4	19,5	18,5	11,8	9,0
США	231,7	201,9	165,4	88,4	59,5	37,7	30,1	23,3	15,0	11,2	8,4	7,4	6,5

Джерело даних: <https://www.gapminder.org/data/>

5. Проаналізувати показники та динаміку зміни середнього віку у першому шлюбі для наступних країн світу за період 1900-2014 рр. Порівняти показники для жінок та чоловіків. Порахувати розрив у відповідних показниках чоловіків та жінок.

Табл. 2.39: Середній вік у першому шлюбі (жінки)

Країна	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Арменія	22	22	23	24	25	25	25	26	26
Австрія	24	26	27	28	29	30	30	30	30
Азербайджан	23	23	23	23	23	23	24	24	24
Білорусь	22	22	23	24	24	25	25	25	25
Бельгія	24	25	26	28	29	29	29	29	30
Естонія	23	24	25	26	28	28	29	28	29
Німеччина	26	27	28	30	30	31	31	31	31
Греція	24	25	28	29	30	30	30	30	30
Ізраїль	23	23	28	29	28	29	29	29	29
Італія	26	27	28	29	30	31	31	31	31
Казахстан	22	21	23	24	24	24	24	25	25
Молдова	21	22	22	23	23	23	23	24	24
Польща	22	23	23	25	26	26	26	26	26
Україна	22	22	22	23	25	24	25	25	25
США	24	25	25	25	26	27	27	27	27

Джерело даних: <http://w3.unecce.org/PXWeb/en>

Табл. 2.40: Середній вік у першому шлюбі (чоловіки)

Країна	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Арменія	26	26	27	28	28	29	29	29	29
Австрія	27	28	30	31	32	32	32	32	32
Азербайджан	26	27	27	28	27	28	28	28	28
Білорусь	24	24	25	26	27	27	27	27	27
Бельгія	26	27	28	30	31	31	32	32	32
Естонія	25	26	28	29	30	31	31	31	31
Німеччина	28	30	31	33	33	33	34	34	34
Греція	28	29	32	33	34	34	34	34	34
Ізраїль	26	26	32	32	32	31	32	31	31
Італія	28	30	31	32	33	34	34	34	34
Казахстан	25	25	26	27	27	27	27	27	27
Молдова	22	24	25	26	26	26	26	26	27
Польща	25	25	25	27	28	28	28	28	28
Україна	24	24	25	26	27	27	27	27	27
США	26	27	27	27	28	29	29	29	29

Джерело даних: <http://w3.unecse.org/PXWeb/en>

ТЕМА 3: СТАТИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

3.1. Міжнародні індекси та індикатори, що вимірюють рівень гендерної рівності

Наведемо ряд основних гендерних індексів та індикаторів, які розраховуються Міжнародними організаціями [84].

- **Індекс людського розвитку** (Human Development Index, **HDI**). Організація: Програма розвитку Організації об'єднаних націй (ПРООН) (United Nations Development Programme, UNDP) (розраховується з 1990 р. – по цей час щорічно). Ця організація також розраховує наступні модифікації індексу HDI:

1. **Індекс гендерного розвитку** (Gender Development Index, **GDI**) – усереднений показник досягнень у сферах: (а) охорона здоров'я; (б) освіта; (в) рівень життя. Визначає нерівність між чоловіками і жінками за такими ж показниками, що використовуються під час розрахунків Індексу людського розвитку. Індекс розраховується з 1995 року по цей час.
2. **Ступінь гендерної довіри, або ступінь реалізації прав жінок** (Gender Empowerment Measure, **GEM**) – розрив між чоловіками і жінками за трьома параметрами гендерної участі, що мають рівну вагу: (а) участь у політичному житті і прийнятті політичних рішень; (б) участь в економічному житті і прийнятті економічних рішень; (в) можливість розпоряджатися економічними ресурсами. Індекс розраховувався з 1995 по 2008 рік. У 2010 році на зміну індексу GEM прийшов індекс GII.
3. **Індекс гендерної нерівності** (Gender Inequity Index, **GII**)

– комбінований показник, що демонструє досягнення країни з точки зору рівності статей. Один із ключових показників соціального розвитку. Вимірює досягнення країни за основними трьома показниками: (а) охорона репродуктивного здоров'я; (б) громадянські права та можливості ; (в) економічна активність та можливості на ринку праці. Індекс розраховується з 2010 року.

- **Індекс глобального гендерного розриву** (The Global Gender Gap Index, **GGGI**). Організація: Всесвітній економічний форум (World Economic Forum). Розраховується з 2006 р. – по цей час щорічно [65]. Дослідження країн за показником рівності статей. Індекс складається із загальнодоступних статистичних даних у галузі соціально-економічного розвитку. Індекс вимірює лише гендерні відмінності в країнах світу незалежно від рівня їх розвитку. Вимірюється за 14 індикаторами у ключових галузях: (а) економічна участь і кар'єрні можливості; (б) освіта; (в) здоров'я; (г) політичні права та можливості. Значення індексу від 0 до 1. Чим ближчий до 1, тим менше диспропорцій між чоловіками та жінками в цих ключових сферах.

- **Індекс економічних можливостей жінок** (Women's Economic Opportunity Index, **WEOI**). Організація: Журнал економіст [64]. Оцінки 2010 р., 2012 р. Індекс оцінює нормативно-законодавчу базу, що регулює участь жінок на ринку праці, та соціальні інститути, що впливають на економічну участь жінок. Індекс оцінює можливості жінок за п'ятьма категоріями: (а) політика та практика забезпечення зайнятості ; (б) доступ до фінансів ; (в) доступ до освіти і підготовки кадрів ; (г) правовий і соціальний статус жінок; (д) ділове середовище в цілому. Індекс надає кількісну та якісну оцінку, яка складається з 29 індикаторів. Значення індексу від 0 до 100, де 0 означає низький рівень можливостей, а 100 – високий.

- **Індекс соціальних інститутів і гендеру** (Social Insti-

tutions and Gender Index, **SIGI**) Організація: Центр розвитку Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [40]. Фіксує та аналізує в кількісному вимірі деякі соціальні інститути (норми права, традиції, стереотипи тощо), що призводить до дискримінації стосовно жінок. Об'єднує одиничні параметри, які описують дискримінаційні соціальні інститути з базисних гендерного інституту та розвитку, яка охоплює 160 країн. Оцінюється за 60 показниками. Інформація про культурні та традиційні практики, що впливають на економічний статус жінок, кодується з метою надання кількісної оцінки ступеня дискримінації. Складається з п'яти підіндексів, кожен з яких відбиває окремий вимір жіночої дискримінації. В свою чергу, кожен з підіндексів розраховується за 14 параметрами. Значення SIGI та його підіндексів від 0 до 1, де 0 означає низький рівень дискримінації, а 1 – високий рівень дискримінації.

- **Індекс гендерної справедливості** (Gender Equality Index, **GEI**). Організація: «Соціальний годинник (дозор)» (Social Watch: poverty eradication and gender justice) [30]. Доповіді 2007 р., 2008 р., 2009 р., 2012 р., 2015 р. Глобальне дослідження країн світу за показником рівності статей. Вимірює рівень гендерних розривів у трьох галузях: (а) освіта (число тих, хто навчається на всіх рівнях); (б) економіка (дохід і зайнятість); (в) громадянські права та можливості (висококваліфіковані робочі місця, членство в парламентах та керівних посадах). Значення індексу від 0 до 1, де 0 означає абсолютну нерівність, а 1 – повну рівність.

3.2. Індекси розвитку людського потенціалу з урахуванням гендерного фактору

У “Доповіді про людський розвиток” за 1995 рік уперше була опублікована методологія розрахунку індексів розвитку людського потенціалу з урахуванням гендерного фактору:

- Індекс Гендерного Розвитку (GDI) і
- Ступінь реалізації прав жінок (GEM).

У 2010 році на зміну індексу GEM прийшов

- індекс гендерної нерівності (GII).

При розрахунку індексів GDI і GEM екзогенно встановлюється параметр неприйняття гендерної нерівності ε . Значення ε означає ступінь негативного фактору, який знижує показники через нерівність жінок і чоловіків. Чим більше це значення, тим більш негативно це позначається на показниках розвитку суспільства. Якщо $\varepsilon = 0$, то у такому випадку показники не враховують негативне значення гендерної нерівності (у такому випадку GDI буде рівний HDI). В міру прямування значення ε до нескінченності групі з меншими досягненнями надається більша вага. При розрахунку GDI і GEM параметр неприйняття гендерної нерівності ε приймається рівним 2. Це значення помірно негативно впливає на показники через нерівність досягнень жінок і чоловіків і надає гармонійне значення індексам для жінок і чоловіків.

Складові елементи індексу людського розвитку HDI

Так як індекси GDI, GEM і GII є похідними від HDI, то детально розглянемо складові елементи індексу HDI. Оцінка людського розвитку і розрахунок HDI виконуються на основі мінімального набору базових показників, які регулярно розра-

ховуються по порівнянній методиці для економічно розвинених країн і країн що розвиваються. Кожен із базових показників кількісно представляє один із ключових елементів/вимірів людського розвитку або аспектів розширення людського вибору.

Ці основні елементи/параметри вимірювання - **довголіття, знання (освіта), рівень життя** - відповідають трьом ключовим проблемам: прожити довге життя; отримати знання; мати доступ до ресурсів, які необхідні для нормального життя. У сукупності дані елементи являють собою модель людського розвитку, яка є адекватною репрезентацією системи життєвого вибору людей. При цьому кожен із елементів охоплює декілька принципово важливих людських можливостей: довголіття - прожити довге і здорове життя; освіта - отримати знання, спілкуватися, брати участь у житті суспільства; рівень життя - отримати доступ до ресурсів, які потрібні для достойного життя, вести здорове життя, мати умови для територіальної і соціальної мобільності, участь у житті суспільства та ін.

Для трьох основних елементів людського розвитку розроблена система базових показників, які регулярно обраховуються і співставні практично для всіх країн світу. Всі показники, які входять у цю систему, є кількісними виразами, мірою відповідних елементів, тобто збільшення (або зменшення) кожного із базових показників свідчить про розширення (чи звуження) можливостей вибору у певному вимірі людського розвитку. Розглянемо основні елементи людського розвитку і їх числові показники більш детально.

- **Довголіття** характеризує спроможність прожити довге і здорове життя, що складає природній життєвий вибір і одну із основних універсальних потреб людини.

У концепції людського розвитку базовим показником довголіття є **середня очікувана тривалість життя при народженні** e_0 , яка розраховується вцілому для чоловіків і жі-

нок (аналогічні показники обраховуються окремо для чоловіків і жінок для аналізу гендерних відмінностей). Цей показник обраховується на основі умовного покоління. Він виражає кількість років, яку може прожити новонароджений, якщо існуючі на момент його народження показники смертності залишаться незмінними на протязі всього його життя.

Умовне покоління, яке служить основою для обрахунку e_0 , складається із сукупності людей різних вікових груп, які померли у даному році. Для зручності розрахунку у таблиці смертності, за допомогою якої виконуються обрахунки, початкова чисельність умовного покоління l_0 , яка відповідає загальній чисельності померлих у всіх вікових групах, приймається рівною 100 тисяч осіб. Відповідно, розраховуються l_x - число людей, які належать до умовного покоління і доживають до віку x ($l_x = l_{x-1} - d_{x-1}$; $d_{x-1} = l_0 \cdot (m_{x-1}/M)$), де d_{x-1} - число людей, які належать до умовного покоління і тих, хто помер у віці $(x - 1)$ років, m_{x-1} - фактичне число осіб, які померли у віці $(x - 1)$ років, M - сумарна фактична кількість померлих.

Отже показник

$$e_0 = \frac{1}{l_0} \int l(x) dx$$

є площею фігури, яка рівна числу людино-років, прожитих всіма умовними поколіннями.

Округлений розрахунок e_0 ґрунтується на припущенні, що кожен, хто помирає у віці від x до $x + 1$ років в цьому однорічному інтервалі у середньому проживає 0,5 року. Тоді e_0 можна приблизно визначити за середнім віком померлих:

$$\begin{aligned} e_0 &\approx \frac{0,5 \cdot d_0 + 1,5 \cdot d_1 + 2,5 \cdot d_2 + \dots + (z - 0,5) \cdot d_{z-1}}{l_0} \approx \\ &\approx \frac{(0 \cdot d_0 + 1 \cdot d_2 + 2 \cdot d_2 + \dots + (z - 1) \cdot d_{z-1})}{l_0} + \\ &+ \frac{0,5 \cdot (d_0 + d_1 + d_2 + \dots + d_{z-1})}{l_0} \approx \frac{1}{l_0} \sum x \cdot d_x + 0,5, \end{aligned}$$

де z - граничний вік (як правило, береться рівним 100 років), у якому чисельність умовного покоління досягається 0 (l_{100}).

Середня очікувана тривалість життя характеризує довголіття щодо гіпотетичного новонародженого, який проживе все життя в умовах інтенсивності смертності, яка панує у даному населенні у даний календарний рік. Отже, e_0 - це показник поточного процесу, і при умові поступового вдосконалення системи охорони здоров'я і підвищення якості життя реальному новонародженому, який з'явився на світ у цьому році, у середньому вдасться прожити довше, ніж гіпотетичному.

При цьому слід мати на увазі неоднозначний взаємозв'язок між збільшенням тривалості життя і забезпеченням можливості ведення здорового життя. Так, дослідження показують, що збільшення довголіття супроводжується ростом розповсюдження хронічних захворювань та інвалідності. Тим не менш, більш довге життя означає ріст тривалості здорового життя (без інвалідності), а продовження здорового життя, в свою чергу, сприяє збільшенню довголіття.

На відміну від коефіцієнтів смертності немовлят і материнської смертності, які мають величезне значення для країн, що розвиваються, середня очікувана тривалість життя є універсальним показником довголіття, оскільки дозволяє найкращим чином диференціювати як країни, що розвиваються, так і індустріальні країни, не завищує існуючий розрив між ними і не схильний до впливу змін вікової структури. Саме тому даному показнику була надана перевага перед коефіцієнтом смертності немовлят (разом із показником доходу, який визначає рівень тривалості життя [33]) і показником потенційного довголіття (який враховує вікові, соціальні, регіональні та інші відмінності у довголітті [11]).

Оцінки тривалості очікуваного життя при народженні розраховуються Відділом народонаселення ООН на основі даних

національних переписів населення і опитувань.

- **Освіта** являє собою набуття здібностей до отримання і накопичення знань, до спілкування, обміну інформацією. Ці здібності необхідні для повноправної участі у житті сучасного суспільства і внесення у нього свого вкладу. Зараз цінність освіти дуже висока і продовжує збільшуватися в міру розвитку науково-технічної революції й інформаційних технологій.

Грамотність являє собою необхідну передумову отримання будь-якої освіти, і тому **рівень грамотності дорослого населення** є важливим базовим показником вимірювання людського розвитку. Він визначається у відсотках від числа людей у віці 15 років і старше, які можуть з розумінням прочитати і написати короткий простий текст, який стосується їх щоденного життя. Рівень грамотності нерідко виявляється найбільш значущим показником освіченості для країн, що розвиваються, так як у них часто слабо розповсюджені більш високі ступені освіти.

Рівень грамотності відноситься до реального населення і є показником стану, тобто відображає накопичені досягнення у області освіти. Він значною мірою залежить від розповсюдження грамотності протягом попередніх 10-20 років. При розрахунку рівня грамотності можуть бути використані як прямі (на основі результатів переписів населення, що проводяться, як правило, раз у 10 років), так і опосередковані дані. Для індустріальних країн з ринковою економікою (у яких, по суті, відпала необхідність включення опитування про грамотність у програму переписів населення) рівень грамотності апріорі встановлюється рівним 99% [57]. Рівень грамотності використовується у якості індикатора освіти з 1990 року, при цьому ж у першій “Доповіді про людський розвиток” було підкреслено, що для детальної оцінки цього елемента повинні враховуватися показники більш високих ступенів освіти [55].

З 1991 року, враховуючи тенденції підвищення освітнього рівня і необхідність більш адекватного відображення між індустріальними країнами, освіченість стала оцінюватись за допомогою комбінації двох базових показників: 1) рівень грамотності дорослого населення і 2) **середня тривалість навчання**, яка розраховується для осіб віком 25 років і старше [56]. У подальшому було визнано, що обрахунок показника середньої тривалості навчання за співставною методикою дуже важкий навіть у індустріальних країнах, у першу чергу тому, що національні системи освіти передбачають різну тривалість навчання на різних ступенях освіти. Крім того, показник середньої тривалості навчання не розраховується жодною з установ ООН.

У зв'язку із цим з 1995 року у комбінації базових показників освіченості середня тривалість навчання була замінена **сукупним валовим коефіцієнтом тих, хто вступив до початкових, середніх і вищих навчальних закладів**. Він рівний числу тих, хто навчається у початкових, середніх і вищих навчальних закладах, незалежно від віку, у відсотковому відношенні до чисельності типового населення (офіційно прийнятого) для відповідного рівня освіти віку. Значення цього показника може перевищувати 100% через "другорічників" і вступу у школу у більш ранньому віці, ніж типовий вік для цього рівня. У цьому коефіцієнті не враховуються ті, хто зарахований в навчальні заклади в інших країнах.

У відповідності до Міжнародної стандартної класифікації освіти (ISCED) за своєю структурою освіта ділиться на дошкільну, початкову, середню і вищу.

Розглянемо недоліки валового коефіцієнту вступу. Він не відображає якість результатів навчання, а також може приховувати суттєві відмінності між країнами у зв'язку з різницею у вікових діапазонах, які відповідають певному рівню освіти і тривалості програм навчання. Такі фактори, як повторне проходження річного курсу також можуть призвести до спотворе-

ння даних.

Сукупні валові коефіцієнти тих, хто вступив до навчальних закладів розробляються Інститутом статистики ЮНЕСКО на основі даних про тих, хто навчається, які отримуються із окремих країн (зазвичай із адміністративних джерел), і даних про населення, які містяться у Огляді народонаселення світу Відділу народонаселення ООН.

Сьогоднішня велика нерівність у області освіти призведе завтра до нерівності у рівні благополуччя і здоров'я. Наведемо ряд найважливіших проблем, які потребують невідкладного розв'язування:

1) Розрив між показниками охоплення освітою і відносним числом випускників. У країнах, що розвиваються, майже кожна п'ята дитина вибуває із процесу освіти і не закінчує початкову школу. Іноді за високими показниками охоплення освітою ховаються дуже скромні успіхи у подоланні простої неграмотності і розвитку навиків кількісного мислення. У таких країнах, як Малаві, Руанда і Чад, менше як 40% дітей, що вступили до школи, отримують освіту у повному обсязі початкової школи.

2) Низький відсоток переходу у середню школу і у вищих ступенях освіти. У "багатих" країнах більше 80% дітей, які закінчили початкову школу, продовжують навчання у молодших класах середньої школи. Більше половини із них вступають до вищих навчальних закладів. У країнах Африки на південь від Сахари ситуація зовсім інша. Тут менше половини тих, хто навчається переходять із початкової до середньої школи. У 43 країнах чистий коефіцієнт охоплення середньою освітою складає менше 40%, причому 28 таких країн розміщені у регіоні Африки на південь від Сахари.

3) У післяпочатковій школі високий рівень гендерної нерівності. У той час, як розрив у охопленні між дівчатками і хлопчиками звужується, у середній і вищій школі залишаю-

ться значні диспропорції. Вони відображають інституціональну гендерну дискримінацію за статевою ознакою, яка ставить жінок у не вигідне положення, обмежуючи для них життєві шанси і зменшуючи можливість зайнятості і отримання доходу.

Основними перевагами показників грамотності і сукупного валового коефіцієнту тих, хто вступив до початкових, середніх і вищих навчальних закладів перед іншими є: пряма характеристика можливості розширення людського вибору, порівняльна простота, розрахунок за співставними методиками і доступність даних за країнами.

- **Гідний рівень життя** пов'язаний з наданням доступу до матеріальних ресурсів, які необхідні для повноцінного існування, включаючи “ведення здорового способу життя, забезпечення територіальної і соціальної мобільності, обмін інформацією й участь у житті суспільства” ([57], с.105). Цей елемент, на відміну від раніше перерахованих, лише відкриває можливості, які є у людини, але не визначає їх використання. Тобто, цей засіб розширює можливість вибору, але не власне вибір ([55], с.10).

Довголіття і освіченість, які без сумніву є аспектами гідного життя і цінні самі по собі, не можуть замінити собою інші базові потреби людини; їх високий рівень є необхідною, але не достатньою умовою розширення можливостей вибору. Більшою мірою такою умовою є “контроль над ресурсами”. Тому рівень життя використовується у якості непрямого індикатору можливостей, які не відображуються іншими елементами людського розвитку [2]. При цьому у менш розвинених країнах і країнах з перехідною економікою матеріальний рівень життя часто виявляється ключовим (у тому розумінні, що саме відставання за цим елементом є важливим фактором погіршення показників інших вимірів і зумовлює загальний низький рівень людського розвитку).

Вибір базового показника, який адекватно відображає даний

елемент, являє собою серйозну проблему, оскільки ідеальна характеристика рівня життя повинна враховувати ряд факторів, які визначають можливості розвитку і реалізації людських здібностей. Такими факторами є: особистий дохід; розподіл доходів між шарами суспільства; раніше накопичена власність; доступ до земельних ресурсів і кредитів; розвиненість інфраструктури і механізм доступу до охорони здоров'я, освіти, транспорту, комунальних послуг та ін; індивідуальний стиль життя; розмір і структура сім'ї; блага, які виробляються у домашніх господарствах; природно-кліматичні і екологічні умови у місці проживання і т.д.

Велика кількість факторів, яка підлягає врахуванню, відсутність регулярного збору інформації за одним із них, складність і/або несумісність обчислення інших - все це порушує загальний принцип формування системи показників людського розвитку і робить практично неможливим оцінку матеріального рівня життя за допомогою якого-небудь прямого показника. У зв'язку з цим для оцінки матеріального рівня життя як елемента людського розвитку використовується непрямий базовий показник - величина **валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення**, який у подальшому підлягає перетворенню.

Першим етапом таких перетворень є розрахунок реального ВВП на душу населення, тобто конвертованого у долари США у відповідності із паритетом купівельної спроможності (ПКС), який враховує число одиниць національної валюти, “яке необхідне для купівлі аналогічного представницького кошика товарів та послуг, який можна купити на 1 доллар США у Сполучених Штатах Америки” [58]. Це перетворення дозволяє врахувати різну купівельну спроможність доходу, яка склалася у різних країнах, і привести фактичний ВВП на душу населення до “єдиного знаменника”, який придатний для співставлень між країнами.

Величина реального ВВП на душу населення часто приховує

серйозні диспропорції у розподілі доходів і тим самим суттєві обмеження можливостей людини. І навпаки, більш рівномірний розподіл доходів служить додатковим фактором людського розвитку. У Доповідях про людський розвиток за різні роки показник реального ВВП на душу населення піддавався різним корегуванням, результатом яких був розрахунок спеціального індикатора матеріального благополуччя як елементу людського розвитку. Це було викликано тим, що зростання обсягу матеріальних благ хоча і тягне за собою розширення доступу до ресурсів, які сприяють людському розвитку, але не в тій же самій, а в меншій пропорції. В міру росту благополуччя кожна одиниця приросту являє все меншу цінність з точки зору людського розвитку: “Людам не потрібен нескінченно високий дохід для забезпечення достойного рівня життя” [58].

У “Доповіді про людський розвиток” за 1990 р. у випадку, коли реальний ВВП на душу населення за ПКС виявлявся нижче порогового значення (4861 доллар США - середня офіційна ”межа бідності” у дев’яти економічно розвинених країнах (Австралії, Канаді, ФРН, Нідерландах, Норвегії, Швеції, Швейцарії, Великобританії, США)), - спеціальний індикатор матеріального благополуччя прирівнювався до десяткового логарифму реального ВВП на душу населення за ПКС. У всіх інших випадках, коли реальний ВВП на душу населення був вищий 4861 долл., його скориговане значення прирівнювалось до десяткового логарифму 4861 і складало 3,68 для кожної із таких країн ([55]), с.12-13, 109). Тобто, реальний ВВП на душу населення нижче ”межі бідності” враховувався з повною вагою, а вище ”межі бідності” - з нульовою вагою ([56], с.15).

У подальшому у Доповідях про людський розвиток за 1991-1998 роки для коригування реального ВВП на душу населення за ПКС використовувалась більш складна методика, яка отримала назву ”дисконтування доходу”. В ній враховувалась формальна залежність між величиною реального ВВП на ду-

шу населення і спеціальним індикатором матеріального благополуччя, яка називається функцією корисності. В основу цієї функції корисності була покладена функція корисності доходу Аткинсона з постійною еластичністю ([3], с.244-263):

$$u(k, y) = \int_0^y t^{-\varepsilon} dt = \frac{y^{1-\varepsilon}}{1-\varepsilon} = ky^{\frac{1}{k}},$$

де $u(k, y)$ - функція корисності Аткинсона; y - середній дохід на душу; $\varepsilon \in (0, 1)$ - еластичність, $k = 1/(1 - \varepsilon)$.

Використана ПРОООН функція корисності ([11], с.350-357) була складена із відрізків рівної довжини y^* , на кожному із яких вона співпадала з функцією Аткинсона із своєю власною еластичністю:

$$W(y) = \sum_{j=1}^k j(y^*)^{\frac{1}{j}} + (k+1)(y - ky^*)^{\frac{1}{1+k}},$$

де W - скориговане значення реального ВВП на душу населення y ; y^* - порогове значення параметра y (у 1991-1993 роках, рівне середньому рівню бідності по 17 індустріально розвиненими країнами у долларах США за ПКС; у 1994-1998 роках рівне середньосвітовому значенню реального ВВП на душу населення (5990 долларів США)); k - цілочисельна частина відношення величини параметра y до порогового значення y^* ; $j = 0, 1, 2, \dots, k$.

За даною методикою коригування реальний ВВП на душу населення як би розділяється на декілька споживчих кошків, нижні границі вартості яких рівні ky^* , а верхні - $(k+1)y^*$. Корисність кожного споживчого кошика визначалась власною функцією Аткинсона, при цьому еластичність при рівні доходу нижче y^* була рівна 0, а потім, в міру переходу до наступних споживчих кошків, еластичність поступово зростала ([57], с.107): при доході від y^* до $2y^*$ еластичність (ε) складала $1/2$, від $2y^*$ до $3y^*$ - $2/3$, від $3y^*$ до $4y^*$ - $3/4$. і в загальному, якщо $ay^* \leq y \leq (a+1)y^*$, то $\varepsilon = a/(a+1)$. Отже, корисність доходу у цілому була рівна сумі корисностей k споживчих ко-

щиків i , якщо $y/y^* > k$, плюс корисність $(k + 1)$ -го неповного споживчого кошика. Звідси: і так далі.

$$\begin{array}{ll}
 W(y) = y, & 0 < y \leq y^* \\
 = y^* + 2(y - y^*)^{1/2}, & y^* \leq y \leq 2y^* \\
 = y^* + 2(y^*)^{1/2} + 3(y - 2y^*)^{1/3}, & 2y^* \leq y \leq 3y^* \\
 = y^* + 2(y^*)^{1/2} + 3(y^*)^{1/3} + 4(y - 3y^*)^{1/4}, & 3y^* \leq y \leq 4y^* \\
 = y^* + 2(y^*)^{1/2} + 3(y^*)^{1/3} + (y^*)^{1/4} + 5(y - 4y^*)^{1/5}, & 4y^* \leq y \leq 5y^* \\
 = y^* + 2(y^*)^{1/2} + 3(y^*)^{1/3} + (y^*)^{1/4} + 5(y^*)^{1/5} + 6(y - 5y^*)^{1/6}, & 5y^* \leq y \leq 6y^* \\
 = y^* + 2(y^*)^{1/2} + 3(y^*)^{1/3} + (y^*)^{1/4} + 5(y^*)^{1/5} + 6(y^*)^{1/6} + 7(y - 6y^*)^{1/7}, & 6y^* \leq y \leq 7y^*
 \end{array}$$

Таким чином, чим більшою мірою реальний ВВП на душу населення перевищував порогове значення, тим більшою мірою ефект спадаючої корисності впливав на величину спеціального індикатора матеріального благополуччя. Тим не менш, кожне підвищення доходу представляло певну цінність, але при цьому диференціація індустріальних країн за рівнем матеріального благополуччя була часто незначною.

Хоча недоліки в основному носили локальний характер і мали порівняно незначний вплив на спеціальний індикатор матеріального благополуччя, вони викликали певні неясності концептуального і технічного характеру, що утруднювало вивчення динаміки показників. Пропонувалися й альтернативні функції корисності із зростаючою еластичністю, які позбавлені перерахованих недоліків, але вони були більш складними для практичних розрахунків, тоді як HDI, з самого початку призначений бути інструментом приваблення уваги самих широких прошарків суспільства, у тому числі у розвинутих країнах, і передбачав розрахунки за якомога простішою методикою [37].

У зв'язку із цим, починаючи із "Доповіді про людський розвиток" за 1999 рік, для розрахунку спеціального індикатора матеріального благополуччя використовується нова методика: він розраховується як десятковий логарифм величини реального ВВП на душу населення ([59], с.159). Ця методика відрізняє-

ться від методики 1990 року тим, що у ній відсутнє порогове значення, вище якого зміни реального ВВП на душу населення не впливають на людський розвиток. У даному випадку будь-який приріст доходу володіє певною цінністю, будь-який рівень доходу підлягає дисконтуванню, а зниження граничної корисності відображується специфікою самої логарифмічної функції, що не призводить до надвичайного заниження показників індустріально розвинутих країн.

3.2.1. Індекс гендерного розвитку GDI

GDI враховує нерівність між чоловіками і жінками у:

- **довголітті**, яке вимірюється показником очікуваної тривалості життя при народженні;
- **знаннях**, які вимірюються рівнем грамотності дорослого населення і сукупним валовим коефіцієнтом вступу до початкових, середніх і вищих навчальних закладів;
- **гідному рівні життя**, який вимірюється наближеним показником отриманого доходу (ПКС у долларах США).

Спочатку розглянемо методику розрахунку наближеного показника доходу для жінок та чоловіків. Будемо використовувати наступні позначення:

W_f/W_m - співвідношення заробітної плати жінок і чоловіків у несільськогосподарському секторі;

$E A_f$ - частка жінок у економічно активному населенні;

$E A_m$ - частка чоловіків у економічно активному населенні;

N_f - чисельність жіночого населення;

N_m - чисельність чоловічого населення;

N - загальна чисельність населення;

GNI_{pc} - валовий національний дохід на душу населення.

Спочатку розраховують частку жінок у сукупних виплатах заробітної плати:

$$S_f = \frac{W_f/W_m \cdot EA_f}{W_f/W_m \cdot EA_f + EA_m}, \quad (3.1)$$

Частка чоловіків у сукупних виплатах заробітної плати розраховується як:

$$S_m = 1 - S_f. \quad (3.2)$$

Розрахунок наближеного показника доходу для жінок ($GNIpc_f$) і чоловіків ($GNIpc$), $P_f = N_f/N$:

$$GNIpc_f = \frac{GNIpc \cdot S_f}{P_f}. \quad (3.3)$$

$$GNIpc_m = \frac{GNIpc \cdot S_m}{P_m}. \quad (3.4)$$

Приклад. Розрахунок наближеного показника доходу для жінок і чоловіків для Малаві за 2016 рік.

Сформуємо таблицю початкових даних

Індикатор	Жінки	Чоловіки
Співвідношення заробітної плати	0,8	
Сукупний ВВП на душу населення (ПКС в дол. США)	1 073,29	
Частка економічно активного населення	0,509	0,491
Частка в населенні	0,5008	0,4992

За формулою (3.1) обраховуємо частку жінок у сукупних виплатах заробітної плати:

$$S_f = \frac{0,8 \cdot 0,509}{0,8 \cdot 0,509 + 0,491} = 0,4534;$$

відповідно наближений показник доходу для жінок буде:

$$GNIpc_f = \frac{1073,29 \cdot 0,4534}{0,5008} = 971,7.$$

Частка чоловіків у сукупних виплатах заробітної плати та наблизений показник доходу для чоловіків:

$$S_m = 1 - 0,4534 = 0,5466;$$

$$GNIpc_m = \frac{1073,29 \cdot 0,5466}{0,4992} = 1175,2.$$

Відповідно отримали, що наблизений показник доходу для країни Малаві за 2016 рік складає для жінок - 971,7 долл. США та для чоловіків - 1175,2 долл. США.

GDI розраховується за 3 етапи.

Етап 1. Нормалізація показників

Щоб порахувати значення GDI для жінок та чоловіків, спочатку показники, які мають різні одиниці виміру, нормалізують, тобто вони стають порівнюваними.

Показники перетворюються на індекси за шкалою від 0 до 1. Нормалізація виконується за допомогою максимального і мінімального значення величин за кожним індексом таким чином:

$$\text{Індекс за елементом} = \frac{\text{фактичне значення} - \text{мін значення}}{\text{мах значення} - \text{мін значення}}. \quad (3.5)$$

Для освіти індекс розраховується спочатку для кожного компоненту окремо: для очікуваної тривалості шкільного навчання та середньої тривалості шкільного навчання. А потім знаходиться їх середнє арифметичне.

Ці екстремальні значення для світу чітко визначені (із часом вони змінюються). Станом на 2016 рік маємо такі показники:

Індикатор	Мінімум	Максимум
Очікувана тривалість шкільного навчання (роки)	0	18
Середня тривалість шкільного навчання (роки)	0	15
Оцінений дохід (2011, ПКС в долл. США)	100	75 000
Очікувана тривалість життя при народженні		
жінки	22,5	87,5
чоловіки	17,5	82,5

Етап 2. Розрахунок індексу розвитку для жінок та чоловіків окремо

Значення HDI для жінок та чоловіків рахується як середнє геометричне за всіма трьома вимірами індексу:

$$HDI_f = (I_{Health_f} \cdot I_{Education_f} \cdot I_{Income_f})^{1/3}, \quad (3.6)$$

$$HDI_m = (I_{Health_m} \cdot I_{Education_m} \cdot I_{Income_m})^{1/3}. \quad (3.7)$$

Етап 3. Розрахунок індексу гендерного розвитку

GDI розраховується як відношення жіночого HDI та чоловічого HDI:

$$GDI = \frac{HDI_f}{HDI_m}. \quad (3.8)$$

Приклад. Розглянемо розрахунок GDI для України за 2016 рік. Запишемо таблицю початкових даних.

Індикатор	Жінки	Чоловіки
Очікувана тривалість життя при народженні	76	66,2
Очікувана тривалість шкільного навчання (роки)	15,5	15,1
Середня тривалість шкільного навчання (роки)	11,3	11,3
Наближений показник доходу (ПКС в долл. США)	5 791	9 181

Спочатку за формулою (3.5) виконаємо нормування за трьо-

ма вимірами, окремо для жінок і чоловіків:

$$I_{Health_f} = \frac{76 - 22,5}{87,5 - 22,5} = 0,823;$$

$$I_{Health_m} = \frac{62,9 - 17,5}{82,5 - 17,5} = 0,749;$$

$$I_{Education_f} = \frac{(15,5/18) + (11,3)/15}{2} = 0,807;$$

$$I_{Education_m} = \frac{(15,1/18) + (11,3)/15}{2} = 0,796;$$

$$I_{Income_f} = \frac{\ln(5791) - \ln(100)}{\ln(75000) - \ln(100)} = 0,613;$$

$$I_{Income_m} = \frac{\ln(9181) - \ln(100)}{\ln(75000) - \ln(100)} = 0,683.$$

Розраховуємо індекс людського розвитку для жінок та чоловіків окремо

$$HDI_f = (0,823 \cdot 0,807 \cdot 0,613)^{1/3} = 0,741;$$

$$HDI_m = (0,749 \cdot 0,796 \cdot 0,683)^{1/3} = 0,741.$$

Нарешті за формулою (3.8) знаходимо індекс гендерного розвитку як індекс гендерного паритету між показниками розвитку жінок та чоловіків

$$GDI = \frac{0,741}{0,741} = 1.$$

Фактично, індекс гендерного розвитку GDI оцінює гендерний паритет між індексами людського розвитку жінок та чоловіків. В Україні за 2016 рік ми спостерігаємо абсолютний паритет. Тобто індекс людського розвитку для представників обох статей рівний 0,741. Відповідно $GDI = 1$. Сам показник людського розвитку 0,741 є високим, але не досягає позиції "дуже високий". Нагадаємо, що індекс HDI коливається у межах від 0 до 1. Чим ближчий показник HDI до 1, тим вищий людський розвиток у країні.

3.2.2. Показник реалізації прав жінок GEM

GEM враховує нерівність між чоловіками і жінками в:

- участі й повноваженнях з прийняття **рішень у політичній області**, що вимірюється долями місць у законодавчих органах, які займають чоловіки й жінки;

- участі й повноваженнях з прийняття **рішень у економічній області**, що вимірюється процентними долями жінок і чоловіків, які займають посади законодавців, чиновників вищого щабля й управлінців, а також процентними частками жінок і чоловіків на посадах спеціалістів і технічних працівників;

- повноваженнях з **розпорядження економічними ресурсами**, що вимірюється наближеним показником отриманого доходу жінок і чоловіків (ППС в доларах США).

Розрахунок GEM проводиться за 4 етапи.

Етап 1. Розраховуються індекси досягнень в області прийняття рішень у політичній області, прийняття рішень в економічній області, розпорядження економічними ресурсами окремо для чоловіків і жінок. Аналогічно як у GDI виконується нормалізація показників за формулою

$$\text{Індекс за елементом} = \frac{\text{фактичне значення} - \text{мін значення}}{\text{мах значення} - \text{мін значення}}.$$

Але, так як перші три показники мають мінімальні значення 0, а максимальні 100 %, то до них нормалізація не застосовується, так як вони вже є порівнюваними у відсотковій шкалі.

Етап 2. Для кожного елементу досягнень розраховується еквівалентний відсоток за рівним розподілом (ЕВРР), поєднуючи разом окремі індекси для жінок і чоловіків з врахуванням різниці в рівнях досягнень жінок і чоловіків у якості негативного фактору:

$$\text{ЕВРР} = ((\text{частка жінок у населенні} \times \text{індекс для жінок})^{1-\varepsilon}) +$$

$(\text{частка чоловіків у населенні} \times \text{індекс для чоловіків}^{1-\varepsilon})^{1/1-\varepsilon}$,

де $\varepsilon = 2$ (параметр неприйняття гендерної нерівності), тобто можна переписати загальну формулу для розрахунку рівномірно-розподілених індексів у такому вигляді:

$$\text{ЕВРР} = \left((\text{частка жінок у населенні} \times \text{індекс для жінок}^{-1}) + (\text{частка чоловіків у населенні} \times \text{індекс для чоловіків}^{-1}) \right)^{-1}.$$

Якщо значення якого-небудь індекса для чоловіків і жінок рівне 0 або прямує до 0, то значення ЕПРР розрахувати неможливо. У такому випадку ми встановлюємо значення ЕВРР рівне 0.

Етап 3. Для оцінки повноважень за прийняття рішень у політичній і економічній областях ЕВРР індексується шляхом ділення отриманого значення на 50%, так як у ідеальному суспільстві частка жінок рівна частці чоловіків за кожною змінною.

Етап 4. Розраховується GEM як середнє арифметичне трьох значень ЕВПП.

Приклад. Розрахуємо GEM для Данії за 2005 р.

Статистичні показники	Для жінок	Для чоловіків
Частка місць у парламенті	36,9 %	63,1 %
Частка у посадах законодавців, чиновників вищої ланки і управлінців	26,2 %	73,8 %
Частка у посадах спеціалістів і технічних працівників	51,0 %	49,0 %
Приблизний показник отриманого доходу (ПКС в долл. США)	26 587 долл. США	36 430 долл. США
Частка у населенні	0,505	0,495

Перший етап:

Індекси досягнень за елементами	Розрахунок для жінок	Розрахунок для чоловіків
Індекс представництва у законодавчих органах	36,9 %	63,1 %
Індекс представництва на посадах законодавців, чиновників вищої ланки і управлінців	26,2 %	73,8 %
Індекс представництва на посадах спеціалістів і технічних працівників	51,0 %	49,0 %
Індекс доходу	$\frac{26587 - 100}{40000 - 100} = 0,663$	$\frac{36430 - 100}{40000 - 100} = 0,910$

Другий етап:

ЕВРР	Розрахунок комплексного індексу
ЕВРР за рівнем представництва у законодавчих органах	$\{(0,505 \times 36,9^{-1}) + (0,495 \times 63,1^{-1})\}^{-1} = 46,42\%$
ЕВРР за рівнем представництва на посадах законодавців, чиновників вищої ланки і управлінців	$\{(0,505 \times 26,2^{-1}) + (0,495 \times 73,8^{-1})\}^{-1} = 38,48\%$
ЕВРР за рівнем представництва на посадах спеціалістів і технічних працівників	$\{(0,505 \times 51,0^{-1}) + (0,495 \times 49,0^{-1})\}^{-1} = 49,99\%$
ЕВРР за ДОХОДОМ	$\{(0,505 \times 0,633^{-1}) + (0,910 \times 63,1^{-1})\}^{-1} = 0,766$

Третій етап:

Індексований ЕВРР	Розрахунок індексованого комплексного індексу
Індексований ЕВРР за рівнем представництва у законодавчих органах	$\frac{46,42}{50} = 0,928$
Індексований ЕВРР за рівнем представництва на посадах законодавців, чиновників вищої ланки і управлінців	$\frac{38,48}{50} = 0,770$
Індексований ЕВРР за рівнем представництва на посадах спеціалістів і технічних працівників	$\frac{49,99}{50} = 1,00$
Індексований ЕВРР за рівнем економічної участі	$\frac{0,770 + 1,00}{2} = 0,885$

Четвертий етап:

$$GEM = \frac{1}{3} \times 0,766 + \frac{1}{3} \times 0,928 + \frac{1}{3} \times 0,885 = 0,859.$$

3.2.3. Індекс гендерної нерівності GII

Індекс гендерної нерівності (GII) відображає неблагополучний стан у гендерному відношенні для трьох вимірів:

- репродуктивне здоров'я;
- розширення прав і можливостей (РПМ);
- ринок праці.

Індекс показує збиток для потенціального розвитку людини, який обумовлений нерівністю досягнень жінок і чоловіків за цими вимірами. Його значення коливається від 0 - у випадку, коли жінки і чоловіки рівні - до 1, коли одна із статей демонструє мінімально можливі показники за всіма вимірюваними параметрами.

Розрахунок індексу виконується з використанням чутливого

до взаємозв'язку вимірювача нерівності, який запропонований Сетом [38]. В основі індексу лежить загальне середнє величин різних порядків: спочатку агрегуються середні геометричні величини за вимірами; ці середні величини, розраховані окремо для жінок і чоловіків, потім агрегуються за статями з використанням середнього гармонійного.

Розглянемо джерела отримання статистичних даних для розрахунку GII:

- коефіцієнт материнської смертності (MMR): WHO, UNICEF, UNFPA, World Bank;

- рівень народжуваності серед підлітків (AFR): Департамент з економічних і соціальних питань ООН (UNDESA);

- місця у парламенті, співвідношення жінок і чоловіків (PR): база даних Міжпарламентського союзу Parline (Interparliamentary Union's Parline database);

- рівні середньої і вищої освіти (SE): оцінки Барро і Лі [5] з доповненнями HDRO, що отримані з даних Інституту статистики ЮНЕСКО про рівень освіти (<http://stats.uis.unesco.org/unesco/>);

- економічна активність на ринку праці (LFPR): MOT [21].

GII розраховується за 5 етапів.

Етап 1. Визначення нульових і екстремальних значень.

У зв'язку із тим, що середнє геометричне не може бути рівним нулю, необхідно визначити мінімальне значення для всіх компонентних показників. Для коефіцієнту материнської смертності, рівня народжуваності серед підлітків, частки місць жінок у парламенті, рівнів середньої та вищої освіти і економічної активності на ринку праці встановлене мінімальне значення 0,1. Представництво жінок у парламенті у країнах, де відповідне значення показника рівне 0, кодується як 0,1%, так як навіть у країнах, де парламентарів-жінок немає, жінки мають деякий

політичний вплив.

Враховуючи, що підвищена материнська смертність говорить про занижений рівень здоров'я матерів, максимальне значення коефіцієнта материнської смертності зрізається при рівні 1000 випадків смертей на 100 000 народжень, а мінімальне - при рівні у 10 випадків. Мається на увазі, що країни, де коефіцієнт материнської смертності вище 1000, не відрізняються у своїй нездатності створювати умови і забезпечувати підтримку здоров'я матері, і що країни з 1-10 випадками смерті на 100 000 живонароджених, по суті, функціонують на одному і тому ж рівні, а відмінності між ними випадкові.

Опис аналізу чуттєвості GII наведено у роботі Гея та ін. [14].

Етап 2. Агрегування за вимірами у рамках кожної гендерної групи з використанням середніх геометричних величин.

Агрегування за вирами всередині кожної гендерної групи з використанням середніх геометричних величин робить GII чуттєвим до взаємодії (див. [38]).

Для жінок і дівчат формула агрегування має такий вигляд:

$$G_F = \sqrt[3]{\left(\frac{10}{MMR} \cdot \frac{1}{AFR}\right)^{1/2} \cdot (PR_F \cdot SE_F)^{1/2} \cdot LFPR_F}, \quad (3.9)$$

а для чоловіків і хлопчиків:

$$G_M = \sqrt[3]{1 \cdot (PR_M \cdot SE_M)^{1/2} \cdot LFPR_M}. \quad (3.10)$$

Зміна діапазону на 0,1 для коефіцієнту материнської смертності у формулі агрегування для жінок і дівчат необхідна для зрізання мінімального значення коефіцієнту при рівні 10. Ця поправка зроблена у "Доповіді про людський розвиток 2011".

Етап 3. Агрегування за гендерними групами з використанням середнього гармонійного

Індекси для жінок і чоловіків агрегуються за середнім гармонійним з метою створення рівнорозподіленого гендерного ін-

дексу:

$$HARM(G_F, G_M) = \left[\frac{(G_F)^{-1} + (G_M)^{-1}}{2} \right]^{-1}. \quad (3.11)$$

Застосування середнього гармонійного середніх геометричних величин всередині груп враховує нерівність між жінками і чоловіками, одночасно корегуючи показник з урахуванням взаємозв'язку між вимірами.

Етап 4. Розрахунок середнього геометричного середніх арифметичних величин для кожного індикатора

Референтний стандарт для розрахунку нерівності отриманий шляхом агрегування жіночих і чоловічих індексів з використанням рівних вагів (тобто при однаковому відношенні до обох статей), а потім агрегування цих індексів за вимірами:

$$G_{\bar{F}, \bar{M}} = \sqrt[3]{\overline{\text{Здоров'я}} \cdot \overline{\text{РПМ}} \cdot \overline{\text{LFPR}}}, \quad (3.12)$$

де

$$\overline{\text{Здоров'я}} = \left(\sqrt{\frac{10}{MMR} \cdot \frac{1}{AFR}} + 1 \right) / 2, \quad (3.13)$$

$$\overline{\text{РПМ}} = \left(\sqrt{PR_F \cdot SE_F} + \sqrt{PR_M \cdot SE_M} \right) / 2, \quad (3.14)$$

$$\overline{\text{LFPR}} = \frac{LFPR_F + LFPR_M}{2}. \quad (3.15)$$

Показник $\overline{\text{Здоров'я}}$ слід розглядати не як середнє між відповідними чоловічим і жіночим індексами, а як половину відстані від норм, встановлених для індикаторів репродуктивного здоров'я - меншого числа материнських смертей і меншої кількості вагітності серед підлітків.

Етап 5. Розрахунок індексу гендерної нерівності

Порівняння рівнорозподіленого індексу із референтним стандартом дозволяє отримати нам ІГН:

$$GII = 1 - \frac{HARM(G_F, G_M)}{G_{\bar{F}, \bar{M}}}. \quad (3.16)$$

Приклад. Навдемо розрахунок GII для України за 2016 рік. Для цього початкові дані представимо у вигляді таблиці. Дані взято із “Доповідь про людський розвиток” за 2016 рік [61].

	Здоров'я		Розширення прав і можливостей		Ринок праці
	Коефіцієнт материнської смертності	Коефіцієнт народжуваності серед підлітків	Представництво у парламенті	Рівень середньої і вищої освіти	Економічна активність на ринку праці
жінки	24	24,1	0,121	0,943	0,522
чоловіки	н/з	н/з	0,879	0,960	0,674

(н/з) - не застосовується.

Використовуючи наведені формули (3.9) - (3.16), отримаємо:

$$G_F = \sqrt[3]{\left(\frac{10}{24} \cdot \frac{1}{24,1}\right)^{1/2} \cdot (0,121 \cdot 0,943)^{1/2} \cdot 0,522} = 0,285;$$

$$G_M = \sqrt[3]{1 \cdot (0,879 \cdot 0,960)^{1/2} \cdot 0,674} = 0,852;$$

$$HARM(G_F, G_M) = \left[\frac{(0,285)^{-1} + (0,852)^{-1}}{2} \right]^{-1} = 0,427;$$

$$\overline{\text{Здоров'я}} = \left(\sqrt{\frac{10}{24} \cdot \frac{1}{24,1}} + 1 \right) / 2 = 0,566;$$

$$\overline{\text{РІМ}} = \left(\sqrt{0,121 \cdot 0,943} + \sqrt{0,879 \cdot 0,960} \right) / 2 = 0,628;$$

$$\overline{\text{LFPR}} = \frac{0,522 + 0,674}{2} = 0,598;$$

$$G_{\overline{F}, \overline{M}} = \sqrt[3]{0,566 \cdot 0,628 \cdot 0,598} = 0,597;$$

$$GII = 1 - \frac{0,427}{0,597} = 0,284.$$

Проаналізуємо отриманий показник. Чим ближче індекс до одиниці, тим більша гендерна нерівність у країні. Чим ближчий

показник до нуля, тим менша гендерна нерівність. Показник 0,284 говорить про незначну гендерну нерівність в Україні в 2016 році. Найбільший дисбаланс прослідковується у представництві у парламенті, частка жінок дуже мала. Також коефіцієнт материнської смертності є вищим, ніж у багатьох розвинутих країнах.

Контрольні запитання до теми 3.2.

1. Які ви знаєте міжнародні індекси та індикатори, що вимірюють рівень гендерної рівності?
2. Що вимірює індекс людського розвитку HDI?
3. Які основні параметри вимірювання включає індекс людського розвитку HDI?
4. Як вимірюється параметр «довголіття» як складова частина індексу людського розвитку HDI?
5. Як вимірюється параметр «освіта» як складова частина індексу людського розвитку HDI?
6. Назвіть недоліки врахування валового коефіцієнта числа тих, хто вступив до початкових, середніх та вищих навчальних закладів.
7. Назвіть переваги врахування валового коефіцієнта числа тих, хто вступив до початкових, середніх та вищих навчальних закладів.
8. Як вимірюється параметр «гідний рівень життя» як складова частина індексу людського розвитку HDI?
9. Як визначається ВВП на душу населення?
10. Як визначається ВВП на душу населення у відповідності з паритетом купівельної спроможності?
11. Яка причина використання показника ВВП на душу населення у відповідності з паритетом купівельної спроможності у вимірювання індексу людського розвитку HDI?
12. Що вимірює індекс гендерного розвитку GDI?
13. Які основні параметри вимірювання включає індекс гендерного розвитку GDI?
14. З яких етапів складається розрахування індексу гендерного розвитку GDI?

15. Для чого потрібна нормалізація показників при розрахуванні індексу гендерного розвитку GDI?

16. Які джерела даних можуть бути використані для розрахування індексу гендерного розвитку GDI?

17. Що вимірює показник реалізації прав жінок GEM?

18. Які основні характеристики нерівності між чоловіками та жінками враховує показник реалізації прав жінок GEM?

19. З яких етапів складається розрахування показника реалізації прав жінок GEM?

20. Які джерела даних можуть бути використані для розрахування показника реалізації прав жінок GEM?

21. Що вимірює індекс гендерної нерівності GII?

22. Які основні параметри вимірювання включає індекс гендерної нерівності GII?

23. З яких етапів складається розрахування індексу гендерної нерівності GII?

24. Які джерела даних можуть бути використані для розрахування індексу гендерної нерівності GII?

3.3. Індекс гендерної рівності GEI

Індекс гендерної рівності або справедливості (Gender Equality Index) є унікальним інструментом, який синтезує складне і багатовимірне поняття гендерної рівності у зручний для користувача показник, який легко піддається інтерпретації. Він утворюється шляхом поєднання у відповідності з концептуальною основою гендерних показників в єдину міру. Індекс має ієрархічну структуру, яка складається із *6-ти основних областей* (робота, гроші, знання, час, влада і здоров'я) та *2-х допоміжних областей* (перехрестні нерівності та насилля). Гендерний розрив не може вважатися позитивним у випадку, коли він вказує на неблагополучну ситуацію, як для жінок, так і для чоловіків.

Індекс гендерної рівності як інструмент, що сприяє досягненню гендерної рівності у Європейському Союзі, використовується для підтримки обговорення і розробки політики в ЄС шляхом вимірювання. GEI не зв'язаний наявністю даних, але при цьому визначає наявні статистичні пробіли, які необхідно заповнити для належного вимірювання гендерної рівності в ЄС.

GEI оцінює, наскільки далекий (чи близький) регіон ЄС і країни-члени ЄС від досягнення повної гендерної рівності. Він також забезпечує результати щодо кожної області і підобласті. Значення GEI у країнах можуть змінюватися від 1 (повна нерівність) до 100 (повна рівність).

Передісторія і основи політики. Рівність між жінками і чоловіками є основоположною цінністю ЄС, яка закріплена у Договорах ЄС і Хартії прав людини. ЄС відіграє важливу роль у забезпеченні наскрізного застосування принципу гендерної рівності на міжнародному рівні, в ЄС, на регіональному й місцевому рівнях. У різні часи й у різних місцях розроблялися стратегії щодо закріплення гендерної рівності в ЄС і

країнах-членах ЄС. Для вимірювання рівня гендерної рівності у відповідних пріоритетних областях на міжнародному чи національному рівнях у світі були розроблені різні інструменти моніторингу. Однак ні один із них не був спеціально розроблений для вимірювання гендерної рівності у рамках ЄС.

Необхідність введення Індексу гендерної рівності початково була озвучена Європейською комісією у Дорожній карті з досягнення рівності між жінками і чоловіками на 2006-2010 рр. Задача з підготовки складеного показника, який відображає багатомірність такого явища як гендерна рівність і спеціально адаптований під політику ЄС була покладена на Європейський інститут гендерної рівності. Перший GEI був представлений у Брюсселі 13 червня 2013 р. Порівняння з часом першого оновлення даних за індексом GEI у 2015 році дозволило оцінити прогрес, який досягнутий країнами-членами ЄС у справі підвищення гендерної рівності.

Для чого потрібен GEI?

GEI націлений на:

- забезпечення синтетичного показника гендерної рівності, який легко зрозуміти і донести;
- забезпечення спеціально розробленого складеного показника з вимірювання гендерної рівності в ЄС та країнах-членах ЄС;
- забезпечення інструменту для підтримки осіб, які приймають рішення, при оцінці того, наскільки далека та чи інша країна від досягнення гендерної рівності;
- забезпечення можливості проведення співставлень між різними пріоритетними областями у питаннях гендерної рівності;
- оцінка досягнень в області гендерної рівності з плином часу.

Визначення концептуальної основи GEI. Необхідною

умовою для надійного індексу GEI є надійна концептуальна основа, яка підкріплена обґрунтованим методологічним підходом. Визначення концептуальної основи для гендерної рівності є складною задачею, оскільки при цьому необхідно враховувати різні ракурси, потреби різних вікових груп і неоднорідність у суспільстві. Крім того, формування концептуальної основи означає визначення основних ключових елементів без шкоди для суті гендерної рівності.

Результатом визначення ключових складових гендерної рівності у концептуальній основі стали 6 основних областей (робота, гроші, знання, час, влада і здоров'я) і 2 допоміжні області (насилля і перехрестні нерівності). Допоміжні області концептуально пов'язані з гендерною рівністю, але вони не можуть бути включені в індекс, оскільки вони оцінюють показове явище, яке характерне лише для вибіркової групи населення. Це відбувається при розгляді питань, які відносять тільки до жінок, як у випадку з гендерним насиллям у відношенні жінок, або при розгляді гендерного розриву серед певних груп населення (люди з обмеженими можливостями; батьки-одинаки і т.д.). Кожна область далі ділиться на підобласті.

Області GEI:

- **Робота.** Область “Робота” відноситься до положення жінок і чоловіків на європейському ринку праці. Тут вимірюється гендерний розрив в участі на ринку праці, трудовому стажі, структурі галузевої сегрегації і якості роботи, як гнучкість графіку роботи, навчання на роботі, здоров'я і безпека;

- **Гроші.** У рамках області “Гроші” вивчають нерівності в фінансових ресурсах і економічному положенні жінок і чоловіків. Тут вимірюється розрив у доходах і заробітку, а також відсутність ризику бідності й розподілі доходів;

- **Знання.** Область “Знання” показує відмінності між жінками й чоловіками в плані освіти й навчання. Тут вимірюється

розрив в участі в отриманні вищої освіти, сегрегації і навчанні на протязі всього життя;

- **Час.** Область “Час” розглядає компроміс між економічною діяльністю, діяльністю по догляду та іншими видами соціальної діяльності (у т.ч. культурної, громадської і т.д.). Тут вимірюється час, що витрачається на неоплачувану діяльність, у т.ч. гендерний розрив у часі, що присвячений догляду за дітьми і роботі по дому, а також у інших аспектах життя, таких як культурна діяльність, дозвілля чи благодійна діяльність;

- **Влада.** В області “Влада” вивчається наскільки на гендерну рівність впливає недостатність представництва жінок у процесах прийняття рішень. Тут вимірюється розрив між представництвом жінок і чоловіків у політичній і економічній сферах;

- **Здоров'я.** У області “Здоров'я” розглядається розрив між чоловіками й жінками щодо стану здоров'я і доступу до медичних установ. Тут вимірюється гендерний розрив у стані здоров'я, тривалості життя і роках здорового життя, а також різниця в задоволенні медичних і стоматологічних потреб;

- **Перехресні нерівності.** “Перехресні нерівності” є додатковою областю. Значення за цією областю не враховуються при розрахунку кінцевого значення індексу. Оскільки жінки й чоловіки не можуть розглядатися як однорідні групи, в рамках цієї області розглядаються інші характеристики, які можуть впливати на гендерну рівність шляхом вивчення гендерних розривів у рівні зайнятості серед осіб, що народились за кордоном, робітників більш старшого віку чи батьків-одинаків або осіб, що здійснюють догляд, у якості наглядних груп;

- **Насилля.** “Насилля” явлюється також допоміжною областю. По суті, тут розглядається гендерне насилля по відношенню до жінок, а також відношення, норми й стереотипи, які обумовлюють недостатній прогрес у області гендерної рівності.

Оскільки це допоміжна область, значення щодо неї не входить у значення індексу гендерної рівності. Вона залишається порожньою у зв'язку з відсутністю даних. Тим не менш, насилля є дуже важливим аспектом гендерної рівності, у зв'язку з чим ця порожня область повинна розглядатися як терміновий виклик до прийняття мір для заповнення пробілів у зборі даних.

Розрахунок GEI.

GEI заснований на трьох важливих складових: прозора ґрунтова методологія, надійні статистичні принципи і статистична погодженість в основах теорії. При його розробці була застосована методологія, яка складається із 10 кроків та розроблена Центром спільних досліджень Європейської комісії і Організацією економічного співробітництва і розвитку [32].

Вибір вихідних показників GEI здійснюється на теоретичній основі із більш ніж 200 змінних із різних джерел, включаючи Євростат, Європейський фонд покращення умов життя і праці (Єврофонд) і Генеральний директорат із питань справедливості. Дані показники мають різне охоплення в часі, країнах і цільовому населенні і готуються на основі даних, що збираються з різними цілями.

Змінні стосуються окремих осіб, а не організацій чи країн (наприклад, можна включити “кількість років здорового життя”, але не “затрати на охорону здоров'я”). Вони складаються із кінцевих параметрів, які вимірюють поточний стан, а не із параметрів процесів чи ресурсів (наприклад, “час, що затрачений на догляд за ким-небудь”, але не “надання послуг по догляду за дитиною”).

Крім того, застосовуються строгі критерії якості даних. Дані повинні бути доступними, актуальними і співставними із плинном часу і щодо всіх країн-членів ЄС, мати не більше 10% відсутніх елементів даних.

Для розрахунку GEI була розроблена першочергова метри-

ка:

$$Y_{(X_{it})} = \left| \frac{\tilde{X}_{it}^w}{\tilde{X}_{it}^a} - 1 \right|.$$

Вона розглядає положення жінок і чоловіків по відношенню один до одного, беручи абсолютне значення різниці. Це означає, що гендерний розрив, коли жінки знаходяться у невігідному положенні по відношенню до чоловіків (наприклад, у відношенні заробітку) розглядається таким же чином, як і ситуація, коли чоловіки знаходяться у невігідному положенні (наприклад, по наявності вищої освіти).

Внаслідок цього індекс враховує контекст і різні рівні досягнень у країнах-членах ЄС, забезпечуючи, що висока оцінка є відображенням як низького рівня гендерного розриву, так і високого рівня досягнень. Наприклад, висока оцінка повинна бути відображенням не тільки низького рівня гендерного розриву, але високого рівня на ринку праці чи в освіті. Для цього виконується наступне нормування показників:

$$\alpha_{(X_{it})} = \frac{\tilde{X}_{it}^a}{\max \tilde{X}_{it}^a}.$$

Остаточна метрика отримується шляхом коригування початкового рівня розриву на рівень досягнень:

$$\Gamma(X_{it}) = 1 + [\alpha_{(X_{it})} \cdot (1 - Y_{(X_{it})})] \cdot 99.$$

Вибрані показники повинні відповідати обґрунтованій статистичній структурі. Це досягається шляхом застосування багатоваріантного аналізу, званого методом головних компонент. Цей метод оцінює внутрішню структуру даних і спрямований на забезпечення статистичної підтримки для концептуальної основи шляхом створення системи вимірювання.

За результатами багатоваріантного аналізу отримують кінцевий набір з 27 показників, згрупованих у 6 областей, кожна з яких потім розділена на 2 підобласті (в цілому отримуємо 12 підобластей).

Порівняння статистичної структури даних і структури, що забезпечується концептуальною основою, показує, що більшість підгалузей залишається без змін. Дві підобласті не піддаються оцінці внаслідок відсутності даних. Відсутні дані з розбивкою по статті для вимірювання поведінки у випадку охорони здоров'я в області «Здоров'я», а також немає відповідних даних, щодо прийняття соціальних рішень в області «Влада». Підобласть часу, що витрачається на економічну діяльність, не включена в область «Час», щоб уникнути часткового дублювання з областю «Робота», де вимірюється участь жінок і чоловіків на ринку праці. Крім того, показники, що вимірюють сегрегацію, в області «Робота» і «Знання», тісно пов'язані з іншими областями і тому об'єднані з іншими показниками.

Розрахунок індексу ґрунтується на максимальному усуненні суб'єктивності шляхом розрахунку набору всіх потенційних індексів, з яких можна вибрати найбільш представницький індекс. Змінюючи способи поставлення показників (оцінка відсутніх даних), їх агрегування (групування даних у відповідність зі структурою, яка забезпечується системою вимірювання) і зважування (привласнення відносної важливості змінним, під області і областям) можна отримати різні індекси. Найкращим індексом є той, який є найбільш близьким, якщо судити по середній відстані, до центрального індексу, з 3636 можливих індексів, які були розраховані. Характеристики найкращого індексу наведені в таб.3.1.

Табл. 3.1: Методи зважування та агрегування, застосовані для розрахунку Індексу гендерної рівності

	Змінні	Під області	Області
Зважування	Рівні	Рівні	Експерти
Агрегування	Середнє арифметичне	Середнє геометричне	Середнє геометричне

При розрахунку індексу використовуються ваги, що привла-

снюються експертами на рівні області, які отримують за допомогою процесу, званого методом аналізу ієрархії (він ґрунтується на порядковому парному порівнянні областей) і рівних вагах на рівні підгалузей і змінних. Агрегування відбувається за середнім арифметичним на рівні змінної, що означає розрахунок середнього в звичайному сенсі цього терміна. Однак на рівні під області і області агрегування здійснюється за допомогою середнього геометричного, властивістю якого є мінімізація потенційних компенсацій між низькими і високими значеннями. Математично формула виражається наступним чином:

$$I_j^* = \prod_{d=1}^6 \left\{ \prod_{s=1}^{12} \left(\sum_{v=1}^{27} w_v \Gamma(x_{idsv})^{w_s} \right) \right\}^{w_d},$$

$$i = 1, \dots, 27; \quad d = 1, \dots, 6; \quad s = 1, \dots, 12; \quad v = 1, \dots, 27;$$

$$w_v, w_s, w_d \in [0, 1]; \quad \sum w = 1.$$

Однак інтерпретація залишається простою, оскільки значення варіюється від 1 до 100, при цьому значення, рівне 100, означає повну гендерну рівність. Наприклад, бал рівний 50 може тлумачитися як половина на шляху до досягнення гендерної рівності або 50 з 100.

Приклад. *Аналіз тенденцій зміни показника індексу гендерної рівності.* Для початку проведемо загальний статистичний аналіз показників комплексного індексу гендерної рівності по країнам ЄС з 2005 по 2015 роки. Запишемо зведену таблицю з показниками індексу у ті роки, коли його розраховували [15].

Табл. 3.2: Значення Індексу гендерної рівності, ранги та зміни у балах для країн-членів ЄС у 2005, 2010, 2012 та 2015 рр.

Країна		Показник індексу				Ранг				Різниця	
		2005	2010	2012	2015	2005	2010	2012	2015	2005-2015	2012-2015
ЄС-28	EU-28	62	63,8	65	66,2	–	–	–	–	4,2	1,2
Бельгія	BE	66	69,3	70,2	70,5	6	5	5	7	4,5	0,3
Болгарія	BG	56	55	56,9	58	14	17	15	16	2	1,1
Чехія	CZ	53,6	55,6	56,7	53,6	17	14	17	23	0	-3,1
Данія	DK	74,6	75,2	75,6	76,8	2	2	2	2	2,2	1,2
Німеччина	DE	60	62,6	64,9	65,5	12	11	12	12	5,5	0,6
Естонія	EE	52,2	53,4	53,5	56,7	21	21	22	20	4,5	3,2
Ірландія	IE	61,9	65,4	67,7	69,5	10	9	8	8	7,6	1,8
Греція	EL	46,8	48,6	50,1	50	27	28	28	28	3,2	-0,1
Іспанія	ES	62,2	66,4	67,4	68,3	9	8	9	11	6,1	0,9
Франція	FR	65,2	67,5	68,9	72,6	7	7	6	5	7,4	3,7
Хорватія	HR	50,3	52,3	52,6	53,1	22	25	23	24	2,8	0,5
Італія	IT	49,2	53,3	56,5	62,1	26	22	18	14	12,9	5,6
Кіпр	CY	45,9	49	50,6	55,1	28	27	27	22	9,2	4,5
Латвія	LV	53,4	55,2	56,2	57,9	18	16	19	17	4,5	1,7
Литва	LT	55,8	54,9	54,2	56,8	16	18	21	19	1	2,6
Люксембург	LU	64,4	61,2	65,9	69	8	12	11	9	4,6	3,1
Угорщина	HU	49,5	52,4	51,8	50,8	25	24	25	27	1,3	-1
Мальта	MT	56	54,4	57,8	60,1	15	19	14	15	4,1	2,3
Нідерланди	NL	67,8	74	74	72,9	5	3	4	4	5,1	-1,1
Австрія	AT	59,5	58,7	61,3	63,3	13	13	13	13	3,8	2
Польща	PL	52,4	55,5	56,9	56,8	20	15	16	18	4,4	-0,1
Португалія	PT	49,9	53,7	54,4	56	23	20	20	21	6,1	1,6
Румунія	RO	49,9	50,8	51,2	52,4	24	26	26	25	2,5	1,2
Словенія	SI	60,8	62,7	66,1	68,4	11	10	10	10	7,6	2,3
Словакія	SK	52,5	53	52,4	52,4	19	23	24	26	-0,1	0
Фінляндія	FI	72	73,1	74,4	73	3	4	3	3	1	-1,4
Швеція	SE	78,8	80,1	79,7	82,6	1	1	1	1	3,8	2,9
Великобританія	UK	71,2	68,7	68,9	71,5	4	6	7	6	0,3	2,6

Якщо аналізувати середнє значення Індексу гендерної рівності по всіх країнах ЄС, то можемо спостерігати, що за роки обрахунку індексу, середній показник змінився на 4,2 позиції.

По рейтингу країн перші три позиції займають Швеція (на протязі всіх років), Данія (на протязі всіх років) і Фінляндія (яка один рік поступалася своєю третьою позицією Нідерландам).

На останніх трьох місцях рейтингу знаходяться Словакія

(стрімко втрачає свої позиції з кожним роком), Угорщина та Греція (стабільно займає останні позиції рейтингу).

Більшість країн значно покращили свої показники. Серед них: Бельгія (на 4,5), Німеччина (на 5,5), Естонія (на 4,5), Ірландія (на 7,6), Іспанія (на 6,1), Франція (на 7,4), Італія (має найкращий результат 12,9), Кіпр (на 9,2), Латвія (на 4,5), Люксембург (на 4,6), Мальта (на 4,1), Австрія (на 3,8), Словенія (на 7,6), Швеція (на 3,8).

Є ряд країн, які в цілому збільшили загальний показник індексу, але за останні три роки (2012-2015 рр.) змінили напрям, і почали погіршувати свої показники. Серед них: Греція, Угорщина, Нідерланди, Польща, Фінляндія.

Також є дві країни, які за весь період обрахунку індексу, ніяк не змогли покращити свої показники у сфері гендерної рівності. Ці країни Чехія і Словачія. Остання взагалі має тенденцію погіршення показників. Ці дві країни і за ранговими показниками займають майже останні позиції у рейтингу. Проаналізуємо, чи нормально розподілені показники Індексу гендерної рівності у 2005, 2010, 2012 та 2015 рр. Для цього розрахуємо асиметрії по рокам та середньоквадратичні похибки показників асиметрії за формулою:

$$\sigma_{a_s} = \sqrt{\frac{6 * (n - 1)}{(n + 1) * (n + 3)'}}$$

де n – кількість країн.

Розподіл вважається близьким до нормального, якщо показник асиметрії по модулю не перевищує подвійного значення своєї середньоквадратичної похибки [154]:

$$|a_s| < 2 * \sigma_{a_s}.$$

У наступній таблиці наведемо показники коефіцієнтів асиметрії, їх похибки та висновки щодо нормальності розподілів.

Табл. 3.3: Перевірка нормальності розподілу індексу гендерної рівності по країнам ЄС у 2005, 2010, 2012 та 2015 рр.

Країна	Показник індексу			
	2005	2010	2012	2015
ЄС-28	62	63,8	65	66,2
Мінімум	45,9	48,6	50,1	50
Максимум	78,8	80,1	79,7	82,6
Асиметрія a_s	0,62	0,71	0,48	0,38
похибка асиметрії σ_{a_s}	0,42	0,42	0,42	0,42
$2 * \sigma_{a_s}$	0,85	0,85	0,85	0,85
Розподіл	норм	норм	норм	норм

З таблиці бачимо, що у всіх роках присутня додатна асиметрія. Причому у 2005 та 2010 роках вона суттєва, а саме по модулю більше 0,5. У 2012 та 2015 вона зменшилась. Це говорить про те, що розподіленість індексів серед країн ЄС стає більш симетричною відносно середнього значення. Якщо у 2005 та 2010 роках була суттєва правостороння асиметрія, яка говорила про те, що більша частина країн характеризувалась меншими показниками індексу, ніж середнє по ЄС, то у 2012 та 2015 роках ситуація з показником індексу почала вирівнюватися. Але у цілому на протязі всіх років можемо констатувати нормальну розподіленість, не зважаючи на додатну асиметрію. Також прослідкуємо, як змінювалось розсіювання показників країн ЄС відносно середнього. Для цього запишемо значення середніх квадратичних відхилень і розмахів.

Табл. 3.4: Оцінка розсіювання індексу гендерної рівності по країнам ЄС у 2005, 2010, 2012 та 2015 рр.

Країна	Показник індексу			
	2005	2010	2012	2015
ЄС-28	62	63,8	65	66,2
Середнє квадратичне відхилення	7,4	7,5	7,7	7,8
Розмах	32,9	31,5	29,6	32,6

Звідси бачимо, що розсіювання практично не змінюється з роками, тобто розриви між максимальними і мінімальними показниками по рокам залишаються сталими і розсіювання відносно середнього теж.

У даному прикладі був проведений аналіз кінцевого показника індексу гендерної рівності, але важливою є задача багатомірного аналізу, яка буде виявляти відмінності між країнами, враховуючи всі складові індексу гендерної рівності.

Приклад. *Кластерний аналіз країн ЄС за всіма блоками показників Індексу гендерної рівності.* Запишемо таблицю статистичних даних (таблиця 3.5) із значеннями індексу гендерної рівності по 6-ти сферам за 2015 рік для країн ЄС [15].

Виконаємо кластеризацію об'єктів (країн) по 6-ти показникам: робота, гроші, знання, час, влада, здоров'я. Проведемо ієрархічний кластерний аналіз засобами пакету SPSS, поклавши у основу класифікації метод дальнього сусіда і вибравши за міру відстаней евклідову.

При застосуванні ієрархічного дивізімного (подільного) кластерного аналізу (Divisive ANALysis, DIANA) на першому кроці уся сукупність досліджуваних об'єктів розглядається як один кластер, який на наступних кроках поділяється на менші.

Усі методи кластерного аналізу базуються на двох основних припущеннях:

1) досліджувані ознаки в принципі допускають поділ досліджуваної сукупності об'єктів на кластери (у нашому прикладі об'єктами виступають країни);

2) шкали вимірювання усіх досліджуваних ознак співрозмірні, тобто представлені у нормалізованому (стандартизованому) масштабі, але з урахуванням важливості (ваги) тої чи іншої ознаки (шкали ознак (Робота, Гроші та ін.) співрозмірні, так як визначаються за шкалою від 0 до 100).

Проведення процедури кластеризації у статистичних пакетах описано у [106].

Табл. 3.5: Показники індексу гендерної рівності та його складових за 2015 рік для країн ЄС

Країна	Індекс	Робота	Гроші	Знання	Час	Влада	Здоров'я
Бельгія	70,5	73,8	87,5	71,7	65,3	53,4	86,3
Болгарія	58	68,6	61,9	53,5	42,7	56	76,4
Чехія	53,6	66,1	75,9	57,3	57,3	22,6	86
Данія	76,8	79,2	86,6	73,6	83,1	61,5	89,6
Німеччина	65,5	71,4	84,2	52,9	65	53	90,5
Естонія	56,7	72,1	66,7	53,2	74,7	28,2	81,5
Ірландія	69,5	73,9	84,7	66,4	74,2	48,6	90,6
Греція	50	64,2	70,7	55,6	44,7	21,7	83,1
Іспанія	68,3	72,4	75,9	65,3	64	57	89,6
Франція	72,6	72,1	86,1	66,1	67,3	68,2	87,1
Хорватія	53,1	69,4	69,9	49,8	51	28,5	83,3
Італія	62,1	62,4	78,6	61,4	59,3	45,3	86,3
Кіпр	55,1	70,7	79,2	58,5	51,3	24,7	88,2
Латвія	57,9	73,6	64,3	48,9	65,8	39	78,4
Литва	56,8	73,2	65,6	55,8	50,6	36,6	79,1
Люксембург	69	74	94,4	69,4	69,1	43,5	89
Угорщина	50,8	67,2	70,7	56,9	54,3	18,7	86
Мальта	60,1	71	82,4	65,2	64,2	27,4	91,8
Нідерланди	72,9	76,7	86,8	67,3	83,9	52,9	89,9
Австрія	63,3	76,1	85,9	63,2	61,2	34,9	91,7
Польща	56,8	66,8	73,3	56	52,5	35,1	82,2
Португалія	56	72	70,9	54,8	47,5	33,9	83,6
Румунія	52,4	67,1	59,4	51,8	50,3	33,2	70,4
Словенія	68,4	71,8	81,6	55	72,9	60,9	87,7
Словакія	52,4	65,5	74	60	46,3	23,1	85,3
Фінляндія	73	74,4	86,4	61,3	77,4	65,3	89,7
Швеція	82,6	82,6	87,5	72,8	90,1	79,5	94,1
Великобр.	71,5	76,6	81,2	71,8	69,9	53	93,1

У результаті проведення багатовимірної класифікації країн,

отримаємо такі наступні результати. У перший кластер виділилася досить велика група країн, а саме 12 країн. Проаналізуємо на основі яких характеристик сформувався наступний кластер. Ці країни характеризуються високими значеннями показників у 6-ти сферах. Тобто, це ті країни у яких досягнуто високого рівня гендерної рівності. Найнижчий показник індексу гендерної рівності у цьому кластері посідає Італія.

Табл. 3.6: Результати кластеризації країн ЄС за рівнем гендерної рівності (кластер 1)

Країна	Індекс	Робота	Гроші	Знання	Час	Влада	Здоров'я
Бельгія	70,5	73,8	87,5	71,7	65,3	53,4	86,3
Данія	76,8	79,2	86,6	73,6	83,1	61,5	89,6
Німеччина	65,5	71,4	84,2	52,9	65,0	53,0	90,5
Ірландія	69,5	73,9	84,7	66,4	74,2	48,6	90,6
Іспанія	68,3	72,4	75,9	65,3	64,0	57,0	89,6
Франція	72,6	72,1	86,1	66,1	67,3	68,2	87,1
Італія	62,1	62,4	78,6	61,4	59,3	45,3	86,3
Люксембург	69,0	74,0	94,4	69,4	69,1	43,5	89,0
Нідерланди	72,9	76,7	86,8	67,3	83,9	52,9	89,9
Словенія	68,4	71,8	81,6	55,0	72,9	60,9	87,7
Фінляндія	73,0	74,4	86,4	61,3	77,4	65,3	89,7
Великобр.	71,5	76,6	81,2	71,8	69,9	53,0	93,1

Перейдемо до аналізу другого кластеру. У другий кластер відокремились показники із середніми значеннями індексу гендерної рівності. Зауважимо, що цікава картина прослідковується у показниках Австрії. По всіх позиціях країна має високі показники гендерної рівності, крім блоку Влада, а саме 34,9 із 100. І відповідно, Австрія попадає до кластеру із середнім показниками, хоча у першому блоці є країна Італія із загальним індексом меншим. Це можна пояснити тим, що в показниках Італії немає таких великих відмінностей у показниках 6-ти сфер.

Табл. 3.7: Результати кластеризації країн ЄС за рівнем гендерної рівності (кластер 2)

Країна	Індекс	Робота	Гроші	Знання	Час	Влада	Здоров'я
Болгарія	58,0	68,6	61,9	53,5	42,7	56,0	76,4
Чехія	53,6	66,1	75,9	57,3	57,3	22,6	86,0
Естонія	56,7	72,1	66,7	53,2	74,7	28,2	81,5
Греція	50,0	64,2	70,7	55,6	44,7	21,7	83,1
Хорватія	53,1	69,4	69,9	49,8	51,0	28,5	83,3
Кіпр	55,1	70,7	79,2	58,5	51,3	24,7	88,2
Латвія	57,9	73,6	64,3	48,9	65,8	39,0	78,4
Литва	56,8	73,2	65,6	55,8	50,6	36,6	79,1
Угорщина	50,8	67,2	70,7	56,9	54,3	18,7	86,0
Мальта	60,1	71,0	82,4	65,2	64,2	27,4	91,8
Австрія	63,3	76,1	85,9	63,2	61,2	34,9	91,7
Польща	56,8	66,8	73,3	56,0	52,5	35,1	82,2
Португалія	56,0	72,0	70,9	54,8	47,5	33,9	83,6
Румунія	52,4	67,1	59,4	51,8	50,3	33,2	70,4
Словакія	52,4	65,5	74,0	60,0	46,3	23,1	85,3

І останній третій кластер виокремив одну країну – Швецію. І це не випадково. Ця країна характеризується надзвичайно високими показниками у гендерній рівності і посідає окрему позицію по відношенню до інших країн.

Табл. 3.8: Результати кластеризації країн ЄС за рівнем гендерної рівності (кластер 3)

Країна	Індекс	Робота	Гроші	Знання	Час	Влада	Здоров'я
Швеція	82,6	82,6	87,5	72,8	90,1	79,5	94,1

Провівши кластеризацію країн ЄС за 6-ма складовими показниками індексу гендерної рівності можна зробити висновок, що не всі країни ЄС знаходяться на однаковому рівні розвитку гендерної рівності. Кластер із середніми показниками включає в себе 15 країн, яким ще потрібно пройти досить довгий шлях

для подолання гендерної нерівності у 6-х сферах. Кластер із високими показниками охопив 11 країн, які характеризуються вагомими досягненнями у гендерній рівності, але їм є куди розвиватися. І останній кластер включив у себе одну єдину країну Швецію, яка має дуже високі показники гендерної рівності у всіх 6-ти сферах, але навіть і їй потрібно покращувати свої позиції на рівні країни, особливо у сфері Знання та Влада.

Приклад. *Кластерний аналіз за мірою схожості між блоками показників Індексу гендерної рівності.* Перед тим, як переходити до кластерного аналізу і виділити найбільш схожі між собою групи показників, проведемо звичайний кореляційний аналіз, а саме розрахуємо кореляційну матрицю парних коефіцієнтів кореляції.

Табл. 3.9: Кореляційна матриця узгодженості показників блоків у індексі гендерної рівності

	Робота	Гроші	Знання	Час	Влада	Здоров'я
Робота	1					
Гроші	0,53	1				
Знання	0,59	0,78	1			
Час	0,77	0,66	0,62	1		
Влада	0,64	0,51	0,53	0,68	1	
Здоров'я	0,51	0,86	0,71	0,61	0,38	1

Найтісніша узгодженість прослідковується між показниками блоку Здоров'я і Гроші. І, дійсно, ситуація щодо гендерної рівності у цих сферах дуже схожа, показники по всіх країнам корелюють. Зауважимо, що показники у цих сферах не схожі за своїми значеннями, а корелюють. А саме, показники гендерної рівності у сфері Здоров'я майже завжди перевищують показники гендерної рівності у сфері Гроші.

Практично для всіх країн гендерна рівність у сфері Гроші має суттєво менші показники ніж гендерна рівність у сфері

Здоров'я (рис. 3.1).

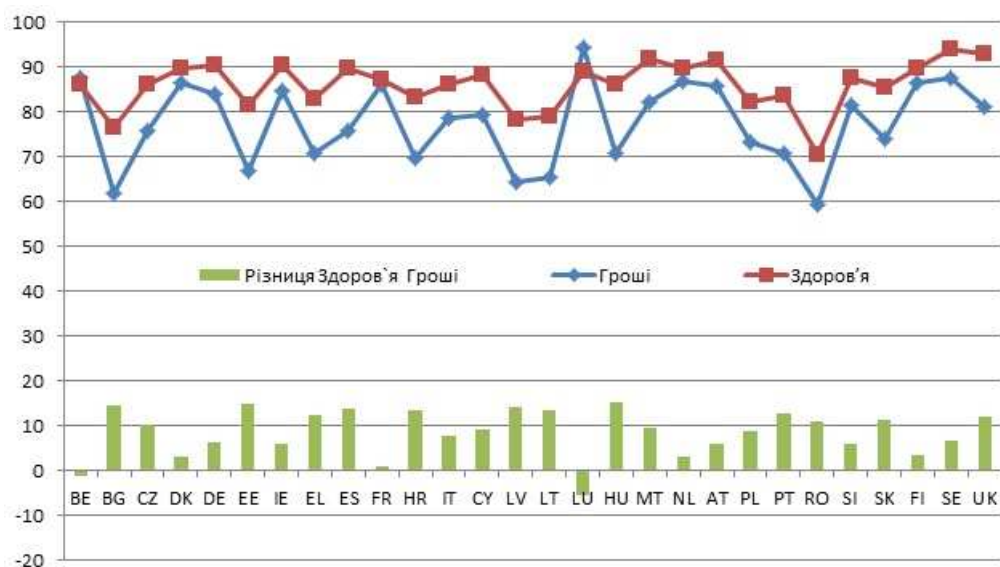

Рис. 3.1: Показники гендерної рівності у сферах Гроші та Здоров'я за 2015 рік для країн ЄС

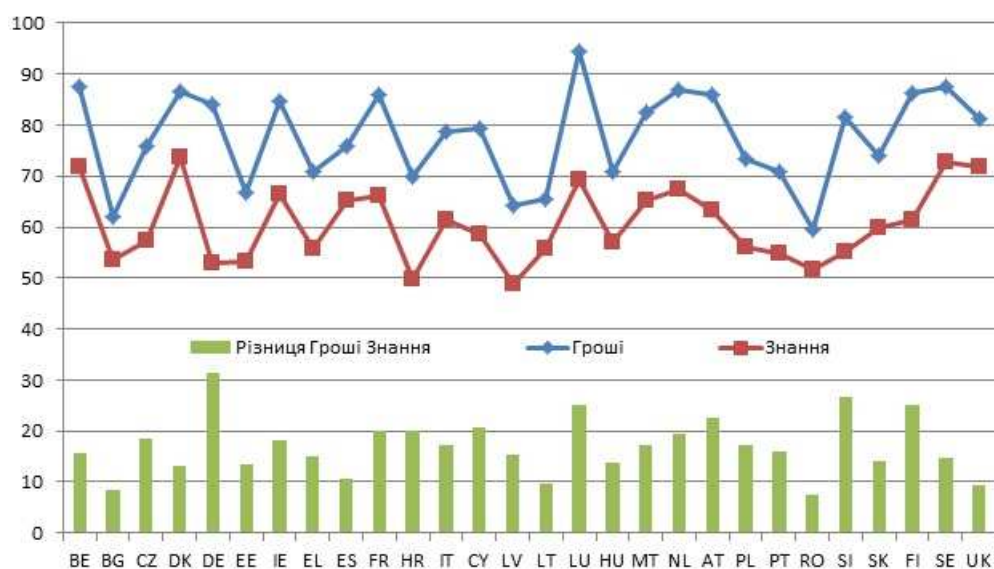

Рис. 3.2: Показники гендерної рівності у сферах Гроші та Знання за 2015 рік для країн ЄС

Але для двох країн, а саме Бельгія і Люксембург, ситуація обернена і показники гендерної рівності у сфері Гроші навіть перевищують показники гендерної рівності у сфері Здоров'я.

Відмітимо, що високий коефіцієнт узгодженості між показниками гендерної рівності у сферах Гроші і Знання. Цікаво, що у всіх країнах ЄС досягнуто більшої гендерної рівності у сфері Гроші, ніж у сфері знання.

Найбільша різниця показників прослідковується у Німеччині (гроші 84,2, а знання 52,9, різниця 31,3). Найменша різниця 7,6 прослідковується у Бельгії.

Найгірша узгодженість прослідковується між показниками сфер Здоров'я і Влада. Коефіцієнт кореляції низький і рівний 0,38. Взагалі показники гендерної рівності у сфері Влада у різних країнах дуже відрізняються.

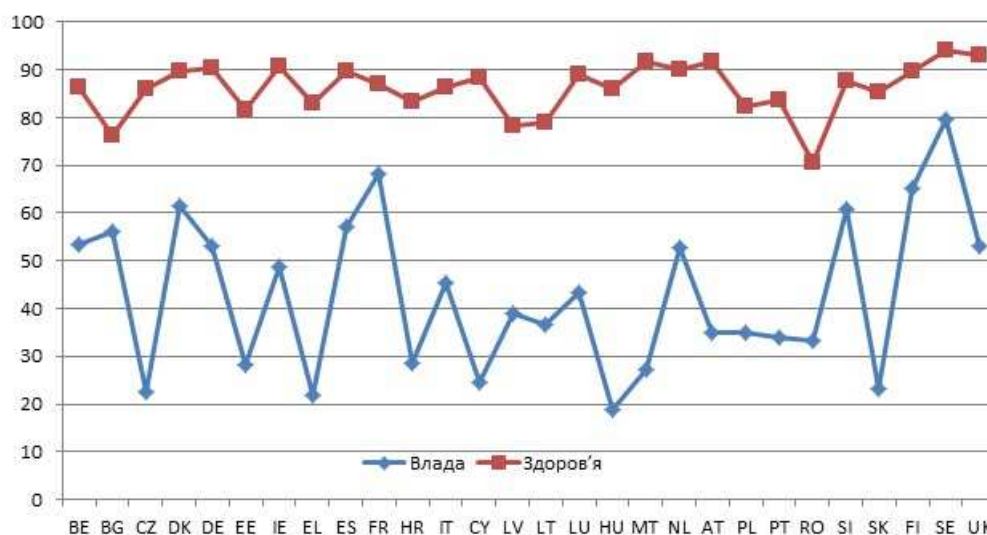

Рис. 3.3: Показники гендерної рівності у сферах Влада та Здоров'я за 2015 рік для країн ЄС

Далі проведемо кластерний аналіз за мірою схожості між блоками показників Індексу гендерної рівності. Аналогічно до попереднього випадку проведемо ієрархічний кластерний аналіз засобами пакету SPSS, поклавши у основу класифікації метод дальнього сусіда і вибравши за міру відстаней евклідову. Але зараз будемо класифікувати не країни за мірою схожості, а ознаки, а саме показники робота, гроші, знання, час, влада, здоров'я.

Проаналізуємо дендрограму розбиття на кластери показників за мірою схожості. На рис. 3.4 ми бачимо два чітко виражені кластери. У перший входять показники сфер Робота, Гроші та Здоров'я, а у другий входять показники сфер Знання, Час та Влада.

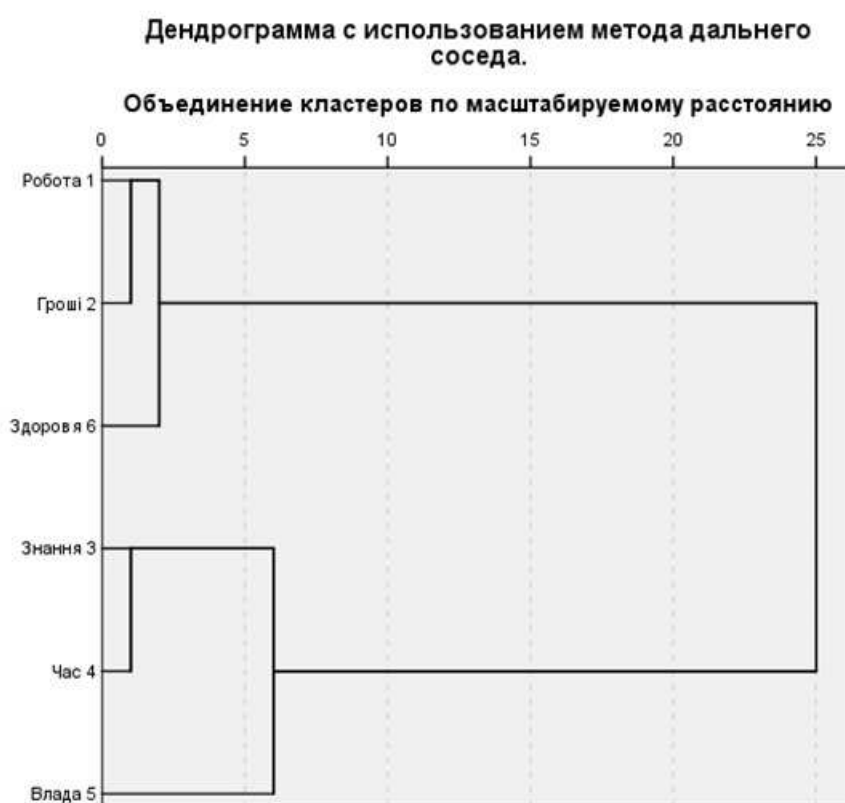

Рис. 3.4: Дендрограма класифікації показників робота, гроші, знання, час, влада, здоров'я

Якщо розглядати варіанти з більшою кількістю кластерів, то можемо помітити, що показники сфери Влада відокремлюються. Це відокремлення ми можемо спостерігати і у кореляційній матриці таблиці 3.9, де парні кореляції показників сфери Влада дуже невисокі.

Табл. 3.10: Результати кластеризації показників робота, гроші, знання, час, влада, здоров'я

Спостереження	3 кластеров	2 кластеров
Робота	1	1
Гроші	1	1
Знання	2	2
Час	2	2
Влада	3	2
Здоров'я	1	1

Проілюструємо показники другого кластера на графіку (Рис. 3.5). Можемо помітити, що показники цих трьох сфер корелюють, але показники сфери Влада практично для всіх країн нижчі за показники двох інших сфер.

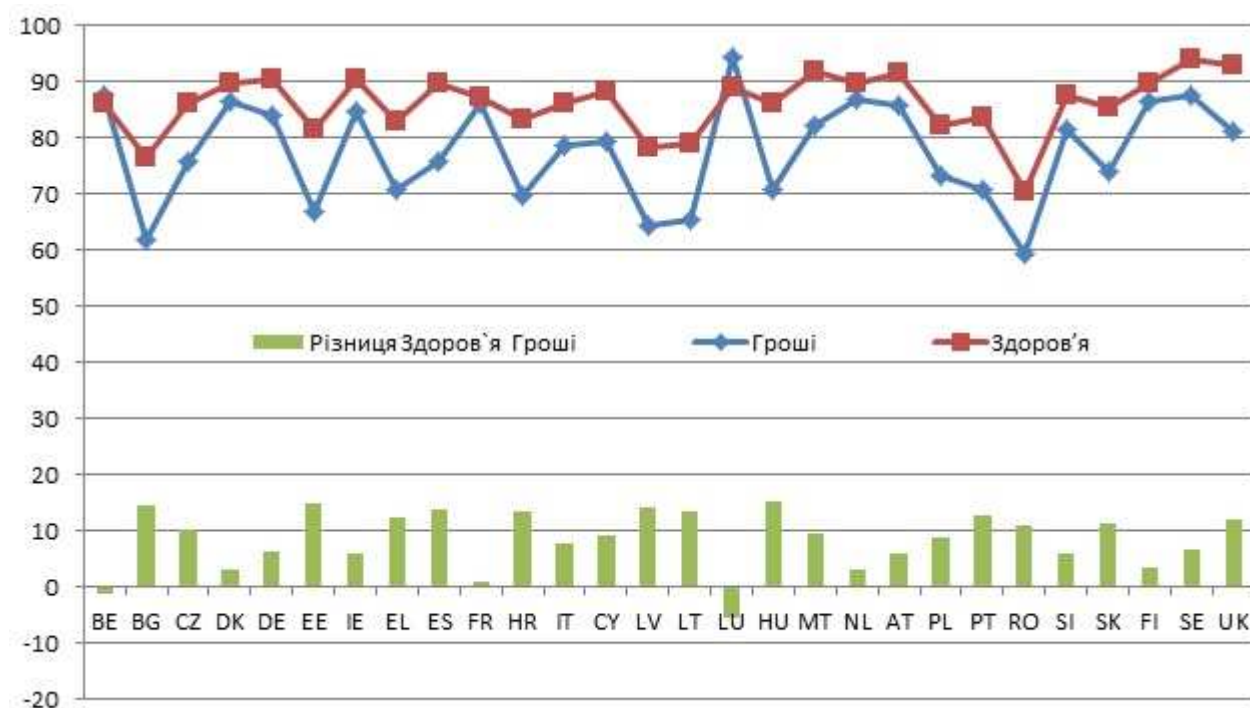

Рис. 3.5: Показники другого кластера (Знання, Час, Влада)

Проілюструємо показники першого кластера на графіку (Рис. 3.6).

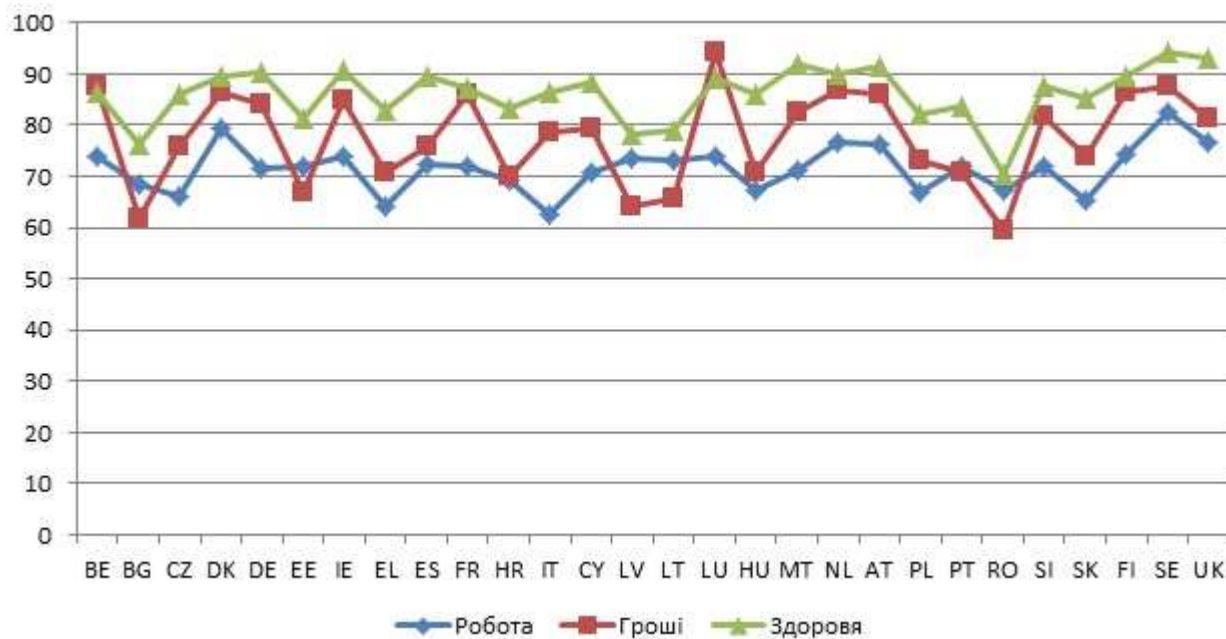

Рис. 3.6: Показники першого кластеру (Робота, Гроші, Здоров'я)

У цьому кластері показники сфер досить непогано корелюють між собою. Причому найгірші показники у плані гендерної рівності у цьому кластері характерні для сфери Робота.

Контрольні запитання до теми 3.3.

1. Що вимірює індекс гендерної рівності GEI?
2. В чому полягала необхідність запровадження індексу гендерної рівності GEI?
3. В чому полягає концептуальна основа індексу гендерної рівності GEI?
4. Які основні області вимірювання включає індекс гендерної рівності GEI?
5. Які джерела даних можуть бути використані для розрахування індексу гендерної рівності GEI?
6. Назвіть особливості розрахування індексу гендерної рівності GEI.
7. Яку роль відіграє для розрахунку індексу гендерної рівності GEI першочергова метрика?
8. В чому полягає зміст використання методів зважування та агрегування при розрахунку індексу гендерної рівності GEI?
9. Назвіть основні статистичні методи, які були використані при аналізі тенденцій зміни індексу гендерної рівності GEI серед країн-членів ЄС.
10. Оберіть дві країни та прокоментуйте за їх показниками аналіз тенденцій зміни індексу гендерної рівності GEI.

3.4. Індекс глобального гендерного розриву GGGI

Індекс глобального гендерного розриву GGGI - глобальне дослідження і супроводжуючий його рейтинг країн світу за показником гендерної рівності. Розрахований за методикою міжнародної організації Світовий економічний форум (World Economic Forum), заснованої на комбінації загальнодоступних статистичних даних в галузі соціально - економічного розвитку по різних країнах світу. Індекс призначений для вимірювання гендерних відмінностей в доступі до ресурсів та можливостей в окремих країнах, а не фактичного рівня наявних ресурсів і можливостей в цих країнах. Таким чином, індекс вимірює тільки гендерні відмінності в країнах світу незалежно від рівня їх розвитку. Передбачається, що індекс повинен використовуватися державами, які прагнуть до скорочення гендерної нерівності, як інструмент для аналізу проблемних моментів в їх соціальній політиці, розробки заходів по скороченню гендерного розриву і відстеження їх ефективності з плином часу. Індекс гендерного розриву приймає значення від одиниці (повна рівність) до нуля (повна нерівність).

Індекс **GGGI** вимірює рівень гендерного розриву, який існує в тих чи інших країнах між жінками і чоловіками, за 14 різними змінним в чотирьох ключових областях [46]:

- Економічна участь і кар'єрні можливості:

1) співвідношення участі жінок до чоловіків у робочій силі: International Labour Organization, ILOSTAT database;

2) рівень оплати праці жінок та чоловіків за аналогічну роботу: World Economic Forum, Executive Opinion Survey (EOS);

3) співвідношення очікуваного заробітку жінок до заробітку чоловіків: World Economic Forum calculations based on the United Nations Development Programme methodology;

4) співвідношення жінок до чоловіків серед законодавців,

високопосадовців та управлінців: International Labour Organization, ILOSTAT database;

5) співвідношення жінок до чоловіків серед професійних та технічних робітників: International Labour Organization, ILOSTAT database.

- Рівень освіти:

6) співвідношення жінок до чоловіків за рівнем грамотності: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) Institute for Statistics, Education indicators, database;

7) співвідношення жінок до чоловіків, що отримують початкову освіту: UNESCO Institute for Statistics, Education indicators database;

8) співвідношення жінок до чоловіків, що отримують середню освіту: UNESCO Institute for Statistics, Education indicators database;

9) співвідношення жінок до чоловіків, що отримують вищу освіту: UNESCO Institute for Statistics, Education indicators database.

- Здоров'я та тривалість життя:

10) співвідношення статей при народженні (жінки/чоловіки): United Nations Population Division, World Population Prospects;

11) співвідношення жінок до чоловіків за очікуваною тривалістю здорового життя: World Health Organization, Global Health Observatory database.

- Політичні права:

12) співвідношення жінок до чоловіків в парламенті: Inter-Parliamentary Union, Women in National Parliaments;

13) співвідношення жінок до чоловіків на посадах міністрів: Inter-Parliamentary Union, Women in Politics;

14) співвідношення жінок до чоловіків за кількістю років перебування на посадах Прем'єр-міністра або Президента (за останні 50 років): World Economic Forum calculations.

GGGI розраховується у чотири етапи:

Етап 1. Перетворення у співвідношення.

По-перше, всі дані перетворюються на відношення жінок до чоловіків. Наприклад, у країні 20% жінок на посаді у міністерстві. Отримаємо співвідношення

$$\frac{20\% \text{ жінок}}{80\% \text{ чоловіків}} = 0,25.$$

Це означає, що цей показник фіксує розрив між рівнями досягнення жінок та чоловіків.

Крок 2. Скорочення даних на етапі порівняльного аналізу.

На другому кроці ці співвідношення скорочуються за "еталонним показником рівності". У всіх змінних, крім двох змінних здоров'я, цей еталонний рівень рівності вважається рівним 1, тобто однакове число жінок і чоловіків (у випадку співвідношення статі при народженні встановлено, що співвідношення становить 0,944; для очікуваної тривалості здорового життя цей показник становитиме 1,06). Розширення даних за показниками рівності для кожної змінної означає присвоєння тієї ж самої оцінки для країни, яка досягла паритету між жінками та чоловіками, і ту, де жінки перевершили чоловіків. Вибраний тип шкали визначає, який індекс в цілому є кориснішим "розширення повноважень жінок" або "гендерної рівності". Для визначення гендерної рівності були розглянуті дві можливі шкали. Одна з них з негативно-позитивним масштабом, тобто фіксує розмір та напрямок гендерного розриву. Ця шкала суттєво відображає переваги чоловіків над жінками або жінок перед чоловіками, і дає найвищі оцінки абсолютної рівності. Друга була "однобічною" шкалою, яка лише вимірює, наскільки близькі жінки до досягнення паритету з чоловіками. Тому, одностороння шкала

більш підходить для наших цілей.

Крок 3. Розрахунок підіндексних показників.

Третій крок передбачає розрахунок середньозважених показників у межах кожного підіндексу, щоб створити субіндекс. Усереднення різних змінних надасть більшу вагу тій мірі, яка має найбільшу мінливість або стандартне відхилення. Тому ми спочатку нормалізуємо змінні. Наприклад, в межах підіндекса освітнього досягнення розраховуються стандартні відхилення для кожної з чотирьох змінних. Далі визначаємо, що буде означати 1%-а зміна пункту з точки зору стандартних відхилень шляхом ділення на 0,01 стандартне відхилення для кожної змінної. Ці чотири показника потім використовуються як вага для обчислення середньозваженого значення з чотирьох змінних. Цей спосіб зважування змінних по суті, дозволяє нам переконатися, що кожна змінна має однаковий відносний вплив на підіндекс. Отже, країна з великим гендерним розривом у сфері початкової освіти буде більш суворо покарана.

Крок 4. Розрахунок кінцевого результату.

У випадку всіх підіндексів, найвищий можливий результат 1 (рівність) і найменший можливий 0 (нерівність). Для розрахунку загального індексу глобального гендерного розриву використовується середнє значення підіндексів. Як і у випадку з підіндексами, це кінцеве значення знаходиться між 1 (рівність) та 0 (нерівність), що дозволяє здійснити порівняння з ідеальними стандартами рівності.

На рис. 3.7 можемо спостерігати частинку профілю України у Звіті глобального гендерного розриву за 2018 рік. На діаграмі чітко можна побачити, що найбільший гендерний розрив в Україні у політичній сфері, а найменший у освіті та сфері здоров'я.

Рис. 3.7: Профіль України у Звіті глобального гендерного розриву за 2018 рік

Приклад. *Динаміка зміни Індексу глобального гендерного розриву та його складових для України.* Проаналізуємо місце України у міжнародному рейтингу індексу глобального гендерного розриву.

Табл. 3.11: Рейтинг України за GGGI

Рік	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
GGGI	0,68	0,68	0,69	0,69	0,69	0,69	0,7	0,69	0,71	0,70	0,70	0,71
Рейтинг	48	57	62	61	63	64	64	64	56	67	69	61
К-ть країн	115	128	130	134	134	135	135	136	142	145	144	144

У 2017 рік Україна посіла 61 місце серед 144 країн в загальносвітовому рейтингу гендерної рівності, який опублікував Всесвітній економічний форум в Женеві. Порівнюючи рейтинг

країни з 2006 року, складно оцінити динаміку змін, так як кількість країн які приймали участь у дослідженні за 12 років завжди змінювалася. Так, наприклад, у 2006 році їх кількість становила 115, а у 2016-2017 рр. – 144. Але, якщо порівнювати з минулим 2016 роком, то України піднялася на 8 сходинок (з 69 на 61).

Перейдемо до аналізу основних складових показників індексу GGGI.

Табл. 3.12: Співвідношення участі жінок до чоловіків у робочій силі

Роки	жінки, %	чоловіки, %	Розрив
2006	50	63	13
2007	63	72	9
2008	63	73	10
2009	64	72	8
2010	62	72	10
2011	62	72	10
2012	62	72	10
2013	62	73	11
2014	63	73	10
2015	63	73	10
2016	62	74	12
2017	62,3	74,7	12,4
max	64	74,7	13
min	50	63	8

Максимальний відсоток участі жінок у робочій силі у 2009 році = 64%, мінімальний - у 2006 = 50%. Максимальний відсоток участі чоловіків у робочій силі у 2017 році = 74,7%, мінімальний - у 2006 = 63%. Максимальний розрив участі жінок до чоловіків у робочій силі у 2006 році = 13%, мінімальний - у 2009 = 8%.

З таблиці видно, що відсоток участі чоловіків у робочій силі,

більше ніж жінок. Але спостерігається, що гендерний розрив не перевищує 15%. Тим не менш максимальний розрив був у 2006 році – 13%, далі відбувався спад гендерного розриву цього показника, але після найменшого розриву у 2008 році – 8%, з кожним роком розрив лише збільшувався і майже відновився до 12,4% у 2017 році.

Цей, хоча й не великий гендерний розрив у робочій силі, пов'язаний у першу чергу з тим, що ще у 1993 році Міністерство охорони здоров'я затвердило «Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці», на яких забороняється застосування праці жінок. До нього увійшло майже 450 професій, що, на думку авторів, були не під силу українкам. І, зрештою, лише 21 грудня 2017 року цей дискримінаційний Наказ скасували.

Табл. 3.13: Співвідношення очікуваного заробітку жінок до заробітку чоловіків

Роки	жінки, \$	чоловіки, \$	Розрив
2006	3891	7329	3438
2007	4535	8583	4048
2008	4970	9067	4097
2009	4648	8045	3397
2010	5249	8854	3605
2011	4830	8057	3227
2012	5578	9214	3636
2013	5720	9405	3685
2014	6783	10460	3677
2015	6888	10746	3858
2016	6632	11032	4400
2017	6321	10542	4221
max	6888	11032	4400
min	3891	7329	3227

Найбільш очевидним проявом та результатом гендерної не-

рівності в сфері праці виступає значний гендерний розрив у рівні доходів від зайнятості, що акумулює та відображає вплив всіх інших аспектів нерівності – різних форм сегрегації зайнятості за ознакою статі, проявів дискримінаційних практик з боку роботодавців, обмежуючого впливу сімейних зобов'язань на можливості професійної реалізації працівників, ролі пануючих гендерних стереотипів щодо розподілу соціальних ролей у суспільстві тощо. Незважаючи на певну позитивну динаміку протягом останнього десятиріччя, середня заробітна плата чоловіків в Україні більше, ніж на чверть, перевищує середню заробітну плату жінок. Як показують дані обстеження підприємств з питань статистики праці, що проводиться Державною службою статистики України, гендерний розрив в заробітній платі працівників спостерігається у всіх укрупнених видах економічної діяльності, а в окремих з них досягає 30 відсотків.

Однією з причин гендерного розриву в оплаті праці є також відмінності у кількості відпрацьованого часу: репродуктивна поведінка й «подвійна» зайнятість (у побуті й на роботі) жінок призводить до того, що вони володіють меншим, порівняно з чоловіками, запасом часу для роботи за винагороду [74]. Жіноча зайнятість традиційно переважає у сферах діяльності з найнижчими рівнями середньої заробітної плати – сфері соціального забезпечення, освіті, охороні здоров'я, побутовому обслуговуванні та культурі, в яких жінки становлять понад 70 % працівників. Водночас «чоловічими» видами діяльності залишаються високооплачувані галузі важкої промисловості, транспорт, сфера підприємництва [149],[108].

Співвідношення очікуваного заробітку жінок до заробітку чоловіків подано за рік у \$ США. З таблиці 3.13 видно, що очікуваний заробіток, як жінок, так і чоловіків з кожним роком зростає і значно збільшився у 2017 році, порівняно з 2006 (приблизно у 1,5 рази).

Але гендерний розрив цього показника залишається майже

незмінно великим. Найменшим цей розрив був у 2011 році, і дорівнював 3227\$ США, а найбільший – у 2016 році, і становив 4400\$ США (тобто очікуваний заробіток жінок у 1,5 рази менше, ніж чоловіків).

Табл. 3.14: Співвідношення жінок до чоловіків серед законодавців, високопосадовців та управлінців

Роки	жінки, %	чоловіки, %	Розрив
2006	39	61	22
2007	43	57	14
2008	38	62	24
2009	39	61	22
2010	39	61	22
2011	39	61	22
2012	39	61	22
2013	41	59	18
2014	40	60	20
2015	38	62	24
2016	40	60	20
2017	39,6	60,4	20,8
max	43	62	24
min	38	57	14

Співвідношення жінок до чоловіків серед законодавців, високопосадовців та управлінців прямопропорційно і в сумі складає 100%. Тому максимальний відсоток жінок і, відповідно, мінімальний чоловіків цей показник досягав у 2007 році (43% жінок і 57% чоловіків). А мінімальний відсоток жінок і, відповідно, максимальний чоловіків – у 2008 та 2015 роках (38% жінок і 62% чоловіків).

А отже, максимальний гендерний розрив серед законодавців, високопосадовців та управлінців спостерігається у 2008 та 2015 роках, і становить 24%, а мінімальний – у 2007 році 14 %.

Такий гендерний розрив цього показника пов'язаний з тим,

що можливості кар'єрного розвитку для жінок обмежені низкою бар'єрів, які в більшості випадків широко відомі під назвою «Скляна стеля». Відповідно, вищі керівні посади в більшості секторів економічної діяльності зазвичай обіймають чоловіки як зазначалося, вони також обіймають більшість вищих керівних посад у секторі державного управління. Ключові фактори, що часто визначають «Скляну стелю» пов'язані з прихованими практиками дискримінації, зумовленими упередженим корпоративним ставленням до жінок на керівних посадах, а також відсутністю ефективних механізмів просування. Для вирішення цієї проблеми необхідно вводити гендерні квоти серед топ-менеджерів і директорів правління. І як показала практика деяких країн, наприклад Норвегії, Іспанії, Франції, це сприяє зменшенню гендерного розриву у цій сфері економічної діяльності.

Табл. 3.15: Співвідношення жінок до чоловіків серед професійних та технічних робітників

Роки	жінки, %	чоловіки, %	Розрив
2006	63	37	26
2007	60	40	20
2008	64	36	28
2009	64	36	28
2010	64	36	28
2011	64	36	28
2012	64	36	28
2013	64	36	28
2014	63	37	26
2015	63	37	26
2016	62	38	24
2017	62,5	37,5	25
max	64	40	28
min	60	36	20

Показник економічної участі серед технічних та професій-

них робітників змінювався з 20% (найменший розрив у 2007 році) до 28% (найбільший розрив, який не змінювався з 2008 по 2013 роки). За останні роки гендерний розрив цього показника зменшився лише на 2-3%. Такий відносно великий розрив цього показника пояснюється високою часткою жінок серед професійних та технічних робітників. Це пов'язано з тим, що такі професії, як лікарі, вчителі, медсестри, бухгалтери тощо залишаються традиційно "жіночими" в українському суспільстві.

З точки зору теорії людського капіталу, може бути пояснений й нерівний розподіл чоловіків і жінок за галузями та професіями, а саме, жінки надають перевагу робочим місцям, де вимагається менше інвестицій у розвиток навичок (особливо специфічних) внаслідок того, що у жінок частіше можлива перерва в кар'єрі.

Табл. 3.16: Співвідношення жінок до чоловіків за рівнем грамотності

Роки	жінки, %	чоловіки, %	Розрив
2006	99	100	1
2007	99	100	1
2008	100	100	0
2009	99	99	0
2010	100	100	0
2011	100	100	0
2012	100	100	0
2013	100	100	0
2014	100	100	0
2015	100	100	0
2016	100	100	0
2017	100	100	0
2006	99	100	1
max	100	100	1
min	99	99	0

Досягнутий рівень освіти характеризує можливості реалізації здібностей людей до освіти, накопичення знань та обміну інформацією. Для характеристики освіченості населення використовуються два показники: грамотність дорослого населення і повнота охоплення населення навчанням.

Рівень грамотності дорослого населення визначається як частка грамотних у віці 15 років і старше. Рівень грамотності залежить також від рівня достатку країни, тому найнижчі показники грамотності в країнах, що розвиваються, а для економічно розвинених країн він встановлюється на рівні 99%. Тому в Україні рівень грамотності всього населення перевищує 99% і починаючи з 2010 року тримається на рівні 100%.

Табл. 3.17: Співвідношення жінок до чоловіків, що отримують початкову освіту

Роки	жінки, %	чоловіки, %	Розрив
2006	82	82	0
2007	83	83	0
2008	90	90	0
2009	89	89	0
2010	89	89	0
2011	89	88	1
2012	91	90	1
2013	92	91	1
2014	99	97	2
2015	98	97	1
2016	97	95	2
2017	97,2	95,2	2
max	99	97	2
min	82	82	0

Початкова освіта охоплює перші чотири роки навчання, в Україні вона починається із 6 років. Завдяки загальній системі шкільної освіти, яка надає рівний доступ для хлопчиків та дів-

чаток, в охопленні початковою освітою не простежується значної гендерної нерівності. Частка дітей, які одержують початкову освіту в Україні зросла протягом 2006-2017 років, що вказує на краще залучення дітей до системи освіти. Це також пов'язано з тим, що початкова освіта є обов'язковою базовою освітою в Україні.

Табл. 3.18: Співвідношення жінок до чоловіків, що отримують середню освіту

Роки	жінки, %	чоловіки, %	Розрив
2006	84	83	1
2007	77	82	5
2008	84	83	1
2009	85	84	1
2010	85	84	1
2011	85	85	0
2012	86	86	0
2013	85	85	0
2014	86	85	1
2015	87	87	0
2016	89	88	1
2017	89	88,2	0,8
max	89	88,2	5
min	77	82	0

Рівень охоплення дітей повною загальною середньою освітою також досить високий, оскільки цей етап освіти є обов'язковим в Україні та гарантується державою на безкоштовній основі. Офіційний вік вступу до середньої школи - 10 років, тоді як теоретична тривалість середньої освіти становить 7 років. Незважаючи на нещодавнє зростання, показники України все ще залишаються дещо нижчими за показники початкової освіти. Значний гендерний розрив спостерігався лише у 2007 році і складав 5%.

Табл. 3.19: Співвідношення жінок до чоловіків, що отримують вищу освіту

Роки	жінки, %	чоловіки, %	Розрив
2006	71	60	11
2007	75	63	12
2008	81	65	16
2009	85	68	17
2010	88	71	17
2011	91	72	19
2012	89	71	18
2013	88	75	13
2014	85	74	11
2015	86	72	14
2016	88	77	11
2017	88,4	76,5	11,9
max	91	77	19
min	71	60	11

Рівень охоплення населення вищою освітою в Україні є досить високим. Валовий показник охоплення збільшився протягом 2006-2017 років як для дівчат, так і для хлопців.

Зокрема, валовий показник охоплення жінок вищою освітою сягнув 91%, в той час як відповідний валовий показник охоплення чоловіків становив 72% в 2011 році. В результаті гендерний розрив у показниках охоплення вищою освітою збільшився з 11 до 19 відсотків на користь жінок, але до 2017 року він знову знизився до 11%. На даний час чисельність жінок перевищує чисельність чоловіків у вищих навчальних закладах більшості розвинених регіонів, що свідчить як про те, що жінки більше прагнуть отримати вищу освіту, щоб бути конкурентоспроможними на ринку праці, так і про те, що дівчата виявляється більше підготовленими до отримання вищої освіти, що підтверджується результатами тестування в системі середньої освіти.

Табл. 3.20: Співвідношення жінок до чоловіків за очікуваною тривалістю здорового життя

Роки	жінки, %	чоловіки, %	Розрив
2006	63,6	54,9	8,7
2007	64	55	9
2008	64	55	9
2009	64	55	9
2010	64	55	9
2011	64	55	9
2012	64	55	9
2013	64	55	9
2014	67	59	8
2015	67	59	8
2016	67	59	8
2017	67,8	60,2	7,6
max	67,8	60,2	9
min	63,6	54,9	7,6

Незважаючи на загальну тенденцію постаріння населення, Україна значно відстає від європейських країн у показниках тривалості життя. Протягом перехідного періоду спостерігалось значне погіршення стану здоров'я населення через руйнування системи охорони здоров'я та зниження рівня життя.

Середня очікувана тривалість життя в Україні все ще залишається однією з найнижчих в Європі. В цілому, гендерний розрив у тривалості життя на користь жінок спостерігається у більшості розвинених країн. Однак цей розрив залишається в Україні особливо великим становлячи майже 8 років у 2017 році (відповідно середня тривалість життя жінок складала 67,8 років, а чоловіків – 60,2 роки).

Табл. 3.21: Співвідношення жінок до чоловіків в парламенті

Роки	жінки, %	чоловіки, %	Розрив
2006	9	91	82
2007	9	91	82
2008	8	92	84
2009	8	92	84
2010	8	92	84
2011	8	92	84
2012	8	92	84
2013	9	91	82
2014	10	90	80
2015	12	88	76
2016	12	88	76
2017	12,3	87,7	75,4
max	12,3	92	84
min	8	87,7	75,4

Чинне скликання українського парламенту у 2017 році має у своєму складі рекордну кількість жінок – 12,3%, а отже і гендерний розрив цього показника за останній рік є найменшим – 75,4%. Однак у цьому показнику Україна все одно відстає від більшості країн Європейського Союзу, так як середній показник представництва жінок серед парламентарів в країнах світу наразі наближається до 20 відсотків, а в окремих країнах розвиненої «гендерної» демократії перевищує 40 відсотків.

Поряд з порушенням принципу демократичного врядування, обмежений доступ жінок до сфери прийняття рішень на державному рівні виступає важливою детермінантою гальмування загального процесу просування гендерної рівності, стримуючим чинником розширення можливостей та повноважень жінок в інших сферах життя.

Жінок в українському парламенті 8-12%, і це є серйозною проблемою для суспільства. Причина цього полягає в тому, що

дуже часто політичні партії не надають жінкам місць у виборчих списках, позбавляють їх можливості балотуватися в одномандатних округах. При цьому питання про квоти для жінок взагалі не розглядається.

Табл. 3.22: Співвідношення жінок до чоловіків на посадах міністрів

Роки	жінки, %	чоловіки, %	Розрив
2006	6	94	88
2007	6	94	88
2008	4	96	92
2009	4	96	92
2010	4	96	92
2011	4	96	92
2012	0	100	100
2013	0	100	100
2014	14	86	72
2015	11	89	78
2016	11	89	78
2017	13	87	74
max	14	100	100
min	0	86	72

За даними міжпарламентського об'єднання, що відображать призначення станом на 2017 рік, жінки посідали 13% міністерських посад в Україні. Ця частка є досить незначною в порівнянні з розвиненими гендерними демократіями Європи Україна також відстає від більшості пострадянських країн. Але, за 12 років, частка жінок у міністерстві України збільшилася щонайменше у 2 рази (на 7%) – у порівнянні з 2006 роком та на 12% - у порівнянні з 2012-2013 роками, коли гендерний розрив на посадах міністрів складав 100%.

Так наприклад, у 2018 років у Кабінеті Міністрів серед 24 осіб лише 3 посади займають жінки, що складає 12,5%:

1. Климпуш-Цинцадзе Іванна Орестівна - Віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України

2. Гриневич Лілія Михайлівна - Міністр освіти і науки України

3. Супрун Уляна Надія - Виконувач обов'язків Міністра охорони здоров'я України.

Табл. 3.23: Співвідношення жінок до чоловіків за кількістю років перебування на посадах Прем'єр-міністра або Президента

Роки	жінки, років	чоловіки, років	Розрив
2006	0,7	49,3	48,6
2007	1	49	48
2008	1	49	48
2009	2	48	46
2010	3	47	44
2011	3	47	44
2012	3	47	44
2013	3	47	44
2014	3	47	44
2015	3	47	44
2016	3	47	44
2017	2,8	47,2	44,4
max	3	49,3	48,6
min	0,7	47	44

Негативне сприйняття жінки у політичних структурах пов'язане з існуванням численних стереотипів, споконвічно притаманних українській спільноті: патріархальна установка, що панує в суспільній свідомості українців є провідником реальних дій (хоча соціологічні опитування у даному питанні досить суперечливі, наприклад, результати, проведені Центром "Соціс" свідчать про те, що прихильне ставлення до жінок-

політиків висловлюють 24,5% опитаних; скоріше позитивно, ніж негативно - 21%, скоріше негативно, ніж позитивно - 7,5%; негативно - 8,4%, реальні факти відображають зовсім інший показник).

До того ж, кар'єрний ріст чоловіків і жінок має відмінності. Механізми вертикальної сегрегації ("скляні стелі") зумовлюються існуванням різноманітних бар'єрів для кар'єрного росту жінок, зокрема, й неявними соціальними стереотипами про те, що є підходящою роботою для жінок і чоловіків. Більш швидкий кар'єрний ріст чоловіків забезпечує їм формування необхідного професійного та управлінського досвіду і таким чином дозволяє їм випередити жінок для обіймання вищих керівних посад.

Контрольні запитання до теми 3.4.

1. Що показує індекс глобального гендерного розриву GGGI? 2. Які змінні використовуються при обрахуванні індексу глобального гендерного розриву GGGI з області «економічна участь та кар'єрні можливості»?

3. Які змінні використовуються при обрахуванні індексу глобального гендерного розриву GGGI з області «рівень освіти»?

4. Які змінні використовуються при обрахуванні індексу глобального гендерного розриву GGGI з області «здоров'я та тривалість життя»?

5. Які змінні використовуються при обрахуванні індексу глобального гендерного розриву GGGI з області «політичні права»?

6. З яких основних етапів складається обрахування індексу глобального гендерного розриву GGGI?

7. Прокоментуйте динаміку зміни індексу глобального гендерного розриву GGGI для України.

8. Які складові індексу глобального гендерного розриву GGGI України мають найвищі показники? Чому?

9. Які складові індексу глобального гендерного розриву GGGI України мають найнижчі показники? Чому?

10. Чи можна з використанням індексу глобального гендерного розриву GGGI зробити висновок про існування «жіночих» або «чоловічих» професій в Україні?

3.5. Розрахункові завдання до розділу 3

Уточнимо розбиття світу на регіони ([61], с.269):

* *Арабські країни (20 країн/територій)*: Алжир, Бахрейн, Джибути, Єгипет, Ірак, Йорданія, Ємен, Кувейт, Ливан, Лівія, Марокко, ОАЄ, окуповані палестинські території, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сирія, Туніс.

* *Східна азія і Океанія (24 країни)*: Вануату, В'єтнам, Камбоджа, Китай, Індонезія, Кирибаті, Корея, Лаос, Малайзія, Маршалові острови, Федеративні Штати Мікронезії, Монголія, М'янма, Науру, Палау, Папуа Нова Гвінея, Самоа, Сломонові острови, Тайланд, Тімор-Лешти, Тонга, Тувалу, Фіджі, Філіпіни.

* *Європа і Центральна Азія (30 країн)*: Азербайджан, Албанія, Вірменія, Білорусь, Болгарія, Боснія і Герцоговина, Угорщина, Грузія, Казахстан, Кіпр, Киргизстан, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Польща, Російська Федерація, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Таджикистан, Турція, Узбекистан, Україна, Хорватія, Черногорія, Чехія, Естонія.

* *Латинська Америка і Карибський басейн (33 країни)*: Антигуа і Барбуда, Аргентина, Багамські острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гаяна, Гаїті, Гватемала, Гондурас, Гренада, Домініка, Домініканська Республіка, Колумбія, Коста-Рика, Куба, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сальвадор, Сент-Вінсент і Гренадини, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Чілі, Еквадор, Ямайка.

* *Південна Азія (9 країн)*: Афганістан, Бангладеш, Бутан, Індія, Іран, Мальдиви, Непал, Пакистан, Шрі-Ланка.

* *Африка на південь від Сахари (45 країн)*: Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Замбія, Зімбабве, Кабо-Верде, Камерун, Кенія, Комори, Конго, Демократична Республіка Конго, Кот-д'Ивуар, Лесото, Ліберія, Маврикій, Мавританія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мозамбік, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Сан-Томе і Прінсіпі, Свазіленд, Сенегал, Сейшели, Сьера-Леоне, Танзанія, Того, Уганда, Чад, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Ефіопія, ЮАР.

Розрахункові завдання до теми 3.2.1.

1. Розрахувати GDI для наведених нижче країн за 2016 рік, проаналізувати окремо складові індексу та сам показник індексу GDI.

№	Країна	Очікувана тривалість життя при народженні		Очікувана тривалість шкільного навчання (роки)		Середня тривалість шкільного навчання		Наближений зник доходу (ПКС. в долл. США)	
		жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
1	Норвегія	83.7	79.7	18.3	17.1	12.8	12.7	59800	75314
2	Австралія	84.6	80.5	20.9	20.0	13.4	13.0	34271	51386
2	Швейцарія	85.1	81.0	16.0	16.1	13.3	13.5	46798	66116
4	Німеччина	83.4	78.7	16.9	17.3	12.9	13.6	35878	54440
5	Данія	82.3	78.5	20.0	18.4	12.6	12.9	36857	52293
6	Білорусь	77.3	65.7	16.1	15.1	11.9	12.1	12327	19433
7	Оман	79.4	75.3	13.9	13.6	7.7	8.5	15703	43894
8	Барбадос	78.1	73.3	16.7	13.9	10.6	10.3	11801	18377
9	Уругвай	80.8	73.7	16.6	14.4	8.8	8.3	14608	24014
10	Болгарія	77.8	70.9	15.3	14.8	10.8	11.2	12979	19736
11	Молдова	75.9	67.6	12.1	11.6	12.0	11.8	4461	5637
12	Ботсвана	66.9	62.2	12.8	12.5	9.2	9.5	13278	16050
13	Габон	65.7	64.1	12.5	12.7	7.3	9.0	15838	22177
14	Парагвай	75.2	70.9	12.6	12.0	8.1	8.2	6138	10165
15	Єгипет	73.6	69.2	13.0	13.2	6.4	7.9	4750	15267
16	Свазіленд	48.1	49.6	11.0	11.8	6.4	7.2	5078	10020
17	Сирія	76.6	63.9	8.9	9.0	4.6	5.6	835	4007
18	Танзанія	66.9	64.1	8.3	9.3	5.4	6.2	2359	2576
19	Нігерія	53.4	52.7	9.2	10.8	4.9	7.1	4132	6706
20	Камерун	57.1	54.8	9.6	11.3	4.6	7.4	2340	3448

2. Розрахувати GDI для наведених нижче регіонів світу за 2016 рік, проаналізувати окремо складові індексу та сам показник індексу GDI.

№	Країна	Очікувана тривалість життя при народженні		Очікувана тривалість навчання (роки)		Середня тривалість шкільного навчання		Наближений показник доходу (ПКС. в долл. США)	
		жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
1	Арабські країни	72.8	69.1	11.4	12.1	5.9	7.6	5,455	23,810
2	Східна Азія і Океанія	76.2	72.3	13.3	13.0	7.3	8.0	9,569	14,582
3	Європа і Центральна Азія	76.3	68.7	13.7	14.0	9.9	10.7	8,453	17,547
4	Латинська Америка і Карибський басейн	78.4	72.0	14.7	13.8	8.3	8.3	10,053	18,091
5	Південна Азія	70.2	67.4	11.3	11.1	4.9	7.8	2,278	9,114
6	Африка на Південь від Сахари	60.2	57.6	9.1	10.3	4.5	6.3	2,637	4,165

Розрахункові завдання до теми 3.2.2.

1. Розрахувати GEM для наведених нижче країн за 2016 рік, проаналізувати окремо складові індексу та сам показник індексу GEM. Максимальний оцінений дохід вважати рівним 75 000 долл. США, так само як для індексу GDI.

№	Країна	Частка місць у парламенті (% жінок)	Частка на посадах законодавців, чиновників вищої ланки і управлінців (% жінок)	Частка на посадах спеціалістів і технічних працівників (% жінок)	Приблизна кількість показника доходу (ПКС. в долл. США)		Частка в населенні (% жінок)
					жінки	чоловіки	
1	Норвегія	39,6	31,5	52	59800	75314	49,6
2	Австралія	30,5	36,7	54	34271	51386	50,2
2	Швейцарія	28,9	33,0	52	46798	66116	50,5
4	Німеччина	36,9	30,3	51	35878	54440	50,8
5	Данія	37,4	27,8	50	36857	52293	50,3
6	Білорусь	29,2	46,3	73	12327	19433	53,5
7	Казахстан	20,1	38,4	62	15703	43894	51,6
8	Барбадос	19,6	48,2	57	11801	18377	52,1
9	Уругвай	19,2	43,9	54	14608	24014	51,7
10	Болгарія	20,4	36,9	61	12979	19736	51,4
11	Молдова	21,8	44,1	65	4461	5637	52,0
12	Ботсвана	9,5	38,6	50	13278	16050	50,6
13	Індонезія	17,1	23,2	52	15838	22177	49,6
14	Парагвай	16,8	33,8	53	6138	10165	49,3
15	Єгипет	2,2	7,1	38	4750	15267	49,4
16	Мадагаскар	20,5	25,1	48	5078	10020	50,1
17	Сирія	12,4	9,2	39	835	4007	49,4
18	Танзанія	36,0	16,5	38	2359	2576	50,6
19	Лесото	24,8	36,1	62	4132	6706	51,5
20	Ємен	0,5	5,2	15	2340	3448	49,5

Дані отримано із Наступних джерел:

◇ Human Development Report 2016: доля місць у парламенті (Share of seats in parliament), доля на посадах законодавців, чиновників вищої ланки і управлінців (Female legislators, senior officials and managers) ([61], с.259); приблизний показник доходу (ПКС. в долл. США) (Estimated gross national income per capita) ([61], с.210).

◇ The Global Gender Gap Report 2016 ([45], с.49): доля на посадах спеціалістів і технічних працівників (Professional and technical workers);

<https://data.worldbank.org/indicator> : доля жінок в населенні (Population, female (% of total)).

Розрахункові завдання до теми 3.2.3.

Уточнимо деякі показники ([61], с.217):

* *Коефіцієнт материнської смертності*: показник кількості материнських смертей по відношенню до числа живонароджених на даний рік, на 100 тис. живонароджень.

* *Коефіцієнт народжуваності серед підлітків*: число живонароджень серед жінок у віці 15-19 років у перерахунку на 1 тис. жінок цього віку.

* *Місця у національному парламенті*: частка місць у парламенті - у нижній чи верхній палаті, або сенаті - які займають жінки, що виражена у відсотковій частці від загального числа місць.

* *Населення, що має, як мінімум, середню освіту*: відсоткова частка населення у віці від 25 років і старше, що має, як мінімум, середню освіту.

* *Коефіцієнт економічної активності населення*: частка працездатного населення країни, що бере участь у ринку праці за допомогою роботи або її активного пошуку, виражена у відсотках від числа всього працездатного населення.

1. Розрахувати GII для наведених нижче країн за 2016 рік, проаналізувати окремо складові індексу та сам показник індексу GII.

№	Країна	Коефіцієнт материнської смертності	Коефіцієнт народжуваності серед підлітків	Місяця у національному парламенті (% жінок)	Населення, яке має мінімум середню освіту (% людей у віці від 25 років і старше)		Коефіцієнт економічної активності населення (%)	
					жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
1	Норвегія	5	5.9	39.6	96.1	94.6	61.2	68.5
2	Австралія	6	14.1	30.5	91.4	91.5	58.6	70.9
2	Швейцарія	5	2.9	28.9	96.1	97.4	62.7	74.8
4	Німеччина	6	6.7	36.9	96.4	97.0	54.5	66.4
5	Данія	6	4.0	37.4	89.1	98.5	58.0	66.2
6	Білорусь	4	18.2	29.2	87.0	92.2	54.5	68.2
7	Оман	17	8.1	8.2	59.8	57.1	30.0	85.6
8	Барбадос	27	40.7	19.6	93.0	90.6	62.4	70.7
9	Уругвай	15	56.1	19.2	55.0	51.6	55.4	76.3
10	Болгарія	11	37.7	20.4	93.1	95.5	48.6	60.1
11	Молдова	23	22.6	21.8	95.2	97.3	38.8	45.6
12	Ботсвана	129	32.3	9.5	85.1	86.7	73.4	81.3
13	Габон	291	99.9	16.0	62.3	45.9	39.9	57.5
14	Парагвай	132	57.4	16.8	46.2	47.0	58.1	84.6
15	Єгипет	33	51.9	2.2	54.5	68.2	22.8	76.1
16	Свазіленд	389	70.4	14.7	27.3	30.5	40.0	64.2
17	Сирія	68	39.4	12.4	34.8	43.4	12.2	70.8
18	Танзанія	398	118.6	36.0	10.1	15.3	74.0	83.3
19	Камерун	596	104.6	27.1	31.7	37.9	71.0	81.1
20	Папуа Нова Гвінея	215	54.8	2.7	8.8	14.7	69.6	71.0

2. Розрахувати ГПІ для наведених нижче регіонів світу за 2016 рік, проаналізувати окремо складові індексу та сам показник індексу ГПІ.

№	Регіон	Коефіцієнт материнської смертності	Коефіцієнт народжуваності серед підлітків	Місія у національному парламенті (% жінок)	Населення, яке має мінімум середню освіту (% людей у віці від 25 років і старше)		Коефіцієнт економічної активності населення (%)	
					жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
1	Арабські країни	142	47.7	15.5	41.6	52.3	22.3	75.1
2	Східна Азія і Океанія	63	23.1	19.6	64.1	73.0	62.3	79.1
3	Європа і Центральна Азія	24	26.6	19.0	78.1	85.7	45.4	70.5
4	Латинська Америка і Карибський басейн	67	64.3	28.1	57.8	58.1	52.8	78.6
5	Південна Азія	175	33.7	17.4	36.9	58.6	28.3	79.4
6	Африка на Південь від Сахари	551	103.0	23.3	25.3	33.9	64.9	76.1

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] 10 главных причин смерти. Fact sheet No. 310. <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/the-top-10-causes-of-death>
- [2] Anand Sudhir and Esn Amartya. The Income Component of the Human Development Index. Paper prepared for Human Development Report Office. N.Y.: UNDP, 1996.
- [3] Atkinson Anthony B. On the Measurement of Inequality. *Journal of Economic Theory*, No 2(3). 1970.
- [4] Barat E. “Luminous spaces of attention”–methodological challenges when analysing postfeminist advertisements. *European Journal of English Studies*, 2017. 21(3).
- [5] Barro R.J., and Lee J.W. A New Data Set of Educational Attainment in the World, 1950–2010. NBER Working Paper 15902. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. www.nber.org/papers/w15902
- [6] Becker G.S. *A Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press, 1981.
- [7] Blandchfield B.V. Racial and sexual minority women’s receipt of medical assistance to become pregnant / B. V. Blandchfield, Ch. V. Patterson. *Health Psychology*. 2014. August, 11. Access via : <http://dx.doi.org/10.1037/hea0000124>

- [8] Butler J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity / J. Butler. N. Y.: Routledge, 1990. 272 p.
- [9] Callaghan, J. E. M., Fellin, L. C., Alexander, J. H., Mavrou, S., & Papathanasiou, M. Children and domestic violence: Emotional competencies in embodied and relational contexts. *Psychology of Violence*, 2017. 7(3), 333-342.
- [10] Coase R.H. The new institutional economics. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. 1984, vol. 140, March, p.231.
- [11] Desai M. Potencial Lifetime (PLT): A Proposals for an Index of Social Welfare, Towards a New Way to Measure Development. Office of the South Commission. Caracas. 1989.
- [12] Eurofound. NEETs - Молодые люди вне работы, образования, обучения: Характеристики, затраты и политические ответы в Европе, Publications Office of the European Union? Luxembourg. http://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1254en.pdf
- [13] Friedrich Huebler. BEYOND GENDER: MEASURING DISPARITY IN SOUTH ASIA USING AN EDUCATION PARITY INDEX. The United Nations Children's Fund (UNICEF) Regional Office for South Asia; and United Nations Girls' Education Initiative (UNGEI) June, 2008.
- [14] Gaye A., Klugman J., Kovacevic M., Twigg S., and Zambrano E.. 2010. Measuring Key Disparities in Human Development: The Gender Inequality Index. Human Development Research Paper 46. UNDP–HDRO, New York. http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/papers/HDRP_2010_21.pdf
- [15] Gender Equality Index 2017 Measuring gender equality in the European Union 2005-2015. <https://eige.europa.eu/rdc/eige-publications/>

gender-equality-index-2017-measuring-gender-equality-european-union-2005-2015-report

- [16] Gender Equality Index 2017. Methodological Report. European Institute for Gender Equality, 2017.
- [17] Gender-sensitive Education Statistics and Indicators a practical Guide. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. 1997. 37 p.
- [18] Goffman E. Gender Display. Studies in the Anthropology of Visual Communication. 1976. № 3. P. 69–77.
- [19] Goffman E. Gender Display. Studies in the Anthropology of Visual Communication. 1976. № 3. P. 70.
- [20] Hirdman Y. The Gender System. In: T. Andreasen, et al. (Eds.) Moving on. New Perspective on the Women's Movement. Aarhus Univ. Press, 1991. P. 208–220.
- [21] ILO (International Labour Organization). 2011. Key Indicators on the Labour Market, 6th edition. Geneva. <http://kilm.ilo.org/KILMnetBeta/default2.asp> Accessed 15 March 2011.
- [22] International IDEA (2005), Women in Parliament: Beyond Numbers, A Revised Edition. www.idea.int/publications/wip2
- [23] International IDEA, Stockholm University and the IPU (2015), QuotaProject: Global Database of Quotas for Women. www.quotaproject.org
- [24] Jackson P.W. Life in Classroom. N.Y.: Holt, Rinehart and Winston, 1968.
- [25] Kastrani Th. & Deliyanni-Kouimtzi V. & Athanasiades C. Greek Female Clients' Experience of the Gendered Therapeutic Relationship: An Interpretative Phenomenological Analysis. International Journal for the Advancement of Counselling, 2014. 37(1).

- [26] Lauretis T. Queer Theory: Lesbians and gay sexualities: an introduction / T. Lauretis. *Differences: A Journal of Feminist Cultural studies*. 1991. № 3(2). P. 71–97.
- [27] Maccoby E.E, Jacklin C.N. *The Psychology of Sex Differences*. Stanford (Calif.): Stanford Univ. Press, 1974. 256 P.
- [28] Mazeikiene N. and Markauskiene E. Experiences of Women Who Had Eating Disorders: The Feminist Social Work Approach. *SPECIALUSIS UGDYMAS* 2015. 2 (33).
- [29] Mead Margaret. *Cooperation and competition among primitive peoples*. New York, 1937.
- [30] Measuring Inequity: The 2012 Gender Equity Index <http://www.socialwatch.org/node/14365>
- [31] Mrityunjy Jana, Ansar Khan, Soumendu Chatterjee, Nityananda Sar, Arosikha. Das Variability of Transition Rate and Gender Parity in Rural Primary School Level in Gopiballavpur Circle (West), Paschim Medinipur, West Bengal: A Case Specific Study. *Creative Education*, 2014, 5, 2041-2056.
- [32] Nardo M.M., Saisana A., Saltelli, Tarantola S., Hoffman A. and Giovannini E. *Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide*, OECD, European Commission, Joint Research Centre. 2008.
- [33] Pyatt F.G. Personal Communication to Inge Kaul. Quoted from: UNDP, 1993.
- [34] Redai D. “Women and Politics in Democratic Hungary.” In *Frunza?and Va?ca?rescu*, 2004, 125–42.
- [35] Robertson Martin. *Subject Women*. Oxford, 1981.
- [36] Sanjay Bhattacharya. Gender Parity Index in Primary Education in West Bengal. *Vidyasagar University Journal of Economics*, Vol. XVII, 2012-13.

- [37] Sen Amartya. Mahbub ul Haq: The Courage and Creativity of His Ideals. Speech at the Memorial Meeting for Mahbub ul Haq, 15 October. 1998. UNDP web site.
- [38] Seth, S. Inequality, Interactions, and Human Development. *Journal of Human Development and Capabilities*, 2009. № 10 (3). C. 375–96.
- [39] Sharp R. Budgeting for Equity: Gender Budget Initiatives within a Framework of Performance Oriented Budgeting.
- [40] Social Institutions & Gender Index. 2014 Synthesis Report. OECD, 2014 <https://www.oecd.org/dev/development-gender/BrochureSIGI2015-web.pdf>
- [41] Stoller Robert. Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity, Science House, New York City, 1968, 383 p.
- [42] Tereskinas A., Reingardiene J. Men and fatherhood: new forms of masculinity in Europe. Vilnius, Euerimas. 2005.
- [43] Tereskinas A. Social Suffering, Post-soviet Masculinities and Working-class Men. *Social Sciences (1392-0758)*, 2009. Vol. 64. Issue 2. P. 79-86.
- [44] The Family. Its Function and Destiny. Ed. by T.Parsons. London, 1959. P.271.
- [45] The Global Gender Gap Report 2016
- [46] The Global Gender Gap Report 2018
- [47] Tiger L., Fox R. *The Imperial Animal*. N.Y.: Holt, Rinehart and Winston. 1971. 333 P.
- [48] Tilsen J. Resisting normativity : Queer musings on politics, identity, and the performance of therapy / J. Tilsen, D. Nylund. *The International Journal of Narrative Therapy and Communitive Work*. 2010. № 3. P. 64–70.

- [49] UNECE (2010). Развитие гендерной статистики: практическое пособие. <http://www.unecce.org/?id=17450>
- [50] UNECE. UNECE Stat.database.<http://w3.unecce.org/PXWeb/en>
- [51] UNECE. Звіт ЄЕК ООН про досягнення Цілей розвитку тисячоліття у Європі і Центральній Азії. <http://www.unecce.org/index.php?id=30736>
- [52] UNESCO Institute for Statistics, Education Indicators, Technical Guidelines. Montreal, UNESCO-UIS. 2009. 50 pp.
- [53] UNESCO Інститут статистики, (n.d.) UIS.STAT. <http://data.uis.unesco.org/>
- [54] UNESCO Інститут статистики. Міжнародна стандартна класифікація освіти (ISCED) 2011. <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/isced-2011-en.pdf>
- [55] United Nations Development Programme. Human Development Report 1990
- [56] United Nations Development Programme. Human Development Report 1991
- [57] United Nations Development Programme. Human Development Report 1993
- [58] United Nations Development Programme. Human Development Report 1995
- [59] United Nations Development Programme. Human Development Report 1999
- [60] United Nations Development Programme. Human Development Report 2004
- [61] United Nations Development Programme. Human Development Report 2016

- [62] Warner M. Fear of a Queer Planet. *Social Text*. 1991. № 29. P. 3–17.
- [63] West C. Doing gender / C. West, D. Zimmerman. *Gender and Society*. 1987. № 1 (2). P. 125–151.
- [64] Women's economic opportunity: A new global index and ranking http://graphics.eiu.com/upload/weo_report_June_2010.pdf
- [65] World Economic Forum <http://www.weforum.org>
- [66] Агеева В. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму. К.: Факт, 2008.
- [67] Акбаш К., Пасічник Н., Ріжняк Р. Аналіз анкетування з гендерної тематики студентів з використанням показників питомої асиметрії. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані», 2017. Т. 20. № 6/146. С. 5–16.
- [68] Акбаш К., Пасічник Н., Ріжняк Р. Визначення показників розподілу гендерних груп за характерними ознаками. *Статистика України*, 2017. Т. 77. № 2. С. 6–12.
- [69] Акбаш К., Пасічник Н., Ріжняк Р. Визначення показників розподілу характерних ознак у гендерних групах (на прикладі студентів факультету). *Наукові записки Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*, вип. 31. Кропивницький: ЦНТУ, 2017. С. 236–244.
- [70] Акбаш К., Пасічник Н., Ріжняк Р. Гендерний аналіз як практична складова підготовки магістрів за спеціалізацією "Гендерні студії: науковий аспект". *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. Т.11. №4. С.3–10.
- [71] Аналітичне дослідження участі жінок в складі робочої сили в Україні / Е.М. Лібанова, О.В. Макарова, С.Ю. Аксьонова, Г.В. Геращенко, І.П. Майданік, Л.Г. Ткаченко, ін., за наук.

редакц. Е.М. Лібанової. Київ: Фонд народонаселення ООН, 2012.

- [72] Анисимова Н.В. Оценка функциональной асимметрии с использованием разных методических подходов. *Международный научно-исследовательский журнал*, 2015. №7 (38). Часть 2. С. 70-74.
- [73] Балицька А. А. Гендерний аналіз адаптації курсантів 1-го курсу до навчання у вищому навчальному закладі пожежно-технічного профілю / А. А. Балицька, В. М. Покалюк. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. Черкаси, 2007. Вип. 99. С. 131–138.
- [74] Близнюк В. Гендерні відмінності оплати праці в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2006. № 6. С.18–25.
- [75] Болотіна Н.Б. Соціальне законодавство України: Гендерна експертиза / Відп. ред. Т.М. Мельник. Київ: Логос, 2001.
- [76] Буроменський М.В. Міжнародне право: Гендерна експертиза / Відп. ред. Т.М. Мельник. Київ: Логос, 2001.
- [77] Вихор С. Гендерний аналіз освітніх документів для середньої школи. *Українознавчий альманах*, 2010. Вип. 4. С. 35–39.
- [78] Впровадження гендерного підходу в систему вищої освіти України: досвід та кращі практики Всеукраїнської мережі осередків гендерної освіти ВНЗ 2012-2014 роки [Електронний ресурс] http://gendercenter.sumdu.edu.ua/images/docs/vpr_g_p.pdf
- [79] Г.Рубин. Торговля женщинами. Антология гендерных исследований: Сб. пер. Минск: Пропилеи, 1975.
- [80] Гендер и власть: Общество, личность и гендерная политика / Рэйвин Коннелл; авториз. пер. с англ. Т. Барчуновой. М.: Новое литературное обозрение, 2015.

- [81] Гендерна демократія – стратегія ХХІ століття. Від Пекіна до Нью-Йорка. 1995-2000 рр. / уклад., пер. з англ. Смоляр Л. Одеса: Друк, 2000.
- [82] Гендерна експертиза українського законодавства (концептуальні засади) / Відп. ред. Т.М. Мельник. Київ: Логос, 2001.
- [83] Гендерна освіта в Україні: витоки та історична перспектива [Електронний ресурс] <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/genderna-osvita-v-ukraini-vitoki-ta-istorichna-perspektiva-134196.html>
- [84] Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України / Дослідження Центру Разумкова. Київ: Заповіт, 2016.
- [85] Гендерний портрет Дніпропетровської області [Електронний ресурс] http://www.dnoprstat.gov.ua/image/genportretoblasti/005_DN_430_Gender_portrait_of_Dnipropetrovsk_region_UKR.pdf
- [86] Гендерні проблеми у засобах масової інформації: теоретичний аналіз. <http://osvita.ua/vnz/reports/management/15193/>
- [87] Гендерно-орієнтоване бюджетування в Україні: теорія і практика: Метод. посіб. Київ: ФОП Клименко, 2016.
- [88] Геодакян В.А. Мужчина и женщина. Эволюционно-биологическое предназначение. Женщина в аспекте физической антропологии / Отв. ред. Г.А. Аксянова. М.: ИЭА РАН, 1994.
- [89] Гербут Н.А. Теоретико-методологічні засади гендерних досліджень. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. 2012. Вип. 1. С. 344–361.

- [90] Глосарій для Центру навчання жінок ООН. <https://trainingcentre.unwomen.org/mod/glossary/view.php?id=36>
- [91] Говорун Т. Гендерна дискримінація в сфері освіти. <http://helsinki.org.ua/articles/henderna-dyskryminatsiya-v-sferi-osvity/>
- [92] Гундорова Т. *Femina melancholica*. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. Київ, Критика, 2002.
- [93] Детальну інформацію про різні методи обчислень можна знайти в Довіднику по збору даних про народжуваність і смертність Handbook on the Collection of Fertility and Mortality Data, ООН Відділ Статистики. <http://unstats.un.org/unsd/pubs/gesgrid.asp?id=325>. Непрямі методи оцінок аналізуються в ООН (1983) Непряма техніка демографічних оцінок //Manual X: Indirect Techniques for Demographic Estimation, http://www.un.org/esa/population/publications/Manual_X/Manual_X.htm
- [94] Джессика Гарднер. ЕЭК ООН, Использование гендерной статистики: Набор средств для обучения пользователей данных, 2016.
- [95] ЄЕК ООН. Статистична база даних ЄЕК ООН. <http://data.uis.unesco.org/> - зібрана з національних і міжнародних офіційних джерел.
- [96] Жан Бодриар. Система вещей. Москва, 1997.
- [97] Жінки і чоловіки у Кіровоградській області. Статистичний збірник. 2017. 95 с.
- [98] Жінки і чоловіки у Кіровоградській області. Статистичний збірник. 2016. 104 с.
- [99] Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: Монографія / За загальн. ред. Л. О. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999.

- [100] Журженко Т.Ю. Социальное воспроизводство и гендерная политика в Украине. Харків: Фолио, 2001.
- [101] Індикатори цілей розвитку тисячоліття: Метадані для «Показник підліткової вагітності, на 1,000 жінок» / Adolescent birth rate, per 1,000 women: Series Metadata <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Metadata.aspx>
- [102] К. Уэст, Д. Зиммерман. Создание гендера. Хрестоматия феминистских текстов. Переводы. Под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. СПб.: издательство «Дмитрий Буланин», 2000.
- [103] Клецина И.С. Психология гендерных отношений: теория и практика. СПб.: Алетейя, 2004. 408 с.
- [104] Комплексне дослідження становища жінок, які проживають у сільській місцевості України / Інна Волосевич, Таміла Коноплицька, Тетяна Костюченко, Тамара Марценюк. Київ: ВАІТЕ, 2015.
- [105] Лаврінчук І.П. Трудове законодавство України: Гендерна експертиза / Відп. ред. Т.М. Мельник. Київ: Логос, 2001.
- [106] Лупан І.В., Авраменко О.В., Акбаш К.С. Комп'ютерні статистичні пакети: навчально-методичний посібник. – 2-е вид. Кіровоград: «КОД» 2015. – 236 с.
- [107] Малес Л.В. Основи гендерного аналізу в дисциплінах соціогуманітарного циклу. Методичні рекомендації з грифом МОН. К.: ПРООН, 2004. 39 с.
- [108] Марценюк Т. О. Гендерні аспекти сфери зайнятості в українському суспільстві. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2010. Випуск 16. С. 328–334.
- [109] Мельник Т.М. Гендерна політика в Україні. К.: Основа, 1999.

- [110] Методы ВОЗ для расчета ожидаемой продолжительности жизни и ожидаемой продолжительности здоровой жизни. Global Health Estimates Technical Paper WHO/HIS/HIS/GHE/2014.S. http://www.who.int/healthinfo/statistics/LT_method.pdf
- [111] Методы ВОЗ для расчета ожидаемой продолжительности жизни и ожидаемой продолжительности здоровой жизни. Global Health Estimates Technical Paper. http://www.who.int/healthinfo/statistics/LT_method.pdf
- [112] Мид Маргарет. Культура и мир детства. Москва, 1988.
- [113] Міжнародна стандартна класифікація професій - ISCO-08 Структура і попереднє листування з ISCO-88. www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/isco08/
- [114] Міжнародний банк даних. <https://data.worldbank.org/indicator>
- [115] Місцеві гендерні ініціативи 2017–2018: досвід реалізації / Проект міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст». Київ, 2018.
- [116] МОП. (Youth Employment Programme). Что означает NEETs и почему этот концепт так неправильно понимают? ILO and The Master Card Foundation: Technical Brief No. 1. http://www.ilo.org/womsp5/groups/public/dgreports/dcomm/documents/publication/wcms_343153.pdf
- [117] МОП. Жінки на ринках праці: Вимірювання прогресу і виявлення проблем. http://www.ilo.org/empelm/pubs/WCMS_123835
- [118] МОП. Резолюція відносно роботи, зайнятості і недовикористання праці, прийнята 19-ю Міжнародною конференцією статистиків праці. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/normativeinstrument/wcms_230304.pdf

- [119] МОП. Резолюція про комплексну систему статистики заробітної плати, яка була прийнята 12-ю Міжнародною конференцією статистиків праці. http://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/standards-and-guidelines/resolutions-adopted-by-international-conferences-of-labour-statisticians/WCMS_087496/lang--en/index.htm
- [120] МОП. Рівна оплата праці: початкова інструкція. http://www.ilo.org/global/publications/WCMS_216695/
- [121] МОП. Часткова зайнятість, Інформаційний листок No. WT-4, Умови праці і програма зайнятості. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_170717.pdf
- [122] МСКЗ - Міжнародна стандартна класифікація занять, Основна група 1: Законодавці, керівники вищої ланки і керуючі. www.ilo.org/public/english/bureau/stat/ISCO/ISCO88/1.htm
- [123] МСКЗ - Міжнародна стандартна класифікація занять, - ISCO-08 Structure and preliminary correspondence with ISCO-88. www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/isco08/
- [124] Мустафаєв Г., Грищенко Н. Сприяння гендерній рівності в освітньому середовищі України (В рамках проекту «Сприяння поширенню гендерної рівності у системі освіти в 3 областях України: Київська, Запорізька, Тернопільська») / Методичний посібник для фахівців. Київ: Громадська організація «Фундація «Гармонізоване суспільство», 2014.
- [125] Національне бюро статистики Республіки Молдова (2014). Робоча сила у республіці Молдова: Зайнятість і безробіття.

http://www.statistica.md/public/files/publicatii_electronice/ocupare_somaj/Forta_Munca_2014_en.pdf

- [126] Общественное здоровье: Продолжительность здоровой жизни. http://www.ec.europa.eu/health/indicators/healthy_life_years/index_en.htm
- [127] Олійник А.С. Конституційне законодавство України: гендерна експертиза. – К.: Логос, 2001. 77 с.
- [128] Олійник А.С. Конституційне законодавство України: Гендерна експертиза. Київ: Логос, 2001.
- [129] ООН (NDC) Система національних рахунків (СНС). <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/sna.asp>
- [130] Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ: Либідь, 1999.
- [131] Пекінській платформі дій 20 років: Жінки у владі і прийнятті рішень. <http://beijing20.unwomen.org/en/in-focus/decision-making>
- [132] Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України / Наук. ред. В.О. Лозовий. Харків: Курсор, 1997.
- [133] Підгорний А.З., Самоєнкова О.В., Ольвінська Ю.О., Вітковська К.В. Соціально-демографічна статистика: Підручник // За заг. ред. канд. екон. наук, професора А.З. Підгорного. Одеса: ФОП Гуляєва В.М., 2016. 424 с.
- [134] Плахотнік О. Вчитель і вчителька: гендерний аналіз однієї професії. *Studia Methodologica*: альманах / укладач І. В. Папуша. Тернопіль: ТНПУ, 2008. Вип. 25: Антропологія літератури: комунікація, мова, тілесність. С. 310-315.
- [135] Показники Цілей Розвитку Тисячоліття: Метадані серії для «Місць, займаних жінками в національному парламенті, відсотки». <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Metadata.aspx>

- [136] Поллак Р. Трансакционный подход к изучению семьи и домашнего хозяйства. THESIS: 1994. Вып.6. С. 56.
- [137] Постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2013 р. № 717 «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року».
- [138] Про підліткову вагітність після Міжнародної конференції щодо населення та розвитку (ICPD) у Каїрі. United Nations Population Division, ST/ESA/SER.A/337.
- [139] Ромовська З.В. Коментар до розділу II «Шлюб. Права та обов'язки подружжя» Сімейного кодексу України. Законодавство України: наук.-практ. коментарі. 2004. № 5. С. 3–13.
- [140] Руководство по проведению гендерного аудита. Методология гендерного аудита МОТ, основанного на принципе активного участия. Женева: Международное бюро труда, 2007.
- [141] Світайло Н., Савельєва Ю., Давліканова О. Гендерний аудит діяльності вищих навчальних закладів / Практичний посібник. Київ: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2016.
- [142] Сімона де Бовуар. Друга стаття. Т. 1. К.: Основи, 1994. 390 с.
- [143] Сімона де Бовуар. Друга стаття. Т. 2. К.: Основи, 1995. 392 с.
- [144] Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії: Монографія. Одеса: Астропринт, 1998.
- [145] Статистика всесвітнього охорони здоров'я 2015: Збірник індикаторів. www.who.int/gho/publications/world_health_statistics/WHS2015_IndicatorCompendium.pdf

- [146] Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций. М.: МЦГИ-МВШСЭН-МФФ, 2001. 416 с.
- [147] Українка і демократія. Перша міжнародна жіноча конференція, організована Союзом Українок. Київ, 7-11 липня 1993. 175 с.; Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Союзу Українок", 4-5 листопада 1995 р. Дніпропетровськ, 1996. 100 с.; Жінка і демократія. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Жіночої Громади", Київ 2-5 червня 1995 р. К., 1995. 182 с.; Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна науково-практична конференція. Одеса, 27-29 жовтня 1994 р. Матеріали конференції. К., 1994. 148 с.; Жінки України: сучасний статус і перспективи. Одеса, червень 1995 р. Матеріали конференції. К., 1995. 144 с.
- [148] Український центр гендерної освіти НТУУ "КПІ"[Електронний ресурс] <http://kpi.ua/gender>
- [149] Управління трудовим потенціалом: [навч. посібник] / В.С. Васильченко, А.М. Гринченко, О.А. Грішнова, Л.П. Керб. К.: КНЕУ, 2005. 403 с.
- [150] Фридан Б. Загадка жественности / пер. с англ. М.: Прогресс, 1993.
- [151] Хайнц Абель. Интеракция, идентичность, презентация. Санкт-Петербург, 2000.
- [152] Цілі розвитку тисячоліття, цілі та індикатори 2015: Статистичні таблиці. <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Resources/Static/Products/Progress2015/StatAnnex.pdf>
- [153] Чим відрізняються жінки і чоловіки: про гендерну (не)рівність у вищій школі / Аналітичний центр CEDOS.

- [154] Шорохова И.С., Кисляк Н.В., Мариев О.С. Статистические методы анализа: учеб. пособие. М.:ФЛИНТА; Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2017. 300с.

Навчально-методичне видання

Акбаш Катерина Сергіївна
Пасічник Наталя Олексіївна
Ріжняк Ренат Ярославович

Теоретико-прикладні основи гендерних досліджень

навчальний посібник

Редактор Ріжняк Р.Я.
Технічний редактор Лисенко В.Ф.
Комп'ютерна верстка в LaTeX Акбаш К.С.

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк 19,76.
Облік. видав арк. 16,78. Тираж 300. Зам. 524.

Видавець і виготовлювач СПД ФО Лисенко В. Ф.
25029, м. Кропивницький, вул. Пацаєва, 14, корп. 1, кв. 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3904 від 22.10.2010
тел.: (0522) 322-326